

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİ'NDEKİ
ETNİK ÇATIŞMA ALANLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof.Dr. Şaban ÇALIŞ**

**Hazırlayan
Duhan KALKAN
074229001014**

KONYA - 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
GİRİŞ.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA’NIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1.1. KAFKASYA KAVRAMININ KÖKENİ.....	13
1.2. KAFKASYA’NIN COĞRAFİ KONUMU.....	15
1.3. KAFKASYA’NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ.....	16
1.4. KAFKASYA’NIN JEOSTRATEJİK ÖNEMİ.....	19
1.5. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİ.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA’DA YAŞANAN ETNİK ÇATIŞMALAR

2.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU.....	23
2.1.1. Dağlık Karabağ’ın Coğrafi Konumu.....	23
2.1.2. Tarihi Süreç İçinde Karabağ.....	24
2.1.3. Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı.....	28
2.1.4. Sovyetler Birliği Döneminde Karabağ.....	30
2.1.5. SSCB’nin Yıkılmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler ve Ateşkes Süreci.....	43
2.1.6. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Yönelik Girişimler.....	50
2.1.7. Ateşkes Anlaşması Sonrası Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler.....	67
2.2. ABHAZYA SORUNU.....	85
2.2.1. Abhazya’nın Coğrafi Konumu.....	85
2.2.2. Tarihi Süreç İçinde Abhazya.....	86
2.2.3. Sovyetler Birliği Döneminde Abhazya Sorunu.....	90
2.2.4. SSCB’nin Yıkılmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler.....	93
2.2.5. 2000-2009 Yılları Arasındaki Gelişmeler.....	103
2.3. GÜNEY OSETYA SORUNU.....	109
2.3.1. Güney Osetya’nın Coğrafi Konumu.....	109

2.3.2. Tarihi Süreç İçinde Güney Osetya.....	110
2.3.3. Sovyetler Birliği Döneminde Güney Osetya Sorunu	114
2.3.4. 1990-2000 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler.....	117
2.3.5. 2000-2009 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL GÜÇLERİN KAFKASYA POLİTİKALARI

3.1. RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI	137
3.1.1. Rusya Federasyonu – Gürcistan İlişkileri.....	138
3.1.2. Rusya Federasyonu-Azerbaycan İlişkileri.....	143
3.1.3. Rusya Federasyonu - Ermenistan İlişkileri.....	145
3.2. TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI	150
3.2.1. Türkiye-Gürcistan İlişkileri	152
3.2.2. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	156
3.2.3. Türkiye-Ermenistan İlişkileri.....	161
3.3. İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI	166
3.3.1. İran-Azerbaycan İlişkileri	170
3.3.2. İran-Ermenistan İlişkileri.....	175
3.3.3. İran-Gürcistan İlişkileri.....	179
SONUÇ	183
KAYNAKÇA	191

EKLER

EK-1 GÜNEY KAFKASYA	213
EK-2 DAĞLIK KARABAĞ BÖLGESİ ÇATIŞMA ALANI.....	214
EK-3 ABHAZYA/GÜNEY OSETYA ÇATIŞMA ALANLARI.....	215

ÖNSÖZ

Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kafkasya Bölgesi, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla tarihin pek çok döneminde çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, ayrıca üzerinde egemenlik kurmak isteyen büyük güçler arasında mücadele alanı olmuştur. Birçok etnik yapıyı içinde barındıran Kafkasya Bölgesini, 19.yy'dan itibaren kontrol altında tutan Ruslar'ın böl-yönet politikası, günümüzde Güney Kafkasya Bölgesinde etnik temelli çatışmaların temelini oluşturmuştur.

SSCB döneminde, Moskova yönetiminin uyguladığı sert politikaların etkisiyle etnik çatışmalar, dondurulmuş sorunlar haline getirilmiştir. SSCB'nin son dönemlerinde iktidara gelen Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu Glastnost (Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) politikaları, dondurulmuş sorunların yeniden gündeme gelmeye başlamasına sebep olmuştur. SSCB'nin yıkılması ve Soğuk savaş döneminin bitmesiyle, Güney Kafkasya Bölgesinde etnik kökene dayalı sınır çatışmaları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada: Azerbaycan ve Ermenistan arasında ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu, Gürcü-Oset ve Gürcü-Abhaz anlaşmazlıklarının temeli ve tarihsel süreç içindeki gelişimi, söz konusu sorunların çözümüne yönelik uluslararası kurumların ve çeşitli ülkelerin arabuluculuk faaliyetleri ile Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran'ın Güney Kafkasya politikaları incelenmiştir.

Bu tezin tamamlanmasına kadar olan süreçte yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Şaban ÇALIŞ'a, fikirleriyle tezimin gelişimi için katkıda bulunan Doç. Dr. Murat ÇEMREK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez çalışmalarım esnasında desteklerini benden esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AT	: Avrupa Toplulukları
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BKZ	: Bakımız
ÇEV.	: Çeviren
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KP	: Komünist Parti
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşma Teşkilatı
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNOMIG	: Gürcistan'da Bulunan Birleşmiş Milletler Gözlemci Misyonu

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, Birlik üyesi devletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da bağımsızlığını ilan ederek uluslararası sisteme bağımsız aktörler olarak katılmıştır. Bu devletlerin bağımsızlıklarına ulaşmalarıyla, SSCB döneminde dondurulmuş sorunlar olarak nitelenen sınır içi etnik anlaşmazlıklar otorite boşluğu ile birlikte çatışmaya dönüşmüştür. İlk çatışma Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Azeriler ve Ermeniler arasında başlamış, kısa sürede Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölgesel bir savaşa yol açmıştır. Gürcistan sınırları içinde yaşayan Abhaz ve Osetlerin Gürcistan'dan ayrılma talepleri de Gürcü-Abhaz ve Gürcü-Oset çatışmasının çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, Güney Kafkasya bölgesinin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum yeni dünya düzeninde önemini daha fazla arttırmış, bölge sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji koridoru olması sebebiyle büyük bir avantaj yakalamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler, ortaya çıkan güç boşluğunu doldurabilmek amacıyla bölgesel bir rekabete girişmiştir. Bu çerçevede Bölgesel güçlerin Güney Kafkasya devletleriyle kurdukları ilişkiler, etnik temelli çatışmaların seyri konusunda belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Etnik Temelli Çatışma, Dağlık Karabağ

ABSTRACT

After the Cold War and the collapse of the USSR, the states which were members of the Union, started to declare independence. South Caucasus States namely Azerbaijan, Armenia and Georgia also declared independence and joined the international system as sovereign actors. After their independence, intrastate ethnic problems which were frozen during the USSR rule started to cause conflicts. First conflict started between Azeri and Armenian people living in the Nagorno Karabakh region of Azerbaijan and soon after turned into a regional war between Azerbaijan and Armenia. Separation demands of the Abkhaz and the Ossettians living in Georgian territory caused Georgian-Abkhaz and Georgian-Ossetian conflicts. On the other hand, geopolitical and geostrategical position of the South Caucasus Region increased its importance in new world order.

After the collapse of the USSR, regional powers such as Russian Federation, Turkey and Iran started to compete in order to bridge the authority gap in the region. In this context, regional powers' relations with the South Caucasus States determined the course of the ethnic conflicts.

Key Words: South Caucasus, Ethnic Problems, Ethnic Conflicts, Regional Powers

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle, Rusya'nın kontrolü altında kalan bölge Kuzey Kafkasya olarak, bağımsızlığını ilan ederek uluslararası sisteme yeni birer aktör olarak giren Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan içinde bulunduğu bölge ise Güney Kafkasya kavramıyla adlandırılmaya başlanmıştır.

SSCB döneminde Güney Kafkasya bölgesinde dondurulan etnik sorunlar, SSCB'nin dağılma süreciyle gittikçe belirginleşmiş ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesiyle çatışmaya dönüşmüştür. Diğer taraftan, Güney Kafkasya bölgesinin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum, yeni dünya düzeninde önemini daha fazla arttırmış, bölge enerji kaynakları ve enerji koridoru olma açısından büyük bir avantaj yakalamıştır. Tüm bunlar, küresel ve bölgesel güçlerin dikkatini Güney Kafkasya'ya çekmeye yetmiştir.

Dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olan Kafkasya Bölgesi; tarihsel süreç içinde Hürriyer, Urartular, Sakalar, Arsaklar, Romalılar, Araplar, Sasaniler, Hunlar, Selçuklular, İranlılar, Osmanlılar, Ruslar gibi birçok devletin egemenliği altına girmiştir. Bununla birlikte kendi içerisinde bir çok etnik yapıyı, dini ve dili barındıran söz konusu coğrafya, bir anlamda çok çeşitliliğin bulunduğu önemli noktalardan biri haline gelmiştir.

18. ve 19.yy'larda Ruslar, Türkler ve İranlılar arasında rekabet alanı haline gelen Güney Kafkasya Bölgesindeki bu mücadeleden Rus İmparatorluğu başarıyla çıkmıştır. Ruslar ilk olarak bölgedeki nüfus dengesini çıkarları doğrultusunda değiştirmek amacıyla; bölgeye özellikle Osmanlı ve İran Ermenilerini iskan ederken, Türk ve Müslüman nüfusu bölge dışına göç ettirmeyi amaçlamıştır.

1917 yılında Bolşevik İhtilali ile yıkılan Çarlık Rusyası'nın yerine 1922 yılında kurulan Sovyetler Birliği içerisinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da yer almıştır. Bu dönemde Stalin tarafından uy-

günlük böl-yönet politikası ekseninde; aynı milletlerin suni sınırlarla birbirinden ayrılarak, farklı idari yapıların kontrolü altına verilmesi politikası benimsenmiştir. Bu yöntemle, hem Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerin hem de bu yapıların içindeki etnik grupların kontrolü hedeflenmiştir. Ayrıca Stalin döneminde uygulanan göç politikalarıyla bölgenin nüfus yapısı ciddi şekilde değiştirilmiştir. Gorbaçov dönemine kadar uygulanan sert politikalar neticesinde, birlik bünyesinde bulunan etnik yapılar baskı altına alınmıştır. Bu baskı politikaları, etnik çatışma alanlarındaki sorunların dondurulmasına yol açmıştır.

Gorbaçov döneminde başlayan Glastnost (Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) politikaları, SSCB içerisinde fikir özgürlüğü ortamının gelişmesini sağlamış, bu da dondurulmuş sorunların gündeme gelmesine ve milliyetçilik hareketlerinin yükselmesine sebep olmuştur.

Güney Kafkasya Bölgesinde; Azerbaycan içerisinde bulunan Dağlık Karabağ Ermenilerinin, Gürcistan içerisinde yer alan Abhaz ve Osetlerin etnik temele dayalı bağımsızlık talepleri ve bunun sonucunda başlayan ufak çaplı çatışmalar, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle savaşa dönüşmüştür.

Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi üç devletin sisteme girmesi, bu devletlerin aralarındaki sorunlar, Güney Kafkasya'nın artan stratejik ve jeopolitik önemi küresel ve bölgesel güçlerin bölgeye ilgisini daha fazla arttırmıştır. Bu bağlamda, Rusya Federasyonu'nun, Türkiye'nin ve İran'ın söz konusu çatışma bölgelerine yönelik politikaları ve Güney Kafkasya devletleriyle ilişkileri ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada; Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya Bölgelerinin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumları, söz konusu çatışma alanlarının ortaya çıkmasının sebepleri, tarihsel süreç içinde yaşanan gelişmeler, sorunların çözümüne ilişkin uluslararası örgütle-

rin ve arabulucu devletlerin çabaları, bölgesel güçlerin Güney Kafkasya Bölgesine yönelik politikalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada konu: Güney Kafkasya bölgesinde vuku bulan etnik temele dayalı sorunlar ve bu sorunların doğurduğu çatışma alanları ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda, Uluslararası ilişkiler açısından da önemli bir yere sahip güvenlik, güç, savaş, diplomasi, ülke çıkarları, etnisite gibi kavramlar üzerinden konu kronolojik bir çerçevede incelenmiş ve 2008 yılının sonuna kadar olan süre ele alınmıştır. Güney Kafkasya Bölgesinde vuku bulan diğer etnik temelli sorunlar, (Gürcistan sınırları içinde Acaristan ve Cavahatya bölgeleri, Azerbaycan sınırları içinde Talış-Muğan ve Lezgiler vs..) bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca Güney Kafkasya Bölgesinde yaşanan sorunları, bölgesel güçlerden bağımsız incelemek mümkün değildir. Bu bağlamda konunun bütünlük arz edebilmesi için Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan devletlerle olan ilişkileri de araştırılmıştır.

Çalışma esnasında, geniş bir arşiv taraması yapılmış olup, konuyla ilgili yazılmış Rusça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan, süreli yayınlardan, Uluslararası kuruluşların ve tarafların hazırladığı resmi belgelerden faydalanılmıştır. Söz konusu çalışmanın, 2008 yılı sonuna kadar olan gelişmelerle sınırlandırılmasından hareketle: yerli ve yabancı haber ajansları taranarak, güncel olayların takibi sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde; Kafkasya Bölgesi genel hatlarıyla anlatılmıştır. Bu bağlamda, “Kafkasya” kavramının kökeni, Kafkasya’nın coğrafi yapısı, jeopolitik ve jeostratejik önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde, tezimizin konusu olan Güney Kafkasya Bölgesinin coğrafi yapısı da incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde: Güney Kafkasya bölgesindeki etnik çatışma alanları tartışılmıştır. Dağlık Karabağ sorununun ele alındığı

ilk kısımda; Karabağ Bölgesinin coğrafi yapısı, bölgenin tarihi, sorunun ortaya çıkışı, SSCB'nin dağılma sürecinde yaşanan gelişmeler, savaşın başlamasından ateşkes antlaşmasının imzalanmasına kadar geçen dönemde yaşanan olaylar, uluslararası kuruluşların ve bazı devletlerin arabuluculuk çabaları, 2000-2009 yılları arasında konuyla ilgili yaşanan gelişmeler üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda; Gürcistan-Abhazya etnik çatışma sahası incelenmiştir. Abhazya coğrafyası, eski çağlarda Abhazya, SSCB döneminde Abhazlar ve Abhazya sorununun ortaya çıkması, Gürcistan'ın bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme girmesi sonrasında yaşanan gelişmeler, çatışmalar ve devam eden nihai barış çabaları anlatılmıştır. Bu bölümde 2008 yılı Ağustos ayı içerisinde yaşanan Gürcü-Abhaz Savaşı da işlenmiştir. Üçüncü kısımda; Güney Kafkasya Bölgesindeki bir başka çatışma alanı olan Gürcistan-Güney Osetya sorunu tartışılmıştır. Bu çerçevede; Osetlerin yaşadığı coğrafyanın temel hatları, Osetlerin kökeni ve tarihi, SSCB döneminde Osetler ve Oset sorununun ortaya çıkması, Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında yaşanan gelişmeler, savaş ve arabuluculuk yönünde atılan adımlar, 2008 yılı Ağustos ayı içerisinde patlak veren Gürcü-Oset çatışması ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde bölgesel güç merkezlerinin Kafkasya politikaları üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran'ın Güney Kafkasya Devletleriyle olan ilişkileri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Rusya Federasyonu'nun, Türkiye'nin ve İran'ın öncelikle genel olarak Güney Kafkasya Politikaları, daha sonra sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile olan ilişkileri ayrı ayrı incelenmiştir.

Sonuç bölümünde: konunun kısa bir özeti yapılmış, sürekli yeni gelişmelere sahne olan Dağlık Karabağ, Abhazya ve Osetya sorunlarının çözümüne ve çözümsüzlüğün devamına yönelik gerçekleşmesi muhtemel gelişmeler tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'NIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1.1. KAFKASYA KAVRAMININ KÖKENİ

Kafkas/Kafkasya adına ilk kez eski Yunan yazarlarından Aiskhylos'un M.Ö. 490'da yazdığı "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı eserinde "Kavkasos Dağı" deyiminde rastlanmaktadır. Bunun Eski Yunanlılarca bilinmesi Karadeniz'deki İyonlu Koloniciler vasıtasıyla olmuştur. Karadeniz ile Kuban Irmağı arasında kalan sıradağların batı kesiminin kuzeyindeki yerli halkın, yani bugünkü Adıgeler'in milli adı olarak Kafkas deyimini, eski Yunanca yazılı yerli efsanelerden M.S. 430 yılında Gürcü Alfabesine çevrilen destani Gürcü Tarihi Kartlis - Çkhovreba'da geçmekte ve Lekan (Dağıstan'daki Lak ve Lezgiler) kavminin batı komşusu olan halkın ataları bu adla anılmaktadır.¹

"Kafkas" kavramının kökeni hakkında birçok fikir ileri sürülmüştür. İleri sürülen bu fikirlerden birine göre: "Kafkas" tabiri, "het" dilindeki "qaz-qaz" sözünden gelmekte olup, geçmişte Karadeniz'in güneyinde yaşayan eski bir halkın adını taşımaktadır. Bir başka iddiaya göre: Slav dillerinden olan "kovat (metal dövmek)" sözü ile bir kavim adı olan "qas" sözünün birleşmesi sonucu, "Qasların metal döven dağ ülkesi" anlamına gelmektedir. Kafkas dağ adının Sanskrit dilindeki "Qaz" (ışıldayan) "Qravan" (kaya) ve "Kuh-Kasp" (Kaspi Dağları) kelimelerinden türediği yönünde de iddialar mevcuttur. A. A. Bakuhanov ise: "Kafkas" adını "Qas" sözü ile şark kaynaklarında efsanevi bir dağ olarak çok meşhur olan "Qaf" kelimesinin birleşmesi neticesinde ortaya çıktığını belirtir.²

¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. XV.

² Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006, ss. 23-24.

İran düşüncesine yakın olduğu ileri sürülen ilk Müslüman coğrafyacılar, bölge ile ilgili olarak Babil dönemine kadar gitmişler ve söz konusu bölgeyi, uygar güney ile karanlık kuzey arasında ünlü Kaf Dağının bulunduğu alan olarak tanımlamışlardır. Kafkas kelimesi Arapça'da al-Kabk, Türkçe'de Kafkas, Farsça Kafkah, yani Kaf Dağı'ndan türetilmiştir. Firdevsi'nin Şahnamesi'nde, Kafkasya, "Kuhe Kaf" olarak adlandırılmıştır. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan bu bölgedeki ünlü sıradağlara Türk-İslam eserlerinde "Albruz Dağı" denmiştir. Albruz, eski Farsça'da "Yüksek Dağ" anlamına gelmektedir. Firdevsi'nin hayali olarak kullandığı bu adı, İranlı coğrafyacı Hamdullah Musatavi, ilk defa Kafkasya'daki bu dağlar için kullanmıştır.³ Eski Yunan'dan Romalılara "Kafkasus" olarak adlandırılan bölgeye, Rönesans'tan sonra, Hümanistlerin eserlerinde, "Caucasus", "Caucasia", "Caucasie" denmeye başlanmıştır. Kafkas sözcüğü ve Türkçedeki gelişimine bakarsak, Ahmet Cevdet Paşa'nın Kırım Savaşı'ndan sonra Paris Konferansı'na sunulmak üzere hazırladığı "Dağıstan Gürcistan, Çerkezistan, Kabardey" ülkelerine ait raporunda, Avrupalılardan alıntı yapılarak, Kafkasya ve "Cebel-i Kafkas" deyimlerinin kullanıldığı görülür.⁴

Kafkasya bölgesi; Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere iki bölümde tanımlanmaktadır. Kuzey Kafkasya denildiğinde, bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan sözde Özerk Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleri akla gelmektedir. Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ve Güney Osetya Bölgesinden oluşmaktadır. Ruslar bu bölgeye "Zakovkaz" , "Kafkasya" demektedir. Güney Kafkasya için "Kafkas Ötesi" kavramı da kullanılmaktadır.⁵

³ Aydın Osman Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, İstanbul: Çivi Yayınları, 1999, ss. 8-9.

⁴ Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007, s. 7.

⁵ Ufuk Tavkul, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002, s. 11.

1.2. KAFKASYA’NIN COĞRAFI KONUMU

Rusya’nın güneyinde bulunan Kafkas Dağları, batısında Karadeniz, kuzeyinde Kuban ve Kuma Ovası, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Türkiye ve İran ile çevrilmiştir. Coğrafi olarak Kafkasya ise, Hazar denizinin batısındaki Apşeron Yarımadasından, Karadeniz’in kuzey doğusundaki Taman Yarımadasına kadar uzanan dağlık bölgedir.⁶

Taman Yarımadasından başlayarak Apşeron yarımadasına kadar uzanan Kafkas dağları, 450.000 km²’lik bu bölgeyi kuzey ve güney olarak ikiye ayırır. Berzahın kuzeyde kalan kısmına “Kuzey Kafkasya” veya “Mavera-yı Kafkasya” ve güneyindeki kısma da “Güney Kafkasya” adı verilir.⁷ Kuzey Kafkasya, Avrupa kıtasında, güneyinde kalan Güney Kafkasya ise Asya kıtasında yer almaktadır. Siyasi olarak ise Kafkasya’nın tamamı Avrupa’nın bir parçasıdır.⁸ Kimi yazarlara göre, Kuzey Kafkasya - Güney Kafkasya ayrımının kullanılması Rusya Federasyonu’na bağlı parçayla, Rusya’dan ayrılan parçayı ifade ettiği için tercih edilmektedir. Güney Kafkasya teriminin SSCB’nin dağılmasından sonra daha sık kullanılması bununla ilgilidir.⁹

Kafkasların Kuzey yamacı Rusya’nın Engin ovalarına hâkimken, güney yamacı, Trans-Kafkasya’ya, Ermenistan dağlarının ve volkanik platolarının üzerine sarkan ovalara ve havzalara doğru inmektedir.¹⁰ Genellikle kuzey ve güney doğrultulu çeşitli sıradağlardan oluşan Büyük Kafkaslar’ın uzunluğu yaklaşık 1200 km’dir. Dağlardaki başlıca

⁶ Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz, *Aras’tan Volga’ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*, Ankara: Türkar Yayınları, 1999, s. 8.

⁷ Ahmet Hazar Hızal, *Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961, s. 16.

⁸ Hasan Kanpolat, “Kafkasya’nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı. 60, 2005, s. 88.

⁹ Elder İslamiyov, Ziya Kengerli, “Küreselleşen Dünya’da Kafkasya”, *Avrasya Dosyası*, Vol.9, No.3, s. 42.

¹⁰ Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik Bugünün Uzun Tarihi*, çev. İsmet Akça, İstanbul: NTV Yayınları, 2007, s. 257.

zirveler Elbruz (5642 m.), Dihtan (5203 m.), Koştantan (5144 m.), Shara (5068 m.) ve Kazbek (5033 m.) zirveleridir.¹¹

Bu yüksek dağlar üzerinde Sahil Yolu, Daryal ve Derbend olmak üzere 3 önemli geçit bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sahil Yolu (Beregoveye Shosse), geçen asrın ikinci yarısında inşa edilmiş suni bir yoldur. İkinci geçit Gürcü Askeri Yolu olarak nitelendirilen Daryal Geçididir. Üçüncü geçit ise, Deniz ve Dağıstan dağlarının etekleri arasında Hazar Denizinin kıyılarını takip eden yaklaşık 10 km genişliğindeki Derbend Geçididir. Bu geçitlerin yanı sıra, Kuban Vadisini Kodor Vadisiyle birleştiren Klukhor Geçiti de bölgenin önemli geçitlerinden biri olarak bilinmektedir.¹²

Kafkas dağlarının aşağısında Sulaksu, Sunje, Terek ve Kuban Nehirleri'nin ana kollarının vücuda getirdiği verimli ovalık alanlar bulunmaktadır. Terek ve Kuban Nehirleri'nin kuzeyinden Volga ve Don Nehirleri'ne kadar olan arazi, step özelliği taşımaktadır. Kuma Nehri bu steppe adeta bir vaha vücuda getirir. Kafkasya'da Rioni, Kura gibi mevcut su kaynakları bölgenin önemini artırmaktadır.¹³

Büyük Kafkas dağlarında maden yatakları da bulunmaktadır. Kömür yatakları açısından çok zengin olmasa bile, hem kuzey hem de güney bölgelerde petrol çıkarılmaktadır. Rion'un orta bölümünde zengin manganez yatakları bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da petrolün yanı sıra demir filizi ve boksit çıkarılarak işlenmektedir.¹⁴

1.3. KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

İlk defa Rudyard Kipling tarafından ortaya atılan "Büyük Oyun", günümüzde büyük güçlerin Hazar Bölgesinin sahip olduğu önemli enerji kaynakları üzerine verdikleri mücadeleleri tanımlayan "Yeni

¹¹ Ana Britanica, "Kafkaslar", 12. Cilt, 1993, s. 386.

¹² William Adward David Allen, Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, ss. 4-6.

¹³ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, ss. 7-8.

¹⁴ Kaşıkçı, Yılmaz, *op cit.*, ss. 8-9.

Büyük Oyun” olarak karşımıza çıkmaktadır. Brezezinski “Büyük Oyun” içerisinde ele aldığı; Kafkasya ve Orta Asya’yu, dünya güç politikalarının kilit bölgesi olarak görmektedir. Bunun sebebi olarak da “Avrasya’nın Balkanları” olarak nitelendirdiği bölgenin, sahip olduğu enerji kaynakları ve sosyal-siyasal istikrarsızlıkların oynadığı rolü göstermektedir. Mackinder’in “Kara Hakimiyet Teorisi”ne göreyse Kafkasya bölgesi dünya coğrafyasında pilot bölge olarak ele alınmıştır.¹⁵

Kafkasya’nın, coğrafi konumuna bakıldığında, bölgenin Avrupa-Afrika-Asya ana kolları arasına girmiş olan ve 5.000 km uzunluğundaki, Akdeniz-Ege Denizi-Boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin oluşturdukları bir su koridorunun doğu ucunda bulunan, aynı zamanda Hazar Denizi ile de doğuya sokulmuş ve bağlanmış bir konumda olduğu görülmektedir. Ayrıca, Fırat ve Dicle ırmakları da, bu koridoru ortaya çıkaran, Hazar Denizi ile Karadeniz ve Akdeniz’in, Hint Okyanusu’na kolaylıkla bağlanmalarını sağlayacak, bir vaziyet ve istikamete haiz bulunmaktadır. Bu durum Kafkasya’nın kuzey-güney ve doğu-batı yollarının birleştiği bir bölgede olduğunun göstergesidir.¹⁶

Asya ile Avrupa arasında transit ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunan Kafkasya, sahip olduğu konum gereği daima önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Eski çağlardan itibaren ticaret zenginliğine sahip olan bu bölge, pek çok milletin buraya hakim olma arzusunu arttırmıştır. Tarihi öneme sahip İpek Yolu’nun önemli kollarından birisi Kafkasya’dan geçmiştir. Söz konusu yolların getirdiği yüksek gelir, bölgenin çevresindeki devletler için cazibe noktası olmuş, bu da böl-

¹⁵ Matthew Edwards, “The New Great Game and The New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder” , *Central Asian Survey*, Vol.22, No.1, 2003, ss. 84–96.

¹⁶ Hakan Kantarcı, *Kısaçtaki Bölge Kafkasya*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2006, s. 60.

genin kontrolü için mücadeleleri arttırmıştır.¹⁷ Özellikle tarih boyunca Bizanslılar, Sasaniler, Osmanlılar, İranlılar ve Ruslar bu mücadelenin önemli aktörleri olmuştur.

Günümüzde de, Kafkasya'nın bir koridor olarak önemi devam etmektedir. Romalıların "Via est Vita" (Yol hayattır) olarak tanımladığı tarihi Büyük İpek Yolu, yeni yüzyılda Güney Kafkasya ülkelerinden geçerek Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ulaştırma koridoru olarak önemi korumaktadır.¹⁸

Birçok medeniyetin ve devletin çatışma alanı haline gelen bu bölge, ayrıca sahip olduğu konumu gereği tarih boyunca bu medeniyetler (imparatorluklar) arasında tampon bölge olma özelliğini korumuştur.¹⁹

Enerji hatları ve enerji kaynakları Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemini arttırmaktadır. Bölge içi çekişmelere, sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri yapıların şekillenmesine, dış güçlerin bölgeye olan ilgisine ve genel istikrarsızlık ortamına bakıldığında petrolün önemi de ortaya çıkmaktadır. Petrolün son dönemde önem kazanması, bölge devletlerinden fazla küresel güçlerin ilgisini çekmektedir. Bölge devletleri petrolü kısa dönemli planlamalarla değerlendirirken; küresel güçler bölgede etkinliklerini artırmakta, petrolü hem stratejik hem de uzun dönemli bir etken olarak ele almaktadırlar. Kafkasya'nın enerji kaynaklarını Batı'ya taşıyan birçok boru hattı, sorunların bir türlü çözülmediği Kafkasya'dan geçmektedir.²⁰

Dünyadaki petrol rezervlerine ve buna mukabil ülkelerin tükettikleri petrol miktarlarına baktığımızda Kafkasya Bölgesi'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminin anlaşılması daha kolay olacaktır. Ortadoğu dünya petrol rezervinin %54'üne, Türkmenistan, Kazakistan, Azer-

¹⁷ Mehmet Saray, *Kafkas Araştırmalarının Türkiye için Önemi*, İstanbul: Kafkas Araştırmaları I, ss. 7-9.

¹⁸ <http://www.traceca.org.tr/tra/menu-sss> (Erişim Tarihi: 06.10.2009)

¹⁹ Kantarcı, *op cit.*, s. 29.

²⁰ Coşkun Topal, "Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu", *Turkish Studies*, Vol.3/7, 2008, s. 622.

baycan %16'sına, RF. %4,8' ine, ABD % 4'üne, AB %1,6'sına, Japonya %0.5'ine, Çin % 2,4'üne sahipken; ABD Dünya toplam petrol üretiminin % 25.5'ini, AB ülkeleri % 19.7'sini, Rusya % 5.2' sini, Japonya % 8.5'ini, Çin % 4.5'ini tüketmektedir.²¹

Son dönemde gittikçe önem kazanan Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin miktarı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda birçok tahminde bulunmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan "Orta Asya ve Transkafkasya'daki petrol ve doğalgaz potansiyeli" ile ilgili son rapora göre: Hazar Bölgesi ispatlanmış petrol rezervleri 15-40 milyar varil arasındadır. Bu miktara 70-150 milyar varil düzeyindeki "muhtemel" rezervler de eklenirse, toplam 200 milyar varillik hiç de küçümsenmeyecek boyutta bir potansiyel ortaya çıkar. Bölge ham petrol rezervlerinin, dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin % 1,5-% 4'üne denk geldiği anlaşılmaktadır.²²

1.4. KAFKASYA'NIN JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Kafkasya Bölgesi tarih boyunca kavimlerin göç ve istila hareketlerine tanık olmuştur. Türk kavimlerinden Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Uzların ve Bizansın hakimiyeti altında kalan bölge, daha sonraları da Altınordu, İlhanlı, Selçuklu, Sasaniler ve Arapların bölge için mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadele yakın dönemde, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti ile devam etmiştir. 50'nin üstünde değişik millet ve halkın yaşadığı bölgede Hristiyanlık ve Müslümanlık en yaygın dinlerdir.²³

Kafkasya'nın uzun yıllar boyunca çatışmalara gebe olmasında en önemli etkenlerden biri coğrafi konumudur. Bu konum bölgenin etnik

²¹ Suat İlhan, *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Vakfı, Seri 8, Sayı 3, 1999, ss. 63-64.

²² Engin Ural, "Hazar Bölgesi Petrolleri ve Boğazlardaki Kirlilik Tehdidi", *Mülkiyetler Birliği Dergisi*, Cilt 23, Sayı 216, s. 347.

²³ Mustafa Pamuk, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995, ss. 2-5.

ve dini zenginliğinin de bir sebebidir. Tarih boyunca büyük güçlerin geçiş noktası olan bölgede her devletten belli bir miras da kalmıştır. Coğrafi olarak bölgenin dağlık ve geçit vermez yapısı çok farklı kültürlerin lokal şekilde süregelmesine imkan tanımıştır. Bu yapı bölgede yaşayan halkların kimliklerini korumalarına yardım etmekle birlikte, kimi zaman çatışmaların ve tarihi husumetlerin de sürmesine sebep olmuştur.²⁴

Kafkasya'nın jeopolitik önemini artıran bir başka unsur da bölgenin sahip olduğu hidrokarbon yatakları (petrol ve doğalgaz) ve bunların taşınması için gerekli olan enerji hatlarıdır. Başta ABD olmak üzere diğer dünya devletlerinin enerji gereksinimlerinin karşılanmasında bölgenin önemi büyüktür. Ayrıca Hazar Bölgesi, dünyanın enerji ihtiyacında Ortadoğu'ya bağımlılığının giderilmesi için de alternatif olarak görülmektedir. Hazar Bölgesinden çıkan kaynakların ticari amaçlı kullanımı 19.yüzyılın ortalarına denk gelse de, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra büyük devletlerin ve şirketlerin bölgeye olan ilgisi daha fazla artmıştır. Bu ilgi sonucu Batı'nın enerji ihtiyacının Batı'ya nasıl taşınacağı konusu gündeme gelmiş ve üzerinde birçok devletin çıkarımın çatıştığı, birbirine rakip enerji nakil güzergâhları belirlenmiştir.²⁵

SSCB'nin dağılmasından sonra Avrasya'da ortaya çıkan karışıklık ve belirsizlik, Kafkasya'daki politik durumun da temel özelliği olmuştur. Bölge içinde 70 yıl boyunca bastırılan politik ve etnik çatışmalar su yüzüne çıkmış ve silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Doğu Bloğunun yıkılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle Güney Kafkasya Bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurabilmek için Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler birbirlerine karşı mücadeleye girmiş, fa-

²⁴ Ali Faik Demir, *Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya-En Önemli Çatışma Noktaları ve Çözüm Önerileri, Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar-Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü*, Ankara: 2007, Konrad Aedeuer-Stiftung Yayını, s. 15.

²⁵ Gawdat Bahgat, "Oil and Terrorism: Central Asia and Caucasus", *Journal of Social, Political and Economic Studies*, Vol.30, No.3, 2005, ss. 266-267.

kat hiç biri tam anlamıyla bölgede etkinlik kuramamıştır. Daha sonra bu mücadeleye ABD ve AB gibi küresel güçler de eklenmiştir. Bu durum Kafkasya’da yaşanan bu mücadeleyi, çok kutuplu bir rekabet haline dönüştürmüştür. Küresel ve bölgesel güçler, kendi çıkarları doğrultusunda Güney Kafkasya’da bulunan etnik grupları destekleyerek, bölgeyi bu yolla kontrol etmeye çalışmıştır.²⁶

1.5. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİ

Kafkas sıra dağlarının güneyinde yaklaşık 37⁰–43⁰ Kuzey enlemi ile 41⁰-50⁰ doğu boylamları arasında kalan ve Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ı kapsayan yaklaşık 200.000 km² alanı kapsayan bölge “Güney Kafkasya” olarak adlandırılmaktadır.²⁷ Abhazya ve Güney Osetya coğrafi olarak Kuzey Kafkasya’da bulunmalarına rağmen siyasi olarak Gürcistan sınırları içerisinde olmalarından dolayı Güney Kafkasya içerisinde değerlendirilmektedirler.²⁸ Literatürde ise Güney Kafkasya Bölgesi için “Transcaucasia” (Kafkas ötesi), Kuzey Kafkasya için “Ciscaucasia” terimleri de kullanılmaktadır.²⁹

Güney Kafkasya coğrafyası, kuzeyde Büyük Kafkaslar, güneyde Türkiye ve İran, batıda Karadeniz, doğuda da Hazar Denizi ile çevrili olup, 186.100 km²’lik yüzölçümüne sahiptir. Güneye doğru dik bir yamaçla Transkafkasya Vadisine doğru alçalan bu dağlar, vadinin ötesinde yeniden yükselerek yaklaşık 2.400 m yüksekliğindeki Küçük Kafkasları oluşturur.³⁰

²⁶ Sinan Ogan, Kamil Ağacan, “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13, 2001, ss. 25-27.

²⁷ Hovann H. Simonian, “Geopolitics of the Caucasus”, *Geopolitics*, Vol.7, No.1, 2002, s. 193. Güney Kafkasya Bölgesi haritası için Ek-1’e bakınız.

²⁸ Ufuk Tavkul, “Kafkasya Denklemi”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-utavkul.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

²⁹ Hovann H. Simonian, “Geopolitics of the Caucasus”, *Geopolitics*, Vol.7, No.1, 2002, s. 193.

³⁰ Edmund Herzig, *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan, Georgia*, London: The Royal Institute of International Affairs, , 1998, ss. 5-8

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'DA YAŞANAN ETNİK ÇATIŞMALAR

Sınır içi etnik çatışmalar, bir ülke dâhilinde, bir ya da birden fazla etnik grubun, diğer etnik gruplara veya bu grupların dominant konumda bulunduğu merkezi yönetime karşı geniş ölçekli başkaldırışını ifade eder. Buradaki etnik grup kavramı, ortak soy, ortak tarihsel geçmiş veya ortak dil ve kültür gibi temellerde bir araya gelen ya da örgütlenen bireyler topluluğuna işaret etmektedir. Kan bağı, etnik bilinç ve kimliğin oluşmasında önemli olmakla birlikte, mutlak bir unsur değildir. Son tahlilde etnik kimlik bir his, bir psikolojik bağ meselesidir ve bu bağ, kişi düzeyinde, değişik kriterler temelinde sübjektif olarak tanımlanabilir.³¹

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, sınır içi etnik çatışmaların yaşandığı coğrafyalardan biri de Güney Kafkasya Bölgesi olmuştur. Birçok etnik grubun, dilsel ve dinsel farklılığın bir arada yaşadığı bu bölge, Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa dönüşen Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan içinde yer alan Abhazya ve Güney Osetya'da vuku bulan çatışmalar ile dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

2.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

2.1.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Konumu

Dağlık Karabağ, kuzeybatısında Sevan Gölü, kuzeyinde Kür ve güneyinde Aras ırmakları ile çevrili³² ve yaklaşık 18.000 km² büyüklüğünde olan Karabağ bölgesinin sadece 4392 km²'lik bölümünü kap-

³¹ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sınır İçi Etnik Çatışmalar", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No 6, s. 18.

³² Patrick Donabedian, "The History of Karabagh from Antiquity to the Twentieth Century", *The Caucasian Knot: The History & Geopolitics of Nagorno-Karabagh*, Levon Chorbajian, Patrick Donabedian, Claude Mutafian (ed), London: Zed Books, s. 51

samaktadır. Karabağ bölgesi: Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebail, Mingeçevir, Ağçabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Bedre, Zengezur ve Hadrut olmak üzere 20 idari bölgeden oluşurken; Dağlık Karabağ bölgesi Hocavend, Şusa, Hankendi, Akdere, Askeran ve Hadrut'u içermektedir.³³

Volkanlarla kaplı Dağlık Karabağ Bölgesindeki en yüksek zirveler; Murovdağ (3420 metre) ve Kamış (3740 metre) zirveleridir. Aras Vadisine inen Karabağ Sıradağları'nın orta kısmında Alakaya (2338 metre) ve Kırk-Kız (2338 metre) dağları yer alır. Sönmüş volkanların oluşturduğu Işıklı Dağı ve Kızıl Boğaz zirveleri 3 bin 500 metreye kadar çıkar. Deniz seviyesinden 2 bin metre yüksekliğe kadar ormanlık olan Karabağ'da, bu seviyeden sonra otlaklar görülmeye başlar. Hava sıcaklığının, en soğuk dönemlerde bile -10 dereceden daha fazla soğumaması, su kaynaklarının fazlalığı ve toprakların verimliliği dolayısıyla Karabağ, insan yerleşimine oldukça uygun bir coğrafyadır.³⁴

2.1.2. Tarihi Süreç İçinde Karabağ

Karabağ, tarihsel bakımdan insanlığın en eski merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dünyanın en eski insanlık merkezi Füzuli İli'nin sınırları içinde yer alan Azıh ve Tağlar Mağarası'nda ortaya çıkarılmıştır. Bu mağaralardan elde edilen kalıntılar, arkeologlara bu bölgenin 1,5-2 milyon yıl önce insanların yerleşim alanı olduğuna ilişkin tarih belirleme fırsatı vermektedir. 1969 yılında Azıh Mağarası'nda sürdürülen arkeolojik kazılar sırasında dünyada beşinci olarak en eski insana ait kemik kalıntısına rastlanmıştır. Bölgede Azık'la birlikte Karaköpektepe, Meynetepe, Güneşlitepe, Hantepe, Kültepe gibi çok sayıda eski kültür merkezleri de bulunmaktadır. Araştırmacılar bunların Kuruçay Medeniyetinin bir parçaları olduğunu belirtmekte-

³³ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, 2001, s. 394. Dağlık Karabağ Bölgesinin haritası için Ek-2'ye bakınız.

³⁴ Kaşıkçı, Yılmaz, *op cit.*, s.72.

dir. Bu ilk insanlık merkezlerinde bulunan kalıntılar M.Ö. V-IV binli yıllardan Miladi XII-XIV.yy. arasındaki devirlere ait kabul edilmektedir. Yine yapılan araştırmalar sonucunda, Hoca'lı da M.Ö XVII-XVII. yüzyıllara ait yapıtlar bulunmuştur. Tüm bu buluntular, Karabağ'ın oldukça eski dönemlerden itibaren bir yerleşim alanı olduğunu belirlemeye fırsat vermektedir.³⁵

M.Ö. ikinci bin yıla ilişkin olarak da Hürrielerin bu bölgede yaşadıklarına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. Bu dönemlerde bölgede yaşadığı düşünülen bir diğer kavim ise Urartular'dır. Daha sonra bu coğrafyaya, yine Türk boylarından olan Sakalar yerleşmişlerdir. Ermenilerin bölgeye yerleşmeleri ile ilgili çeşitli tezler öne sürülse de, net bir bilgi edinmek zor görülmektedir.³⁶

Saka Türklerinden sonra bu bölgeye asırlar içinde birçok Türk boyu gelip yerleşmiştir. Kimi Türk boyları ise, buradan, Derbent Geçidi'ni aşarak Anadolu'ya gitmiştir. Karabağ, bu dönemde Türkler için önemli bir kışlak haline gelmiştir. İslam fetihleri başladığı dönemde ise bölge, Bizans hakimiyetinde bulunmaktaydı. Halife Ömer zamanında başlayan akınlar, başarılı sonuçlar vermiş ve Emevilerin ilk devirlerinde bu bölge fethedilerek merkezi Dvin olmak üzere bir eyalet haline getirilmiştir. Azerbaycan'a bağlı olarak idare edilen bu eyaletin valiliğine 889-890 yılında, Türk Sacoğulları hanedanından Muhammed el-Afşin tayin edilmiştir. XI.yy kadar bölgeye çeşitli Oğuz boyları yerleşmiştir.³⁷

XI. yüzyıldan itibaren bölge Selçukluların akınına uğramıştır. 1064 yılında Gürcistan seferinden dönen Alp-Arslan kışlak olarak Karabağ'ı seçmiştir. Alparslan'ın oğlu Melikşah ise, 1076'da burasını baştan başa Türklerle iskan etmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra,

³⁵ Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, ss. 8-9.

³⁶ Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995, ss. 34-35.

³⁷ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, Seri 3, Sayı A-31, s. 1.

Sultan Berkyaruk'tan ikta olarak Gence'yi alan kardeşi Muhammed, kısa zamanda tüm Karabağ Bölgesini ele geçirmiştir. 1256'dan itibaren Karabağ Bölgesi İlhanlıların (Türk devleti) yönetimi altına geçmiş, İlhanlıların egemenliği 1336 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Moğollarla birlikte bölgeye getirilen Şaman Türkleri bölgeye yoğun olarak yerleştirilmiştir. Yine Moğol hükümdarı 1400'lerin başlarında Anadolu seferinden döndüğünde, Türkiye ve Suriye'den getirdiği binlerce Türk'ü Karabağ'a iskan etmiştir. İlhanlılardan sonra bölge Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri'nin yönetimleri altına girmiştir.³⁸

Başta Azerbaycan bölgesi olmak üzere Kafkasya, XVI.yy'dan itibaren Osmanlı ve İran Devletlerinin mücadele alanı olmuş ve bu iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Bu mücadeleye 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Türk Hanlıklarını ele geçiren Rusya eklenmiştir. Safavi Devletinin yıkılmasından sonra hükümdarlığı ele geçiren Nadir Şah, 1724 yılında Osmanlı Devletine geçmiş olan Azerbaycan topraklarını geri almıştır. Nadir Şah 1742, 1744 ve 1745 yıllarında Dağıstan Bölgesine yaptığı 3 seferden ise sonuç alamamıştır.³⁹

1747'de Nadir Şah'ın ölümüyle bölgede kaos ortamı hakim olmuştur. Ortaya çıkan bu güç boşluğu neticesinde, Azerbaycan tarihinde "Hanlıklar dönemi" olarak bilinen yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Karabağ, Şeki, İlisu, Şirvan, Ganja, Derbent, Bakü, Taliş, Nahçıvan ve Erivan kuzeyde, güneyde Tebriz, Urumi, Maku, Ardabil gibi yerel merkezi güçler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁰ Bu hanlıklardan biri de 18. Yüzyılım ortalarında Penahali Han tarafından kurulan Karabağ Hanlığıdır. Penhali Han 1750 yılında Penahabat Kalesini yaptırmış ve bu kale daha sonraları başkent olan Şuşa adını almıştır.⁴¹

³⁸ Hasan Yılmaz, Nihat Kaşıkçı, *Kafkasya Raporu*, Ankara: Çankaya Vakfı Yayınları, s. 45.

³⁹ Pamuk, *op cit.*, ss. 6-7.

⁴⁰ Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan*, New York: Columbia University Press, 1995, s. 2.

⁴¹ Viktor Porkhomovsky, "Historical Origins of Interethnic Conflicts in Central Asia and Transcaucasia", Vitaly Naumkin (ed), *Central Asia and Transcaucasia Ethnicity and Conflict*, Westport: Greenwood Press, 1994, s. 25

18. yüzyılın başlarında Penahali beyin önderliğinde bölgede Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Aynı yüzyılın sonlarında, Karabağ Bölgesi merkezi Azerbaycan'ın güney (şu anki İran) bölgelerinde bulunan Gacar Türklerinin yönetimi altına geçmiş, fakat genelde bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁴²

19. yüzyılın başında başlayan Rusya-İran savaşı, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile son bulmuştur. Türkmençay Antlaşmasının 15. maddesinde; Dağlık Karabağ bölgesine Ermeniler iskan edilmesi hükmü de yer almıştır. Bu konuda Rusya'nın o dönemdeki Tahran tam yetkili murahhası ve bilim adamı St. Petersburglu yazar Nikolay Shavrov:

“...Biz kolonileşmeye Zakavkasya'ya Rusları değil, diğerlerini yerleştirerek başladık. 1826-1828 savaşlarından sonra 1828-1830 yılları arasında iki senede 40.000'den fazla İran Ermenisi ve 84.000 Türkiye Ermenisi, Gence ve İrevan vilayetleri ile Tiflis vilayetinin Borçalı, Alhalsikhe ve Akhalkalalaki bölgelerinde en iyi kamu arazilerinin olduğu topraklara yerleştik. Yerleşmeleri için 200.000 desiat devlet arazisi ayrılmış ve 2 milyon ruble değerindeki şahsi arazi Müslümanlardan satın alınmıştır. Yine Gence'nin dağlık kesimi ve Meni dışında gayri resmi olarak yerleştirilenlerle birlikte sayıları 200.000'i geçmektedir. Bu yüzyıl başında Zakavkasya'da 1,3 milyon olan Ermenilerin 1 milyondan fazlası belirtilen kaynaklar doğrultusunda bu bölgenin yerli halkı olmayıp, bizim tarafımızdan yerleştirilenlerdir.”⁴³ hususlarını yazmış olduğu eserinde vurgulamıştır.”

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya üzerinde büyük güç kaybetmesi, Rusya'nın Kafkasya hatları üzerindeki konumunu güçlendirmiştir.⁴⁴

⁴² Hatem Cabbarlı, “Dağlık Karabağ Savaşı: Kaçgın ve Mecburi Göçmen Sorunu”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hk-hcabbarli.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2009)

⁴³ Emin Arif Şihaliyev, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabeti ve Ermeni Faktörü*, Ankara: Naturel Yayınları, 2004, s. 17.

⁴⁴ Norman Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1998, s. 59.

1822 yılında Rusya tarafından ortadan kaldırılan “Karabağ Hanlığı”, 1840 yılına kadar resmen Karabağ Eyaleti olarak kalmıştır. 1840 yılındaysa Karabağ toprakları Rusya tarafından kazalara bölünmüş ve bölge Kaspi Vilayetine bağlanmıştır.⁴⁵

2.1.3. Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı

1967 yılında Ermenistan’da basılan “XVIII. Yüzyılda Ermeni-Rus İlişkileri” isimli kitapta; “19 Mayıs 1783’de Knyaz G.A. Potyomkin tarafından, II. Yekatrına’ya fırsat bulunduğu Karabağ’ın hemen Ermenilerin kontrolüne verilmek suretiyle, Asya’da bir Hıristiyan Devleti ortaya çıkarılması için gerekenlerin yapılacağı”⁴⁶ ifadesinin yer alması Rusların bölgedeki çıkarlarının çok eskiye dayandığını kanıtı olarak ele alınmalıdır.

Karabağ Hanlığı 1805 yılında Rusya ile birleştirilince,⁴⁷ 22 Mayıs 1805 tarihinde Rus General Sisyanov, Karabağ’ın ikinci işgalinin hemen arkasından Çar’a gönderdiği raporda, “Dağlık Karabağ, coğrafya bakımından Anadolu’nun, İran’ın ve Azerbaycan’ın kapısı sayılır” diyerek, bölgenin jeopolitik ve stratejik önemini belirtmiş ve buradaki dengeyi Rusya’nın lehine çevirebilmek için de, Müslümanların arasına Hıristiyan unsurların, yani Ermenilerin yerleştirilmesini önermiştir.⁴⁸

Rusya-İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşmasından sonra 40.000 İran Ermenisi, Kafkasya’ya yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşmasından

⁴⁵ Rovshan İbrahimov, “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=291> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

⁴⁶ Araz Aslanlı, “Ermenistan’ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu; Azerbaycan’ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=68> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

⁴⁷ Abbas Çilovdarlı, Şehla Abbaskızı, *Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe*, Nergiz Neşriyatı, Bakü, 2000, ss. 65-68.

⁴⁸ Hayati Aktaş, *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001, s. 41.

sonra da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden Baş piskopos Bagratunun liderliğinde 90.000 Ermeni Kafkasya'ya göç etmiştir. Ayrıca Rusya'da yaşayan 1.200.000 Ermeni'den 985.460'ı Zakafkasya'ya göç ederek bu bölgede iskan edilmeleri sağlanmıştır. XX.yy başlarında Rus alimi Şavrov yazdığı "Zakavkasya'da Rus Menfaatleri" isimli kitapta Rusların bu iskan politikalarını itiraf etmektedir.⁴⁹

1832 yılındaki Carlık Rusya resmi istatistiklerinde Karabağ Hanlığı nüfusunun % 64,8'i Azerbaycanlı, %34,8'i Ermeni olarak kayda geçmiştir. 1887 yılında Fransa'da yayınlanan Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle isimli derginin "Karabağ" ile ilgili kısmında, 250.000 olarak gösterilen toplam nüfusun en az yarısının Azerilerden, diğer yarısının ise şehirlerde oturan Ermeni, İranlı, Rus gibi milletlerden oluştuğu kaydedilmiştir.⁵⁰

Tiflis'te Rusların destek ve yardımlarıyla 1890 tarihinde kurulan Ermeni Taşnak Partisi, 1904 yılında düzenlediği gizli toplantıda, Kafkasya'da mutlak surette "Ermeni Devleti" kurulmasının gerekliliği hususu parti programına alınmıştır.⁵¹

Kafkasya bölgesine yerleştirilen Ermeni nüfusu ve Taşnak Partisinin İrredentist Politikaları neticesinde, Ermeniler-Azeriler özellikle Karabağ Bölgesinde çatışmalara başlamışlardır. Özellikle 1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir.⁵² 1905 yılında Bakü'de, Müslüman bir tutuklunun Ermeni askerlerince öldürülmesinden sonra olaylar başlamış⁵³ ve Karabağ'da başlayan olaylar kısa sürede Bakü, Gence ve Tiflis'e yayılmıştır. Gence'ye bağlı Şuşa Kasabasında, Ermeniler, Müslüman

⁴⁹ Erol Kürkçüoğlu, "Ermenistan'ın Kafkasya'daki Siyasi Rolü", *Avrasya Dosyası*, 1996, Cilt 3, Sayı 1, s. 264.

⁵⁰ Taşkiran, *op cit.*, s. 240.

⁵¹ Kürkçüoğlu, *op cit.*, s. 265.

⁵² Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu; Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?"

⁵³ Mim Kemal Öke, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914-1923)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 180.

yerleşim birimlerine saldırarak birçok müslümanı öldürmüştür. Ayrıca saldırılar esnasında yüzlerce ev tahrip edilmiştir.⁵⁴ 20.yy'ın hemen başında gerçekleşen bu katliamlar sonucunda binlerce Türk Ermeniler tarafından öldürülmüş, hayatta kalabilenler ise başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.⁵⁵ Erich Feigl'e göre: olayların çıkmasının sebebi Taşnak çetelerinin Şuşa'da yoğun olarak yaşayan Azerilere yönelik gerçekleştirdikleri saldırılardır.⁵⁶

Gürcü Yazar Karibi ise durumu şu şekilde anlatmaktadır:

“Ermeni ihtilalcilerin bilhassa Taşnaksutyen fırkasının zuhuruna kadar Maveray-ı Kafkasya'da huzur ortamı bulunmaktaydı. Asırlardır bir arada yaşayan Ermeniler, Türkler ve Gürcüler, Taşnakların gelmesiyle milliyet düşmanlığı içine düşmüştür. Taşnaklar geldiler ve içinde sadece Ermenilerin yaşadığı bir vatan kurmaya çalıştılar. Ermenilerin silahlı eylemlerine, Türklerde aynı şekilde cevap vermeye başladı. Kafkasya'ya bu şekilde kin ve düşmanlık girdi.”⁵⁷

2.1.4. Sovyetler Birliği Döneminde Karabağ

Bir süre yavaşlayan çatışmalar, 1918 Mart ayı sonlarında Çarlık Rusya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle yeniden başlamıştır. Çarlık ordusunun geri çekilmesini fırsat bilen Taşnak güçleri ve Bolşevikler, 31 Mart-01 Nisan 1918 tarihlerinde Bakü şehrinde 10.000'den fazla Azerbaycanlıyı iç savaş görüntüsü altında katletmişlerdir. Bu katliam Azerbaycan'ın diğer illerinde, Şamahı, Kuba, Salıyan, Gence ve Nahçıvan'da devam ettirilmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1905)*, Trabzon: KATÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, ss. 44-46.

⁵⁵ Hatem Cabbarlı, “Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=274> (Erişim Tarihi: 04.10.2009)

⁵⁶ Svante E. Cornell, “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance”, *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.1, 1998, s. 52.

⁵⁷ Abdulhaluk Çay, *Hayaller ve Gerçekler*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989, ss. 1-4.

⁵⁸ Şihaliyev, *op cit.*, s. 32-41.

Başta Taşnak çetelerinin gerçekleştirdiği Ermeni katliamları sürerken, Bolşevik Ermeni liderlerden ve Stalin'in sağ kolu olan Anastas Mikoyan 22 Mayıs 1919 yılında Lenin'e yazdığı mektupta: "Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındalar. Fakat bu Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan Erivan'a birleşmek anlamına geliyor." ifadesini vurgulayarak,⁵⁹ Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmemesi gerektiğini belirtmiş ve Taşnak çeteleri suçlamıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında, Dağlık Karabağ'da egemenlik sağlamak için 1918'den 1920 yılına kadar devam eden savaş, iki ülkeyi de Rus Kızıl Ordusunun işgali karşısında savunmasız bırakmıştır.⁶⁰ 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ın Sovyet denetimine alınmasından⁶¹ sonra Ermeniler ve Bolşevikler katliamları siyaset yoluyla gerçekleştirilmiş ve 1920 Nisan-Ekim ayları arasında binlerce insan siyasi tutuklu olarak ölüm hükmü ile yargılanmış veya sürgüne gönderilmiştir.⁶²

Sovyet Azerbaycan'ı, Aralık 1920'de Moskova'nın baskısıyla bir karar alarak, Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan'ı Ermenistan kontrolüne bırakma yönünde bir karar almıştır. Fakat 4 ay sonra, Türkiye ve SSCB arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalanmasıyla, SSCB bir jest yaparak Nahçıvan ve Karabağ'ı Azerbaycan kontrolüne bırakmıştır.⁶³ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi Yürütme Komitesi 7 Temmuz 1923'de başkenti Hankendi

⁵⁹ Adil Baguirov, "Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet-Era Legal and Economic Claims Used to Justify the Armenia-Azerbaijan War", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.1, 2008, s. 15.

⁶⁰ Philip Gamaghelyan, "Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A Myth or A Reality", <http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf> (Erişim Tarihi: 16.09.2009)

⁶¹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, çev. Ekber Necef, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, ss. 32-40.

⁶² Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptığı Katliamlar, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/katliamlar/azerbaycan.html> (Erişim Tarihi: 22.09.2009)

olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulması kararını almıştır.⁶⁴

Ermenistan'da yaşayan Türklere yönelik göç politikaları Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu, almış olduğu 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 sayılı kararla, Ermenistan'da yaşayan Türkleri "Azerbaycanlı" adı altında Azerbaycan'ın Kura-Aras Ovasına sürgün etmiştir. Aynı bakanlar kurulu iki buçuk ay sonra, Stalin'in imzasını taşıyan 10 Mart 1948 tarih ve 754 sayılı kararla, daha önceki kararın uygulamaya konmasını sağlamıştır.⁶⁵ Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 numaralı kararı ile SSCB Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda Ermenistan'dan 100.000 Azeri zorla göç ettirilmiştir.⁶⁶

Kruşçev'in SSCB'nin başına geçmesiyle, Ermenilerin Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi yönündeki taleplerini artmıştır.⁶⁷ 1965'de Ermenistan Hükümeti Moskova'dan sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümünü anmak için izin almış, 24 Nisan'da 1965'de Erivan'da 400.000 kişinin katıldığı mitingde "Batı Ermenistan (Anadolu) Bizim Olmalıdır", "Dağlık Karabağ Bizimdir", "Nahçıvan Ermenistan Toprağıdır", "Ermeniler! 1915'in İntikamını Almak Zamanıdır. Birleşin!" pankartları açılmıştır.⁶⁸

Stalin'in ölümü sonrası Karabağ'a yönelik taleplerini daha sık gündeme getirmeye başlayan Ermeniler, miting faaliyetlerine devam

⁶³ Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh*, s. 53.

⁶⁴ Ohannes Geukjian, "The Politicization of the Environmental Issue in Armenia and Nagorno-Karabakh's Nationalist Movement in the South Caucasus 1985-1991", *Nationalist Papers*, Vol.35, No.2, 2007, s. 234.

⁶⁵ Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptığı Katliamlar, *op cit*.

⁶⁶ Ömer Göksel İşyar, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.371

⁶⁷ Mediha Akarslan, *Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Ezgi Yayıncılık, 1989, s. 96.

⁶⁸ Hatem Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=253> (Erişim Tarihi: 16.09.2009)

etmiştir. 1968 yılında Dağlık Karabağ Bölgesinin başkenti Hankenti’nde Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar çıkmıştır. Dağlık Karabağ Ermenilerinin Ermenistan ile birleşme talepleri, hem Ermenistan yönetimi hem Diaspora Ermenileri tarafından desteklenmiştir. Moskova yönetimiye mevcut düzeni bozan bu talepleri dikkate almamıştır. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi’nin başına getirilen Boris Kevorkov bu görevde uzun yıllar kalarak Moskova’nın istediği gibi statükoyu korumuştur. Bu dönemde Ermenistan’a bağlanmak isteyenler de Taşnak propagandası yapmakla suçlanmıştır.⁶⁹

Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması yönünde SSCB’ye yapılan tüm talepler, Moskova yönetimi tarafından 1977 yılında oluşturulan SSCB Anayasası gerekçe gösterilerek sürekli reddedilmiştir. Özellikle bu anayasanın 78. maddesinde yer alan; “Birlik Cumhuriyetleri arazileri, onların rızası olmadan değiştirilemez. Sınırlar ancak Birlik Cumhuriyetlerinin mutabık kalması ve alınan kararın SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanması neticesinde değiştirilebilir”⁷⁰ ifadesi Ermenilerin istediği sınır değişikliklerinin Azerbaycan tarafından kabul edilmemesi sonucu, sınır değişikliğini imkansız kılmaktadır. Aynı anayasanın 81. Maddesinde ise; “Birlik Cumhuriyetlerinin egemenlik hakları, SSCB tarafından güvence altına alınmıştır”⁷¹ maddesi yer almaktadır. Fakat Sovyetler Birliği Azerbaycan-Ermenistan ihtilafında bu maddenin gereğini yapmamış ve Ermenilerin yapmış oldukları saldırılara kayıtsız kalmayı tercih etmiştir.

15 Ekim 1977 tarihinde Zengezurlu yazar Sero Hanzadyan’ın dönemin SSCB lideri Brejnev’e; “Azerbaycan tarafından Karabağ’ın iyi yönetilmediği bu yüzden bölgenin Ermenistan’a bağlanmasının en uy-

⁶⁹ Ömer Engin Lütem, “Karabağ Sorunu”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

⁷⁰ Rett R. Ludwikowski, *Constitution-Making in Region of Former Soviet Dominance*, London: Duke University Press, 1996, s. 617.

⁷¹ <http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt> (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

gun karar olacağı” hususunu içeren bir mektup yazması,⁷² o dönemde Ermenilerin taleplerini iletmeye çalıştığı yollardan biri olarak görülmüştür.

SSCB’nin başına 1985 yılında Komünist parti genel sekreteri olarak geçen Mihail Gorbaçov, SSCB’nin ekonomik, politik ve sosyal açıdan dönüşümünü sağlamak amacıyla Perestroika ve Glastnost adıyla yeni bir reform programı başlatmıştır. Bu program birlik içerisinde milliyetçilik hareketlerinin de tetiklenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu hareketlerin en önemlisi Dağlık Karabağ Bölgesinde ortaya çıkmıştır.⁷³

Ermenilerin, Dağlık Karabağ ile ilgili taleplerinin gerçekleşmesi yönünde beklentilerini büyük ölçüde artıran, 1987 yılında iki önemli gelişme olmuştur. Bu olaylardan ilki, Ekim 1987’de Azerbaycan Komünist Partisinin eski şefi Haydar Aliyev’in, Politbüro’daki görevinden ayrılmasıdır. Ermenilerin birleşme konusunda engel olarak gördükleri Aliyev’in ayrılışı, Ermenilerin umutlarını artırmıştır.⁷⁴ Bir diğer gelişme ise Mihail Gorbaçev’in ekonomi danışmanlığını yapan A. Aganbekyan 1987 yılının Kasım ayında Paris’te yapmış olduğu açıklamada yer almıştır. Aganbekyan’ın Fransa’nın “Le Humanite” gazetesine verdiği demeç şöyledir: “Paris Ermenileri A. Aganbekyan’ı Alkışlıyor” başlığı altında sunulmuştu. Aganbekyan kendisine Fransa Ermeni Enstitüsü’nde verilmiş soru üzerine şöyle bir yanıt vermişti: “Eğer duysaydım Karabağ Ermenilere verilmiştir, bu duruma çok sevindirirdim. Bir ekonomi uzmanı gibi şunları söyleyebilirim; Karabağ Ermenistan’la daha yakından ilişkilidir. Eminim demokrasi ve yeniden kurma (Perestroyka) ortamında bu problem adaletli çözümünü bulacaktır.”⁷⁵

⁷² Taşkiran, *op cit.*, s. 146.

⁷³ Güner Özkan, “Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, *OAKA*, Cilt.1, No.1, 2006, ss. 124-125.

⁷⁴ İşyar, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, ss. 373-374.

⁷⁵ Taşkiran, *op cit.*, s. 125.

Bu gelişmeler üzerine, Ermenilerin Karabağ konusundaki girişim ve propagandaları giderek artmıştır. 10 Ekim 1987 yılında Erivan'da mitingler düzenlenmiş. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi yönünde sloganlar atılmıştır.⁷⁶ Ekim 1987'de Dağlık Karabağ'da çıkan bir idari kriz sonucunda Ermenistan'da başlayan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması protestolarından sonra Dağlık Karabağ'da yaşayan birçok Azeri Ocak 1988'de yapılan tacizler sonunda evlerini terk etmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

Dağlık Karabağ bölgesinden 3 farklı grup, Kasım 1987 ve Şubat 1988 tarihleri arasında, Moskova'ya giderek Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a verilmesi yönünde lobi faaliyetinde bulunmuştur. Bu gruplar dilsel self-determinasyon hakları konusunda taleplerde bulunmuş; fakat SSCB yönetimi tarafından söz konusu talepleri geri çevrilmiştir.⁷⁸

1988 yılı başlarında hem Ermenistan'da hem Karabağ'da Ermeni gösterileri tüm yoğunluğuyla devam ederken, 140 üyesinden 110'u Ermeni olan Karabağ Meclisi 18 Şubat 1988 tarihinde bölgenin Ermenistan'a bağlanması kararını almıştır. Ancak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu kararın etnik grupların ilişkilerine zarar verdiğini ve aşırı milliyetçilerin tahriki olduğunu belirterek kararı kabul etmemiştir.⁷⁹

11 Şubat 1988 yılında Dağlık Karabağ Ermenileri, Dağlık Karabağ Azeri yönetiminin uyguladığı kültürel ve ekonomik politikaları grev ve mitinglerle protesto etmiştir.⁸⁰ Bu protestolar, 19 Şubat 1988'de

⁷⁶ İşyar, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, s. 374

⁷⁷ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 162.

⁷⁸ Geukjian, *op cit.*, s. 236

⁷⁹ Lütem, *op cit.*

⁸⁰ Arie Vaserman, Rami Ginat, "National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno-Karabakh", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol.17, 1994, s. 348.

Erivan'da Azerbaycan karşıtı gösterilerle devam etmiştir. "Ermenistan'ı Türklerden temizlemeli", "Ermenistan sadece Ermenilerin olmalıdır" gibi milliyetçi tezlerin ileri sürüldüğü gösterilerin akabinde Dağlık Karabağ'ın Başkenti Hankendi'de Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi yönünde talepte bulunmuştur.⁸¹

22 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyeti, bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi ile ilgili bir karar kabul etmiştir. Buna karşı 23 Mart 1988 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti tarafından şu kararlar alınmıştır:

- Milli arazi meselelerini baskı yolu ile kabul ettirmeye çalışmak hiçbir netice vermez. SSCB ülkelerinin devlet sınırları Sovyetler Birliği anayasasında (81. madde) da belirtilmiştir.

- Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasındaki dostluk sarsılmaz Lenin prensiplerine göre yeniden düzenlenmelidir.

- Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet yönetimi asayişini sağlamak için gerekli tedbirleri acilen uygulamalıdır. Düzeni bozanlar, Sovyet halklarının dostluğuna zarar verenler cezalandırılmalıdır.

- Sovyetler Birliği Savcılığı ve Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'nde güvenliğini sağlamak ve halkın kanuni haklarını korumak için her türlü tedbiri almalıdır.

- Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Dağlık Karabağ Özerk Vilayetin sosyal ve ekonomik problemlerini çözmek için derhal tedbirler almalıdır.⁸²

Azerbaycan'ın DKÖB içinde yer alan Askeran reyonunda Azeri göstericilerin, polis ve yerel Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda iki Azerbaycanlı genç öldürülmüştür. Bu durum Azeri dilinde yayın yapan radyoda anons edilince, Sumgait şehrinde 27 Şubat 1988 tarihinde olaylar çıkmıştır. Dağlık Karabağ bölgesinden göç eden Azeri göç-

⁸¹ Şihaliyev, *op cit.*, s. 49.

⁸² Mahir Garibov, "I. Dünya Savaşından Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006) s. 306.

menlerin suçlandığı bu olaylarda resmi açıklamalara göre, 26 Ermeni ve 6 Azeri hayatını kaybetmiştir.⁸³

Sumgayıt olaylarının tanığı Rus kökenli A. Prohanov:

“Sumgayıt olaylarının suçlusu olarak Azeriler görülemez. O gün hayatlarını tehlikeye atarak Ermenileri kendi evlerinde gizleyen Sumgayıtlı Azerileri, Ermeni kadın ve çocukları zırhlı araçlara bindirerek kuşatmadan çıkararak Azeri askerleri gördüm” hususlarını binin üzerinde Azerbaycan Türkünün yaklaşık 200 bin Azerbaycan Türkü Ermenistan’ı terk etmek zorunda kalmış, yaşanan çatışmalarda 6’sı Azerbaycanlı, 26’ı Ermeni olmak üzere 32 kişi öldürülmüştür.”⁸⁴

Ermenistan Meclisi, 15 Haziran’da Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasını kabul eden bir karar almıştır. Azerbaycan Meclisi 17 Haziran’da başka bir karar alarak,⁸⁵ Sovyetler Birliği anayasası’nın 78. maddesinin “bir Birlik Cumhuriyetinin toprağının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine” dair hükmü gereğince Ermeni Meclisi kararının geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ SSCB Yüksek Sovyeti, 18 Haziran 1988’de aldığı kararla, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan yönetimine bağlı kalmasını onaylamış, Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ arasında görüşmelerin koordine edilmesi ile ilgili bir özel görevli atamıştır.⁸⁷

Kafkasya’da bu gelişmeler olurken 16 Haziran’da Fransa’nın başkenti Paris’te yüz bine yakın Ermeni SSCB Büyükelçiliği önünde toplanarak Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a katılmasını istemiştir.⁸⁸ Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği Komünist Partisi XIX. Parti Kongresi öncesinde cereyan etmiştir. Amaç, kongre çalışmalarını etkilemek ol-

⁸³ Erik Melander, “The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable”, *Journal of Cold War Studies*, Vol.3, No.2, 2001, s. 59.

⁸⁴ Attar, *op cit.*, ss. 125-126.

⁸⁵ Human Rights Watch, *Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*, New York: Helsinki Watch Publication, 1994, s. 1.

⁸⁶ <http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt> (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

⁸⁷ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, s. 162.

⁸⁸ Süleyman Aliyarov, “Ermeni Genişleme Siyaseti ve Dağlık Karabağ”, *Türk Dünya-Sı Araştırmaları Dergisi*, Sayı.60, 1989, s. 103.

muştur. Gorbaçov söz konusu kongrede yaptığı konuşmada Ermenistan'ın isteklerini kabul etmenin mümkün olmadığını açıklamış, çok geçmeden 3-7 Temmuz tarihleri arasında Ermenistan'ın Revan ve diğer şehirlerinde genel grev ve gösteriler başlamıştır.⁸⁹

12 Temmuz 1988'de DKÖB Yerel Meclisi, Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı. Ertesi gün toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz saymıştır. Gelişmeler üzerine 18 Temmuz'da toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı her iki cumhuriyetin kararlarını değerlendirmiş ve kararını vermiştir. Bunun sonucunda, Gorbaçov Karabağ sınırlarının değiştirilemeyeceğini bildirmiştir, Bu karar Ermenilerin tepkisine neden olmuş ve Ermeniler, Azerbaycan'dan ayrılma yönünde faaliyetlerine hız vermiştir.⁹⁰

Azeriler ve Ermeniler arasında devam eden çatışmalarda, Azerbaycan'ın Gence şehrinde ve Nahçıvan'da 24 Kasım 1988'de örfi idare ilân edilmiş ve üç gün sonra bu şehir ve bölgenin parti başkanları görevden alınmıştır. Askeri birlikler Ermenileri bu bölgelerden tahliye etmeye başlamışlardır. Bu olayı izleyen haftalarda on binlerce Azeri ve Ermeni Azerbaycan'dan ve Ermenistan'dan kaçmıştır. Moskova'da yapılan açıklamada olaylarda 87 kişinin öldüğü 1500 kişinin de yaralandığı, 158.000 Ermeni'nin Azerbaycan'dan ve 141.000 Azeri'nin de Ermenistan'dan ayrıldığı bildirilmiş ayrıca 15.855 silahın yakalandığı açıklanmıştır.⁹¹

1988 yılı ortalarında, Ermenilerin Dağlık Karabağ'daki Şuşa şehri yakınlarındaki tarihi Tophane Ormanında ağaçları keserek, bölgede Ermenistan'ın "Kanaker" alüminyum fabrikasına bağlı bir şube kurmak istemeleri, Azeri yetkililerden izin alınmadan kurulmak istenen bu tesis Azerilerin büyük tepkisini çekmiştir.⁹²

⁸⁹ Garibov, *op.cit.*, s. 308.

⁹⁰ Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, ss. 400-401.

⁹¹ Lüttem, *op cit.*

⁹² Yıldırım, *Özönder, op cit.*, s. 37.

Moskova yönetimi, durmak bilmeyen karışıklıklar karşısında 1989 yılı başında tutumunu sertleştirmiştir. Ermenistan'da gösteri düzenleyen Karabağ Komitesi mensupları tutuklanmış ve gece sokağa çıkma yasağı konmuştur. Bunun yanı sıra Ermenistan ve Azerbaycan komünist partilerinde ve yerel hükümetlerde önemli değişikliklere gidilmiştir. 28 Ocak 1989 tarihinde Azerbaycan Başbakanı Hasan Seyitov "sağlık nedeniyle" görevinden alınmış yerine Ayaz Mutalibov atanmıştır. Karabağ'da ise Komünist Partisi Birinci Sekreteri Genrik Pogosyan da "sağlık nedeniyle" görevinden çekilmiştir.⁹³

12 Ocak 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti DKÖB'nin yönetimini Azerbaycan'dan almış ve yönetimini Özel Karabağ Komitesine bırakmak suretiyle Moskova'ya bağlamıştır.⁹⁴

Gorbaçov'un danışmanlarından olan Arkadi Volski'nin başında bulunduğu Dağlık Karabağ Özel Yönetim Komitesi döneminde alınan kararların büyük kısmı Azerbaycan aleyhinde olmuştur. Bu kararlardan bazıları şunlardır:

1. Hankendi'de (Dağlık Karabağ'ın yerel yönetim merkezi) bütün işyerlerinden Azeriler çıkarıldıktan sonra şehirden de Azerilere karşı baskılar oldukça artmış, Azerbaycanlıların evleri Ermeniler tarafından zorla tutulmuştur. Bu dönemde Hankendi'den Azerbaycan'a 12.000 Azerbaycanlı göç etmek zorunda kalmıştır.

2. Dağlık Karabağ'ın diğer illerindeki Azeri köyleriyle Azerbaycan arasındaki yollar kapatılmış, bu köylerle bağlantı sağlanmasına müsaade edilmemiştir.

3. Azerbaycan yönetimine haber vermeden Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında ortak kurumlar oluşturulmuştur.

⁹³ Lütem, *op cit.*

⁹⁴ Thomas Ambrosio, "Congressional Perceptions of Ethnic Cleansing: Reactions to the Nagorno-Karabakh War and the Influence of Ethnic Interest Groups", *The Review of International Affairs*, Vol.2, No.1, 2002, s. 31.

4. Ermenistan ve dış ülkelerden gelen Ermeni çetecileri bütün yolları ele geçirmişlerdir.

5. Azerilerin yaşadığı 55 köyde bütün silahlar toplanırken, Lacın-Gorus yoluyla Ermenistan'dan getirilmiş silahlar Ermenilere dağıtılmıştır.

6. Azerbaycan ve Sovyet Anayasası'na aykırı faaliyette bulunan "Karabağ Milli Şurası"nın oluşturulmasına izin verilmiştir.

7. Volski'nin izniyle Dağlık Karabağ liselerinin diplomaları Ermenistan Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.⁹⁵

1989 Martı'nda Gafan'da, 1918 olaylarında binlerce Azerbaycanlıyı katleden Njde'nin anısına dikilen anıtın açılış töreninde bir konuşma yapan Gafan İl Komünist Parti Sekreteri Mkrctyan:

*"...Siz çok çalıştınız, ancak Ermenistan'dan Türkleri çıkaramadınız. Sizin büyük arzunuzu torunlarınız yerine getirdi. Şimdi, Ermenistan'da bir Türk kalmamıştır"*⁹⁶

diyerek Ermeni katliamlarının arkasındaki mantığı ortaya koymuştur.

Özel Komite'nin başarısızlığı üzerine, 28 Kasım 1989'da, SSCB Yüksek Sovyeti, "Volskiy Komitesi"ni lağvedip, Dağlık Karabağ Bölgesinde Azerbaycan yönetiminin yeniden tesisine karar vermiştir.⁹⁷ Bunun üzerine Ermenistan, 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlayan bir karar almış ve bunu dünyaya ilan etmiştir. Bu kararın akabinde ayaklanan Dağlık Karabağ Ermenileri Dağlık Karabağ'ın kontrolünü ele almaya başlamışlardır. Dağlık Karabağ'da bütün resmi binalara Ermenistan bayrağı ve amblemi asılmıştır.⁹⁸ 7 Aralık 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı DKÖB ilhak kararını kınamış ve Egemenlik Yasası'na dayanarak,

⁹⁵ Garibov, *op cit.*, s. 310.

⁹⁶ Cabbarlı, "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri"

⁹⁷ İşyar, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, ss. 387-388.

⁹⁸ Attar, *op cit.*, s. 132.

Karabağ'ı yönetmek üzere KP ikinci sekreteri V. Polyaniçko'nun yaptığı "Teşkilat Komitesi"ni kurmuştur.⁹⁹

Azerbaycan Halk Cephesi tarafından, Ermenilerin 1 Aralık 1989 yılında aldığı karara tepki göstermek için Baku'de yaklaşık 500.000 kişinin katıldığı bir protesto gösterisi düzenlenmiş ve Azerbaycan-Ermenistan demiryolu bir hafta süreyle ulaşıma kapatılmıştır. Ayrıca 1990 yılı Ocak ayında Ermenistan Meclisi aldığı kararla, Ermenistan bütçesinde Karabağ'a da yer vermiş ve Ermenistan seçim kanunlarının Karabağ'da da geçerli olmasını kararlaştırmıştır. Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı bu kararlar Moskova yönetimince anayasaya aykırı bulunmuştur. Bunun üzerine, Ermeni Parlamentosu Moskova'da kabul edilen kanunların da Ermenistan Meclisince veto edilebileceğine dair bir karar almıştır. Erivan tarafından Moskova'ya karşı alınan bu karar, Ermenistan'ın bağımsızlık yoluna girmesinin bir göstergesi olarak ele alınmıştır.¹⁰⁰

1990 yılı Ocak ayı içerisinde Azeriler ve Ermeniler arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda, 12 Ocak 1990'da Ermenilerin bölgedeki iki Türk yerleşim birimine saldırı sonucu, 12 kişi ölmüş, 22 kişi Ermenilerce esir alınmıştır. 13 Ocak 1990'da, Bakü'de yaşayan bir Ermeni etnik çatışma zemininde iki Azerbaycanlıya balta ile saldırılmıştır. Saldırıya uğrayanlardan birisi ölmüş, diğeri ağır yaralanmıştır. Bu haberin o sırada gerçekleşmekte olan büyük bir mitinge ulaşması üzerine karşı saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı sırasında büyük çoğunluğu Ermeni olmak üzere toplam 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan gelişmelerin tehlikeli bir boyuta ulaşmasını gerektiren Moskova yönetimi, Bakü'de ve Azerbaycan'ın birçok bölgesinde (DKÖB dâhil) olağanüstü hal uygulaması başlatmıştır. 20 Ocak 1990 tarihinde 20.000 askerden oluşan Kızıl Ordu birlikleri ha-

⁹⁹ Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, s. 401.

¹⁰⁰ Lütem, *op cit.*

vadan, karadan ve denizden Bakü'ye girmiştir. Operasyonu yöneten Savunma Bakanı Yazov ve İçişleri Bakanı Bakatin; operasyon neticesinde birkaç yüz insanın öldüğünü ve 700 kişinin yaralandığını duyurmuştur.¹⁰¹

Bu dönemlerde Karabağ sorununu çözmek için Azerbaycan'da Teşkilat Komitesi kurulmuştur. Azerbaycan Komünist Partisinde önemli konumda bulunan V.Polyaniçko bu komiteye başkan olarak atanmıştır. Teşkilat Komitesi ilk başlarda sorunun çözümü için faaliyette bulunsa da sonra etkisiz kalmıştır. 17 Mart 1991 yılında yapılan ve SSCB'ye bağlı yönetimlerde Birliğin devamına yönelik şaibeli bir halk oylamasına gidilmiştir. 1991 yılının 19-21 Ağustos ayına gelindiğinde ise Moskova'da hükümet darbesi yapılmıştı. Bu darbe sonucunda Azerbaycan'da durum değişmiştir. Bu aşamadan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu olaylardan sonra Ermenistan'da da siyasal değişiklikler yaşanmıştır. 16 Ekim 1991'de başkanlık seçimleri yapılmış ve Levon Ter-Petrosyan oyların %83'ünü almayı başarmıştır.¹⁰²

2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ bağımsızlığını ilan etmiş ve Karabağ'ın adı Artsakh Ermenistan Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bunun üzerine Azeri kuvvetleri Karabağ'a karşı harekete geçmişlerdir.¹⁰³ Azerbaycan Parlamentosu, 27 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü iptal etmiş ve başkent Stepanakert'in adını "Hankenti" olarak değiştirmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan ile Ermenistan arasında savaş yoğunluk kazanmıştır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Arie Vaserman, Rami Ginat, *op cit.*, s. 353.

¹⁰² Ahmet Ali Arslan, *Dar Geçit: Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi*, Ankara: Yeni Düşünce Yayınları, 1991, ss. 135-146.

¹⁰³ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, s. 163.

¹⁰⁴ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc (04.10.2009)

2.1.5. SSCB'nin Yıkılmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler ve Ateşkes Süreci

SSCB'nin yıkılmasından kısa bir süre önce Gorbaçov'un Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Tass Ajansı aracılığıyla yapmış olduğu:

“Karabağ toprağında dört yıldır barış yok. Ateş var, can kaybı var. Bundan sonra ne olacak? Kırgınlığın, karşılıklı hıncın önünü almak kolay değil, ama gerekli. Bunun için de, gerçekleri kavramak gerek, Yukarı Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgede, SSCB Anayasası ile birlikte Azerbaycan Anayasası yürürlüktedir. Karabağ'da, Azerilerle Ermenilerin birlikte yaşayıp birlikte üretmeleri tarihi bir gerçektir ve bu gerçekten kaçılmaz. İşte bu yüzden, yaşam normale döndürülmeli, küskünlük, kin ve kızgınlık unutulmalı. Birbirinizi anlamaya, çıkmazı aşmaya çalışın. Bunu, ancak sizler gerçekleştirebilirsiniz. Hepinize barış ve mutluluk diliyorum”¹⁰⁵ açıklaması Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün SSCB'nin en yetkili ağzından da kabul gördüğünün önemli bir kanıtıdır.

Bu açıklamadan sonra konuşan Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine “Karabağ üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece oradaki yerli Ermenilerin mücadelesini desteklediklerini” ederek¹⁰⁶, Ermenistan'ın çatışma taraflarından biri olmadığı intibası uyandırmaya çalışması olarak yorumlanabilir.

Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan'ın açıklamasından kısa bir süre sonra, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesinde, Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı'na ait bir helikopterin düşmesi sonucu meydana gelen kazada, aralarında milletvekli ve generallerin de bulunduğu 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Sovyet televizyonu konuya ilişkin haberinde, kazanın sis yüzünden meydana geldiğini belirtmesine kar-

¹⁰⁵ Aktaş, *op cit.*, s. 88.

¹⁰⁶ Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, s. 402.

şın, Azerbaycan Savcılığı helikopterin yerden açılan füze ateşi sonucu düştüğünü öne sürmüştür.¹⁰⁷ Bu olay Karabağ olaylarını daha da alevlendirmiştir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Dışişleri Bakanlarının toplantısı Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'da düzenlenmiştir. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in temsil ettiği bu toplantıda, Azerbaycan ve Ermenistan'ın da aralarında bulunduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yer alan 10 eski Sovyet Cumhuriyetinin de AGİK'e üyelikleri onaylanmıştır.¹⁰⁸ 1991 yılına kadar Karabağ meselesi Sovyetlerin bir iç meselesiyken, 1992 yılından sonra hem Ermenistan'ın hem de Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletlere ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına üye olmasıyla sorun uluslararası bir mesele haline gelmiştir.¹⁰⁹

Dağlık Karabağ'daki tek havaalanının bulunduğu ve Stratejik öneme sahip Hocalı yerleşim birimi, 1991 yılı yaz aylarında başlayan Ermeni saldırıları sonucu kuşatılmıştır. Stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan Hocalı'nın ele geçirilmesi Askeran ve Hankendi arasındaki yolun açılarak, Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermeni kontrolü altına geçmesi anlamına gelmekteydi. Bu tehlikeyi gören, Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı, Savunma Bakanlığına verdiği 14 ve 16 Şubat tarihli bilgi notlarında kentlin durumunu gerçekten tehlikeli olduğu, muhtemel bir saldırı esnasında Hankendi'nde konuşlandırılmış Sovyet IV. Ordusu, 366. Alayına ait askeri malzemelerin de bu saldırı da kullanılabileceğini belirtmiştir. Nitekim, Ermeniler 26 Şubat gecesi 366. Alayın asker ve subaylarının da aktif desteği ile Hocalı kasabasına saldırıya geçip, mezkur bölgeyi işgal etmiştir. Saldırı

¹⁰⁷ <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihdetay.aspx?Id=224&Yil=1991&Ay=11> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹⁰⁸ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/ocak1992.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹⁰⁹ "15. Yılında Hocalı Soykırımı Üzerine Yapılan Panel", *Azerbaycan Türk-Kültür Dergisi*, Sayı.370, 2007, s.13.

sonucu 450 kişi öldürülmüş, 70-80 kişi kaybolmuş ve 20 kişi de Ermenilerce esir alınmıştır.¹¹⁰

Hocalı katliamından kısa bir süre sonra 366. Sovyet Alayından firar eden dört er, 3 Mart 1992'de bir basın toplantısı yaparak: "beyinlerinin yıkıldığını ve Hıristiyan Ruslar olarak Hıristiyan Ermenilerin safında Müslüman Azerilere karşı savaşmaya çağıldıklarını" itiraf etmişlerdir.¹¹¹

Hocalı'da yapılan soykırım dünya kamuoyunda da büyük tepkiyle karşılanmıştır. NewYork Times'ın 3 Mart 1992 tarihli sayısında Thomas Goltz:

"Dün gece Azerbaycan'ın Hocalı kentinde büyük bir katliam yapıldığı haberi geldi. Azerbaycan'ın devlet memurlarından bazıları ve basın muhabirleri az önce Hocalı'dan gelen ve üç küçük çocuğun cesedini getiren helikopterlerle çabucak Hocalı'ya gittik. Orada gördüklerimiz tam dehşetti. Sanki cehennemdeydim. Her tarafta insan cesetleri vardı. İnsanların böyle bir şey yapabileceğine inanmıyorum. Cesetlerin çoğu berbat haldeydi. Bazılarının kelleri kesilmiş, bazıları yakılmıştı. Orada gördüğüm bir ceset vardı ki şimdiye kadar gözümün önünden gitmiyor. Bir hamile kadının karnı delinerek çocuğu çıkarılmıştı. Bunlardan başka iki yüz kadar insanın da esir alındığı söyleniyordu." diye ifade etmiştir.¹¹²

Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak Türkiye ile Rusya ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Türkiye'nin 1921 Kars Anlaşmasına göre Nahçıvan'ın statüsünü korumak için müdahale etme olasılığının belirmesi, Rusya ile Türkiye'yi karşı kar-

¹¹⁰ Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 40-41.

¹¹¹ Şihaliyev, *op cit.*, s. 57.

¹¹² "Dünya Basımında Hocalı Katliamı", *Azerbaycan Türk-Kültür Dergisi*, Sayı: 370, 1997, s.37.

şıya getirmiştir.¹¹³ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, İsveç Merkez Radyosu Türkçe Yayınlar Bölümü'ne yaptığı açıklamada, “Ermenilerin, Türkiye'nin ahdi şemsiyesi altında bulunan Nahçıvan'a girmesinin zor görüldüğünü, Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki garantörlüğüne dayanarak müdahalesinin ise, Türkiye'yi Kıbrıs'ta yaşanan durumlara sokacağını” ifade etmiştir.¹¹⁴

Azeri-Ermeni çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı şehirlerden biri de Şuşa'dır. Şuşa'nın hem Azerbaycan hem Ermenistan açısından dini-tarihi önemi bulunmaktadır. Thomas De Waal'ün “Karabağ'ın Kudus”ü olarak nitelendirdiği Şuşa'nın,¹¹⁵ 8 Mayıs 1992 yılında işgalıyla Karabağ bölgesinin neredeyse tamamı Ermenilerin eline geçmiştir. Tarihi Şuşa şehrinin düşmesi Azerbaycan'da karışıklıklara neden olmuştur. Azerbaycan Meclisi 14 Mayıs'ta geçici Başkan Yakup Mehmetov'u durumdan sorumlu tutarak Ayaz Mutalibov'u tekrar başkanlığa getirmiştir. Mutalibov 7 Haziran'da yapılacak olan başkanlık seçimlerini iptal etmiş ve Bakü'de olağanüstü hal ilân etmiştir. Ancak ertesi gün Halk Cephesi taraftarı 20.000 kişi parlamento binasını ve Başkanlık sarayını işgal etmiştir. Bu durum üzerine Mutalibov iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹¹⁶

Ermeni güçlerinin bir sonraki hedefi stratejik öneme sahip olan Laçın şehri olmuştur. Laçın'ın Ermeniler tarafından ele geçirilmesiyle Ermenistan ile Karabağ karadan bir koridor ile karadan birleşmiştir.

¹¹³ Kamer Kasım, “Başlangıçtan Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergilcerik&IcerikNo=217> (Erişim Tarihi: 24.10.2009)

¹¹⁴ <http://www.byeqm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/mayis1992.htm> (Erişim Tarihi: 16.10.2009)

¹¹⁵ Seepan V. Parseghian, “Why IDP's Matter in the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Stanford's Student Journal of Russian, East European and Eurasian Studies*, Vol.2, 2006, s. 84.

¹¹⁶ Lütem, *op cit*.

Böylelikle Karabağ Ermenilerinin lojistik ihtiyaçlarının Ermenistan tarafından temin edilmesi daha da kolaylaşmıştır.¹¹⁷

Bu koşullarda 7 Haziran 1992 yılında iktidara gelen AHC lideri Ebulfez Elçibey, Ermenilere karşı askeri operasyonlara ağırlık vermiştir.¹¹⁸ 12 Haziran'da Azeriler, Karabağ'ı Ermenistan'dan geri almak için saldırıya geçmiştir. Bu saldırı Haziran ayı sonuna kadar sürmüş ve 15 Haziran'da 15 köy Ermenilerden kurtarılmıştır.¹¹⁹

Azerbaycan tarafından 3 Temmuz 1992 tarihinde başlatılan karşı saldırı sonucunda, Azeri güçleri Dağlık Karabağ Bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Akdere'ye girmiştir. Bunun üzerine, Ermenistan hükümeti, uluslararası topluluğa çağrıda bulunmuş ve "Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki son saldırısının durdurulmasını" istemiştir. İlerlemeye devam eden Azerbaycan güçleri, Serseng Barajı'nın kontrolünü ele geçirmiş, Aterk ve Magaruz köylerini de kuşatmıştır. Bu arada Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Ermenistan'ın, Karabağ sorununun patlak vermesinden bu yana Ermenistan'daki yurtlarını terketmek zorunda kalan 200 bin Azeri mülteciye, topraklarına dönme ve kültürel özerkliğe sahip olma izni vermesi halinde, Azerbaycan'ın da Karabağ Ermenilerine tam bir kültürel özerklik vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.¹²⁰

Azerilerin Dağlık Karabağ savaşında aldığı başarılı sonuçlar, Ermenileri telaşlandırmıştır. 8 Temmuz 1992 Ermenistan Parlamentosu, yaptığı özel oturumunda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin ilan ettiği yasadışı Dağlık Karabağ bölgesini tanıma kararı almıştır. Parlamentosunun konuya ilişkin kararında "Herhangi bir belgede Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın bir

¹¹⁷ Mark A. Uhlig, "The Karabakh War", *World Policy Journal*, Vol.10, No.1, 1993-1994, s. 49.

¹¹⁸ Şihaliyev, *op cit.*, ss.60-61.

¹¹⁹ Aktaş, *op cit.*, ss. 94-95.

¹²⁰ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/temmuz1992.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

parçası olarak gösterilmesinin, bugünden itibaren Ermenistan Cumhuriyeti tarafından kabul edilmeyeceği" bildirilmiştir. AGİK zirvesine katılmak için Helsinki'de bulunan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Finlandiya Cumhurbaşkanı Mauno Koivistos ile yaptığı görüşmede; Ermenistan Parlamentosunun aldığı kararı, "Bu, savaşın devamı demektir" diye yorumlamıştır.¹²¹

Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri arasında 27 Ağustos 1992'de Almatı'da yapılan görüşmelerde, 1 Eylül'den itibaren tüm sınır bölgelerinde ateşkes ilan edilmesi kararlaştırılmış fakat Ermeni ordu birlikleri buna rağmen saldırılarını sürdürmüştür. 11 Eylül 1992'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı Dağlık Karabağ'da stratejik öneme sahip birkaç koyun kontrolünün ele geçirildiğini ve çatışmalarda Ermenilerin ağır kayıplar verdiğini açıklamıştır. 19 Eylül 1992'de Dağlık Karabağ'da Şuşa civarındaki 12 kent daha kurtarılmıştır. 20 Eylül 1992 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre Azeri birlikleri Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankendi'ye 10 km mesafeye kadar ilerlemiştir.¹²²

1992 yılı Eylül ayından itibaren cephede önemli ilerlemeler sağlayan Azeri birlikleri, 1993 yılına girildiğinde Ermeni güçlerince durdurulmuştur. Eylül ayı başında Ermenilerin giriştiği geniş çaplı askeri operasyon sonucunda, Azeri güçleri Dağlık Karabağ'ın kuzeyindeki Akdere bölgesinin yarısından çekilmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda 18 yerleşim merkezi Ermenilerin kontrolü altına girmiştir. Ayrıca Azerbaycan yönetimi, Rusya'nın Ermenistan'da konuşlandırılmış 7. Ordusu'na bağlı birliklerin Karabağ'da Azeri kuvvetlerine karşı Ermeni saflarında çatışmalara katılmasıyla ilgili olarak Moskova'yı protesto etmiştir.¹²³

¹²¹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/temmuz1992.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹²² Garibov, *op cit.*, s. 328.

¹²³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/subat1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

Ermeni kuvvetlerinin ilerlemesi neticesinde, 3 Nisan 1993 günü Kelbecer şehri ile civarı Ermenilerin ele geçmiş, yüzlerce insan bu saldırı da hayatını kaybetmiş, Murov dağına aşarak kaçmaya çalışan yüzlerce Azeri sivil de bunu başaramayarak ölmüştür. Daha sonra Ermeni güçleri güneydeki Fuzuli kentine doğru saldırılarına devam etmiş ve 15'den fazla köyü ele geçirmiştir. Batılı diplomatlar tarafından hazırlanan Fuzuli kenti raporunda kentin tamamıyla terk edilmiş olduğu hususuna ağırlıkla yer verilmiştir.¹²⁴ Ermeni saldırılarının artması üzerine, Elçibey ülkede iki ay süreyle olağanüstü hal ilan edilmesini kararlaştırmıştır.¹²⁵

Ermeni kuvvetleri, 1993 yılı Temmuz ayı başında Dağlık Karabağ'ın güneyinde, Azerbaycan kontrolündeki Akdam kentine girmiştir. Bu durum üzerine Akdam'daki sivil halk kentin kuzeydoğusundaki Barda kentine göç etmiştir.¹²⁶ Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan 15 Ağustos 1993 günü yapılan açıklamada ise; Ermeni birliklerinin Cebraail kent merkezinin kontrolünü ele geçirdiği, bir Ermeni zırhlı birliğinin İran sınırındaki Goradiz köyüne ilerlemekte olduğu ve Fizuli kentinde de durumun çok kritik olduğu, kent çevresindeki yerleşim yerlerinin Ermeniler tarafından işgal edildiği dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Ayrıca kısa süre içinde stratejik öneme sahip Fizuli ve Cebraail kentlerini ele geçiren Ermeniler, 25 Ağustos 1993 yılında düzenledikleri yeni bir saldırıyla güneybatıda yer alan Azerilerin denetimindeki son bölge olan Zengelan'ı da işgal etmiştir.¹²⁷

Sonuç itibarıyla: 1988 yılında silahlı çatışmaya dönen Azeri-Ermeni sorunu kısa zamanda Azerbaycan ve Ermenistan'ın bölgesel savaşına dönüşmüştür. Ermeni silahlı güçleri 1988 yılından ateşkesin yapıl-

¹²⁴ Human Rights Watch, *op cit.*, s. 14.

¹²⁵ Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, s. 76.

¹²⁶ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/temmuz1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹²⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/agustos1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

dığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar yaşanan çatışmalar neticesinde, Dağlık Karabağ'ın tamamı da olmak üzere toplam 890 rayon, köy, kasaba ve yerleşim biriminden ibaret Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiştir. Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlılar 2 şehir, 1 kasaba ve 53 köyde meskunlaşmıştır. Ermenistan silahlı kuvvetleri; 18 Şubat 1992'de Hocavend'i, 25 Şubat 1992'de Hocalı'yı, 26 Şubat 1992'de Şuşa'yı, 18 Mayıs 1992'de Laçın'ı, 4 Nisan 1993'de Kelbecer'i, 23 Temmuz 1993'te Ağdam'ı, 24 Ağustos 1993'te Fuzuli, 27 Ekim 1993'te Zengilan'ı, 26 Ağustos 1993'te Cebrayıl'ı, 31 Ağustos 1993'te Gubatlı'yı işgal etmişlerdir.¹²⁸

İşgal edilen bölgelerden 4.388 km²'lik toprak sahasına sahip Yukarı Karabağ'dan 192.300 kişi, Laçın'dan (1.835 km²) 59.500 kişi, Şuşa'dan (970 km²) 29.500 kişi, Kelbecer'den (1.936 km²) 50.500 kişi, Ağdam'dan (1.093 km²) 158.000 kişi, Fuzuli'den (1.386 km²) 100.000, Cebrayıl'dan (1.059 km²) 51.600 kişi, Gubatlı'dan (802 km²) 30.300 kişi ve Zengilan'dan (707 km²) 33.900 kişi olmak üzere toplam 676.100 kişi yıllarca yaşadıkları ata yurtlarından kovularak Azerbaycan'ın içlerinde çadırlarda yaşamaya mahkum edilmişlerdir.¹²⁹

2.1.6. Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Yönelik Girişimler

Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa sebep olan Dağlık Karabağ sorunu ve bu savaş esnasında yaşanan insan hakları ihlalleri bir anda tüm dünyanın dikkatini bu bölgeye çevirmiştir. Savaşın sona erdirilmesi amacıyla birçok ülke ve uluslararası kuruluş taraflar arasında girişimlerde bulunmuştur.

Bunlardan biri, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev¹³⁰, 20 Eylül 1991 Cumartesi günü Jeleznovodsk görüşmeleri çerçevesinde bir

¹²⁸ Sinan Ogan, "Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı.9, 2003, s. 436.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Thomas Goltz, *Azerbaijan Diary*, New York: M.E. Sharp Publication, 1998, s. 84.

araya gelmesidir. Bu görüşmeler 24 Eylül günü iki ülke liderinin imza törenleriyle sonuçlanmıştır. Bu uzlaşma anlaşmasına göre; “Karabağ’daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, Karabağ’daki yasal hükümet organları aşamalı olarak yeniden oluşturulacak, iki ülke arasındaki temaslar en üst düzeyde sürdürülecek, Karabağ’da derhal ateşkes uygulanacak, iki hafta içinde de yasa dışı silahlı gruplar ve İçişleri Bakanlığı ve Kızıl Ordu birlikleri çatışma bölgelerinden çekilecektir”. İmzalanan protokole göre: Ermenistan Parlamentosu, Dağlık Karabağ’ın “Ermeni toprağı” olduğunu ilan eden kararını geri çekerek, SSCB Yüksek Sovyeti’nin de bugüne dek Karabağ’a ilişkin olarak aldığı kararlar geçersiz ilan edilecek; her iki taraf ellerindeki rehinelere aşamalı olarak iade edeceklerdi.¹³¹

1992 yılı başlarında Moskova yönetiminin girişimleri ile Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları görüşmüş ve taraflar arasında 20 Ocak’ta Jeleznovodsk anlaşmasının tekrarı olan yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya bir yandan arabuluculuk girişimlerini sürdürmüş, bir yandan da Ermenistan’a lojistik destek sağlamakla kalmayıp, Hankendi’nde konuşlanan 366. Motorize Alayın subay ve askerlerinin Azerbaycan’a karşı askeri operasyonlara katılmalarına göz yummuştur.¹³²

Azeri ve Ermeni yetkililer 20 Şubat 1992 yılında Moskova’da yeniden bir araya gelmiştir. Ermenistan tarafı, Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan’ın sorunu değil, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin iç işleri olduğunu bundan sonraki görüşmelere Dağlık Karabağ yönetiminin temsilcilerinin de katılımının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Azerbaycan tarafı ise, Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrı bir taraf olarak görüşmelere katılmasının Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığının tanınması anlamına geleceği düşüncesiyle, Ermenilerin

¹³¹ Aktaş, *op cit.*, s. 100.

¹³² Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”

bu teklifini kabul etmemiştir. Sonradan bu ateşkes anlaşmasını aslında Ermenistan'ın Karabağ'da taarruza iyice hazırlanmak için bir süre olarak kullandığı anlaşılmıştır.¹³³

Savaş tüm hızıyla devam ederken, Türkiye'nin acil durum bildirisi üzerine Karabağ sorunu AGİK ve NATO siyasi komisyonunda gündeme gelmiştir. AGİK 28 Şubat 1992'de toplanmış ve "Dağlık Karabağ'da hemen ateşkesin ilânı, sınırların değiştirilemeyeceği ve Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu, aynı zamanda sorunların barış yolu ile çözülmesi"ni öngören kararnameyi kabul etmiştir.¹³⁴

Türkiye kamuoyu, Ermeniler tarafından Karabağ'da Azerilere karşı yapılan katliamlara karşı 1992 yılı ilk aylarında tepki göstermiş ve bu durum karşısında Ermeni aleyhtarı gösteriler düzenlenmiştir. Türkiye artan Ermeni katliamları karşısında "hareketsiz kalamayacağını" dünyaya duyurmuştur. 27-28 Şubat'ta Prag'da AGİK toplantısında, "Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu vurgulamış ve bunu Türkiye Dışişleri Bakanı TBMM'den dünyaya ilan etmiştir.¹³⁵

Ayrıca Türkiye, Ermenilerin Azerbaycan'a karşı işgalci tutumu ile ilgili olarak AGİK, NATO, İKT uluslararası kuruluşlarına ve ABD'ye başvurmuştur. Türkiye'nin çabaları 1992 Mart ayı sonlarında etkisini göstermiş ve AGİK üyesi ülkeler 24 Mart'ta Helsinki'de bir araya gelerek Dağlık Karabağ sorunun görüşülmesi amacıyla Temmuz ayında Minsk'te uluslararası bir konferansın yapılmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca alınan bu karar çerçevesinde, konferansa katılacak 11 ülke (Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti) belirlenmiştir.¹³⁶ Ayrıca toplantıda, Minsk'de yapılacak uluslar arası konferansın düzenlenmesi için AGİK adına Mario Rafaelli'ye yetki ve-

¹³³ Taşkiran, *op cit.*, s. 165.

¹³⁴ Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992.

¹³⁵ Milliyet Gazetesi, 29 Şubat 1992.

¹³⁶ Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, s. 405.

rilmiştir. Bu arada 26 Mart 1992'de BM Güvenlik Konseyi AGİK girişimleri nedeniyle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne doğrudan müdahale etmeme kararı almıştır. Minsk Konferansına başkanlık edecek Rafaelli, konferansa hazırlık amacıyla katılımcı ülkelerin temsilcileri ile 1 Nisan 1992 yılında bir araya gelmiştir.¹³⁷

Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk rolünü üstlenmeye çalışan ülkelere 1992 yılının ilk yarısında yaptığı girişimlerle İran'da eklenmiştir. 1992 yılının Şubat ayında İran Dış işleri bakanı Ali Ekber Velayeti Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Ali Ekber Velayeti'nin iki ülke nezdinde gerçekleştirdiği girişimler neticesinde, iki ülke arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Fakat bu antlaşmaya rağmen taraflar arasında çatışmalar devam etmiştir. 8 Mayıs 1992 günü, taraflar Tahran'da yeniden bir araya gelmiştir. Esir değişimi, uluslararası gözlemcilerin bölgeye girmesine izin verilmesi, mülteciler sorunu, ateşkes antlaşması imzalanması gibi konuların görüşüldüğü toplantının ardından bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat antlaşmanın ertesi günü Ermeniler Şuşa'ya saldırmış ve İran'ın girişimleri sonuçsuz kalmıştır.¹³⁸

19 Mayıs 1992'de, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Margaret Tutwiler yaptığı açıklamada, "ABD yönetiminin, Karabağ ve Nahçıvan'ın statülerinde tek taraflı değişiklikleri kabul etmeyeceğini" açıklamıştır. Tutwiler; tüm taraflara "şiddete son vermeleri ve AGİK'in arabuluculuk çabalarına katılmaları" çağrısında bulunmuştur. Aynı gün, AT Dönem Başkanı Portekiz tarafından yapılan açıklamada ise, "Karabağ ve Nahçıvan'da sorunun çözümünün askeri yöntemlerle sağlanmaya çalışılmasının kabul edilmeyeceğini" belirtilerek, "azınlık mensupları dahil çatışmalardan etkilenen herkese insan hakları ve temel özgürlüklere saygı göstermesi çağrısında" bulunulmuştur. 22 Ma-

¹³⁷ Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, ss. 78-79.

¹³⁸ Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, London: Zed Books Publication, , 1994, s. 169.

yıs 1992’de Rusya Dışışleri Bakanlığı, yayımladığı bir bildiriyle Ermeni saldırılarından rahatsızlık ve üzüntü duyduklarını, Rusya’nın böyle yasadışı eylemleri desteklemeyeceğini belirterek, Ermenistan’ı kınamıştır.¹³⁹

Mayıs 1992’de çatışmalar Nahçıvan’a sıçrayınca, Türkiye üslubunu daha da sertleştirmiştir. İlk olarak Dışışleri Bakanı Çetin Ermenistan’ı uyararak ‘eğer saldırganlığa son vermezse, bunun sonuçlarına katlanacağını’ duyurmuştur. Ardından Cumhurbaşkanı Özal, ‘Nahçıvan’a Türk askeri gönderme çağrısında bulunmuştur. Bu açıklamalar ortamın daha fazla gerilmesine sebep olmuştur. BDT çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan kolektif güvenlik sisteminin temel yapı taşlarından biri olan Taşkent Antlaşması gereğince, Ermeniler Rusya’dan yardım talebinde bulunabilirdi. Nitekim bu günlerde BDT Komutanı Mareşal Y. Şapoşnikov, Türkiye’yi tehdit eder bir demeç vermiş ve “Karabağ’a üçüncü bir taraf karışırsa, üçüncü dünya savaşı çıkar...” diyerek Rusya’nın kararlılığını vurgulamıştır. Bununla yetinmeyen Rusya Rusya Savunma Bakanı General Pavel Graçov ve Dışışleri Sekreteri Gennadi Burublis, Ermenistan’da konuşlandırılmış bulunan 7. Ordu’nun gelecekteki rolünü görüşmek üzere bu ülkeye gelmiştir. Gennadi Burublis, yaptığı temaslarda Ermeni yetkililere yanlarında olduğu mesajını vermiştir.¹⁴⁰

24 Mayıs 1992 tarihinde AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi tarafından 1 Haziran 1992’de Roma’da Karabağ sorununun çözümü için “acil bir toplantı” yapılması yönünde bir karar alınmıştır. 27 Mayıs 1992’de NATO üyesi Devletlerin Savunma Bakanları bir kez daha Ermenistan’ın ihlallerini kınamıştır.¹⁴¹

¹³⁹ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1992/mayis1992.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹⁴⁰ Ömer Göksel İşyar, Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları 1992-2004, Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya, Yelda Demirağ, Cem Karadeli (ed), Ankara: Palme Yayıncılık, 2006, ss. 251-255.

¹⁴¹ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1992.

1-5 Haziran 1992 tarihleri arası Rafaelli başkanlığında toplanan AGİK'in Minsk Grubu, Roma'da görüşmelerin ilk turu başlamıştır. Grubun üyelerinin tümünün katılımıyla düzenlenen bu görüşmeler Haziran sonunda toplanması planlanan Minsk Konferansı için hazırlık niteliği taşımıştır. Azerbaycan, görüşmelere Dağlık Karabağ'ın Azeri ve Ermeni temsilcilerin katılmasına izin verse de, Ermenilerin Dağlık Karabağ adına eşit hukuklu devlet temsilcileri sıfatında katılmayı istemeleri, Dağlık Karabağ temsilcilerini görüşmeler dışına itmiştir. Roma zirvesinin ilk turuna tam anlamıyla katılmayan Ermenistan, zirvede tartışılan "Lacın ve Şuşa'dan Ermeni güçlerinin çıkarılması", "Göç ettirilen halkın Şuşa ve Lacın'a yerleştirilmesi" kararlarının yürütülmesi için uluslararası gözlemcilerin bölgeye gönderilmesi gibi meselelerin kabul edilmemesini sağlayabilmiştir. Azerbaycan Heyeti Başkanı Nadir Mehtiyev: "Kurul Başkanı'nın bu tur ifadesinin daha önce yapılan tüm kararları ve hukuk kurallarını ihlal ettiğini belirtmiş ve bu oyun sona erinceye kadar geri dönmeyeceğiz" açıklaması yapmıştır. Ermeni lobisinin baskısı AGİK temsilcilerini etkilediyse de, Azerbaycan Devleti onun arazi bütünlüğünü bozacak antlaşmaya hiçbir zaman imza atmayacağını açıklamıştır.¹⁴²

Roma'da yapılan AGİK toplantılarında Ermeni temsilciler barışa yanaşmamışlar ve ay sonunda Minsk'de yapılacak barış konferansını sabote etmek için çaba harcamışlardır. Bu sefer AGİK toplantısında Ermeni delege; "Azerbaycan'ın son saldırılarının durdurulması amacıyla ABD ve Rusya'nın Bakü'ye etkili bir baskı yapmadıklarından" yakınmış ve öte yandan Ermenistan'daki 35 yaşın altındaki erkekleri "3 aylık askeri eğitim" için silahaltına almıştır. Ermenistan'ın barış yapma niyetinde olmadığı burada açıkça görülmüştür. Bu günlerde Fransa'da bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyon da Fransa Cumhurbaşkanı'ndan "Karabağ sorununu Birleşmiş Milletler

¹⁴² Garibov, *op cit.*, s.352.

Güvenlik Konseyi'ne götürmesini” istemiş, Fransa da bu öneriyi kabul etmiştir.¹⁴³

Roma görüşmelerinin 3. turuna Dağlık Karabağ Ermenileri, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” adı altında katılım talebinde bulunmuş fakat bu talep toplantıya katılan devletler tarafından reddedilmiştir.¹⁴⁴

Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmaların sürdüğü bir dönemde, Kazakistan taraflar arasında ateşkes anlaşmasının imzalanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Kazakistan'ın başkenti Almatı'da taraflar arasında görüşmeler düzenlenmiştir. Söz konusu görüşmeler neticesinde, taraflar çatışmaların anlamsız olacağı ve yalnızca “telafi edilemez kayıplar”a yol açacağına ilişkin bir belge imzalamıştır. Ayrıca Kazaklarla birlikte, ateşkesin uygulanması/gözlenmesi amacıyla üçlü bir çalışma grubu da kurulmuştur. Bu barış girişimi de, kendisinden öncekiler gibi başarısız olmuştur.¹⁴⁵

Kazakistan'ın arabuluculuk girişimlerinin başarısız kalması üzerine, 19 Eylül 1992'de Rusya'nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Gürcistan Savunma Bakanları 25 Eylül 1992'den itibaren ateşkesin sağlanması hususunda anlaşma imzalamıştır. Fakat tarafların sürekli birbirlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlaması ve Ermenistan'ın Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB Ermenilerinin görüşmelere resmî sıfatla katma yönündeki ısrarları nedeniyle taraflar arasında yine anlaşma zemini bulunamamıştır.¹⁴⁶

1992 yılının ekim ayında BM Genel Sekreterinin “Özel temsilcisi” ve ABD'nin Minsk grubu çerçevesinde yapılan Roma görüşmelerindeki temsilciler heyeti başkanı olan Jack Marisca'nın tarafından sorunun çözümüne yönelik yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Maresca tarafından hazırlanan bu planda, Azerbaycan-Ermenistan arasında bir

¹⁴³ *Ibid.* s.353.

¹⁴⁴ Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, s. 81

¹⁴⁵ Aktaş, *op cit.*, s. 103

¹⁴⁶ Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s. 406.

toprak değişimi seçeneği üzerinde durulmuştur. Fakat Marisca'nın bu çabaları da sonuçsuz kalmıştır.¹⁴⁷

Savaşın gittikçe şiddetlenmesi sonucunda, 1993 yılı içinde ABD Başkanı George Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin sorunun çözümü için 3 Ocak'ta bir bildiri yayınlamıştır. Bahse konu bildiri de, çarpışmaların derhal durması ve AGİT aracılığıyla barış müzakerelerine yeniden başlanması taraflardan istenmiştir. Çatışmalar tamamıyla durmasa da, kış mevsiminin de etkisiyle düşük yoğunlukta devam etmiştir.¹⁴⁸

Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölgesel bir savaşa dönüşen Dağlık Karabağ meselesinin çözümü için, AGİK çerçevesinde 11 üyesi bulunan ve "Minsk Grubu" olarak adlandırılan yeni bir yapı oluşturulmuştur. Roma görüşmelerinde yeni bir barış planı hazırlayan Minsk grubu, hazırladığı bu planda; "Ermeni kuvvetlerinin Dağlık Karabağ'dan çekilmesi, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a uyguladığı ambargoyu kaldırması, AGİK gözlemcilerinin bölgeye gitmesi ve sürekli bir ateşkesin sağlanması" hususları yer almış fakat bu girişim de sonuç vermemiştir.¹⁴⁹

3 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer ilçesinin Ermeniler tarafından işgal edilmesinin akabinde, Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, işgal esnasında Ermenistan ordusunun yanı sıra Rusya'ya bağlı 7. Ordunun subay ve askerlerinin de kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca yapılan açıklamada, Azerbaycan, AGİK, BM ve diğer uluslararası kuruluşlara üye olan Ermenistan'ın işgalci olduğunun ilan edilmesi ve BM tarafından yaptırım görmesini talep etmiştir. Bunun üzerine 6 Nisan'da BM Genel Konseyi adına Konsey Başkanı Pakistanlı Marker bir beyanat yayınlamıştır. Beyanatta Ermenistan –

¹⁴⁷ İşyar, Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları:1992-1994, s. 255.

¹⁴⁸ Lütem, *op cit.*

¹⁴⁹ Aktaş, *op cit.*, s. 107.

Azerbaycan arasında ilişkilerin kötüleşmesinden, yerel Ermeni kuvvetlerinin” Kelbecer’e saldırmasından ve Dağlık Karabağ’daki durumdan endişe duyulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca AGİK çerçevesinde barış sürecinin desteklendiği vurgulanmıştır.¹⁵⁰

Ermenistan’ın 7 Nisan 1993’te, Kelbecer’i ve Fuzuli bölgesini işgal etmesi Avrupa Toplulukları (AT) üye ülkeleri tarafından da kınanmıştır. AT ve üyeleri, Ermenistan Hükümetini uyararak, ondan Dağlık Karabağ Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanmasını, çatışmaların durdurulmasını ve Ermenilerin Azerbaycan toprağından çekilmesini istemiştir.¹⁵¹

Kelbecer’in Ermenilerce işgal edilmesinden sonra, 28-29 Nisan tarihlerinde Azerbaycan ve 17 ülke tarafından talep edilen acil toplantı isteğı üzerine AGİK’in Prag toplantısı yapılmıştır. Bu toplantının sonunda barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan’ın Kelbecer’i boşaltmasının şart olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Ancak Ermenistan bu karara uymayacağını bildirmiş, bu da görüşmelerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Yine Türkiye ve Azerbaycan’ın çabaları ile BM Güvenlik Konseyi 30 Nisan günü Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları ve özellikle de Kelbecer’in işgali konusunu görüşmüştür. Bu görüşmelerin sonunda, 15 üyenin oybirliğı ile Güvenlik konseyinin 822 sayılı kararı kabul edilmiştir.¹⁵² BM Güvenlik Konseyi bu kararda:

- Ateşkese kesin biçimde uyulmasını, ayrıca tüm işgalci güçlerin Kelbecer reyonundan ve Azerbaycan’ın yakın dönemlerde işgal edilmiş diğer reyonlarından çıkarılması amacıyla tüm askeri operasyonların durdurulmasını,

¹⁵⁰ Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan’ın Dış Politikası, *op cit.*, ss. 86-87.

¹⁵¹ Leonidas T. Chrysanthopoulos, *Caucasus Chronicles: Nation-Building and Diplomacy in Armenia 1993-1994*, Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2002, s. 13.

¹⁵² İşyar, Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları:1992-1994, s.261.

- AGİK Minsk Grubu, tarafların çatışmanın barış süreci ile çözümü için görüşmelere hemen ve yeniden başlanması, ayrıca sorunun barışçıl yöntemlerle çözümünü zorlaştıracak davranışlardan kaçınmasını,

- Sivil halkın sıkıntılarını azaltmak amacıyla, başta çatışmanın yoğun olarak yaşandığı bölgeler dahil olmak üzere bütün reyonlarda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uyması gerekliliğini,

- Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİT Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer reyonundaki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyi'ne rapor hazırlamasını,

- Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeye devam edeceğini¹⁵³ vurgulamıştır.

Öte yandan AT Dönem Başkanı Danimarka Dışişleri Bakanı Niels Hel-veg Petersen, yaptığı açıklamada, AT üyesi ülkelerin, Ermenistan Hükümeti'nden Dağlık Karabağ'daki Ermeniler üzerindeki etkisini kullanmalarını tekrardan istemiştir. Bu arada AT Başkanlık Konseyi de, Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından derhal çekilmeleri çağrısında bulunmuştur.¹⁵⁴

ABD, Türkiye ve Rusya tarafından, 5 Mayıs 1993 tarihinde taraflara bir çözüm planı sunulmuştur. Bu planda; "14 Mayıs 1993'e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer'i boşaltması, 17 Mayıs 1993'ten itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesi" hususları yer almıştır. Bu teklif Azerbaycan tarafından kabul görmesine

¹⁵³ <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts9.php> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹⁵⁴ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/mayis1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

rağmen,¹⁵⁵ Ermeni tarafı, “Yürürlüğe girmesi istenen bu barış planının, ateşkes uygulaması için bile yeterli garantiler taşımadığını” söylemiş ve teklifi reddetmiştir. Daha sonra Rusya’nın girişimleri sonuç vermiş ve Ermeniler teklifi kabul ettiklerini açıklamıştır. Fakat bu seferde Dağlık Karabağ Ermenileri şartları kabul etmediklerini bildirerek sürecin gelişimini engellemiştir.¹⁵⁶

BM Genel Sekreterliği gözlemcilerinin de katılımı ile Azerbaycan ve Ermenistan dışındaki Minsk Grubu üyesi devletler, 3–4 Haziran 1993 tarihlerinde Roma’da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplantının temel amacı; BM Güvenlik Konseyi’nin 822 sayılı kararının uygulanması için planların hazırlanması ve AGİK çerçevesinde görüşmelerin yeniden devam ettirilmesini sağlanması olarak açıklanmıştır. Hazırlanan bu programa göre; taraflar 11 Haziran’da öncelikle bahse konu programı onaylamalı ve akabinde Minsk Konferansı başkanının mektubunu imzalayarak, başkana iade etmelidir. 15 Haziran’dan itibaren Ermeniler işgal ettikleri Kelbecer’i boşaltmalı ve boşaltma işlemi 20 Haziran akşam saatlerine kadar tamamlanmalıdır. Daha sonra 21-23 Haziran tarihlerinde AGİK denetleyicileri bölgenin ordularından temizlendiğini kontrol etmelidir. 1 Temmuz’dan itibaren de bölgeye 50 kişilik gözlemci grubu yerleştirilmesi planlanmıştır. Fakat Azerbaycan’da başlayan darbe girişiminin başarıya ulaşması, Ermenileri cesaretlendirmiş, bu da planın başarıya ulaşmamasına sebep olmuştur.¹⁵⁷

Ermenilerin Karabağ’ın doğusundaki Akdam kentini ve civarını 24 Temmuzda ele geçirmesi, Türkiye’yi hareketlendirmiştir. Bunun üzerine 29 Temmuz 1993 tarihinde Türkiye, ivedi olarak Güvenlik Konseyi’ni toplantıya çağırmıştır. Acil olarak toplanan Güvenlik Konseyi

¹⁵⁵ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, s. 91.

¹⁵⁶ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/mayis1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

¹⁵⁷ Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s. 410-411

853 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar yukarıda değindiğimiz 822 sayılı kararın öğelerini tekrarlamaktadır. Bununla birlikte, Akdam bölgesinin ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerinin işgal edilmesinin, sivillere karşı saldırılar ile meskûn yerlerin bombardıman edilmesini ve bölgedeki tüm düşmanca hareketlerin kınanması 853 sayılı karar içinde yer almıştır. Ancak bu Kararda saldırıları kimin yaptığı ve kimin kınandığı belli değildir. Kararda, ayrıca, 822 sayılı karar uygulamaları ve Minsk Grubu'nun teklifini kabul etmeleri için Ermenistan'ın, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ Bölgesi" Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanması istenmektedir.¹⁵⁸ Bu noktada karşımıza önemli bir detay çıkmaktadır. Bu kararla, Ermenistan saldırgan bir taraf olarak değerlendirilmemiş, aksine Karabağ Ermenilerine karşı Batı'nın yardım beklediği bir pozisyona konulmuştur.

Gittikçe artan Ermeni saldırılarını kınayan bir başka ülke de İran olmuştur. Bakü'de bulunan İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti düzenlediği basın toplantısında Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını kınadıklarını ve Azerbaycan toprak bütünlüğünü desteklediklerini açıklamıştır.¹⁵⁹

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 822 ve 853 sayılı kararlarının uygulanması için AGİK Minsk Grubu'nun yaptığı çalışmalardan bir sonuç alınamamıştır. Özellikle 11 Ağustos'tan itibaren Ermeni güçlerinin Fizuli ve Cebayıl reyonlarına saldırılarının artmasının önemi büyüktür. Ermenilerin Fizuli'yi işgal etmeye çalışmaları üzerine 18 Ağustos 1993'te BM Güvenlik Konseyi dönem başkanı ABD temsilcisi M. Olbrayt uzun bir açıklama yaparak, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki durumun kötüleşmesinden duydukları endişeyi dile getirmiştir. Ayrıca bu açıklamada Ermenistan'ın, "Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmalara ilişkin 822 ve 853 sayılı BM

¹⁵⁸ Lütem, *op cit.*

¹⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1993.

Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması konusunda adımlar atması gerektiği, Azerbaycan'ın Fizuli reyonuna yapılan saldırılara son verilmesi gerektiği, daha önce işgal edilen Kelbecer, Ağdam ve diğer yerlerin terk etmesi gerektiği" vurgulanmıştır.¹⁶⁰

Yaşanan gelişmeler üzerine, 18 Ağustos 1993'te Dağlık Karabağ'da Ermenilerle Azeriler arasında 5 günlük ateşkes ilan edilmiştir. Dağlık Karabağ Parlamentosu Basın Merkezi'nden yapılan açıklamada; varılan ateşkesle bütün saldırı operasyonlarının, hava bombardımanlarının ve topçu atışlarının durdurulacağı belirtilmiştir.¹⁶¹ Fakat Ermenilerin sözleri yine kağıt üzerinde kalmış ve Ermeniler ateşkes kararına uymayarak yeniden saldırıya geçmiş, 23 Ağustos 1993'te Kubatlı, 25 Ağustos 1993'te Cebrayıl ve 31 Ağustos 1993'te Fuzuli ilçeleri de işgal etmişlerdir.¹⁶²

5 Eylül 1993 yılında, IKÖ Genel Sekreteri Hamid El Gabid, Cidde'de bir bildiri yayınlarak, Ermenistan'dan Dağlık Karabağ sorununa görüşme yoluyla çözüm bulunması yolunda çalışmasını istemiş ve bunun da devletlerin toprak bütünlüğü ve uluslararası politikada tanınmış sınırların ihlal edilemeyeceği ilkelerine bağlı kalarak yapılması gerektiğini söylemiştir.¹⁶³

BM Güvenlik Konseyi, 14 Ekim 1993'te yaptığı 3292. Sayılı toplantıda Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına ilişkin 874 sayılı yeni bir kararı kabul etmiştir. Bu kararda, daha önce alınan 822 ve 853 sayılı kararlara ve dönem başkanının 18 Ağustos 1993 tarihli açıklamasına vurgu yapılmıştır. Ayrıca AGİT Minsk Konferansı 1 Ekim 1993 tarihli mektubuna, Azerbaycan'ın ve bölgedeki diğer devletlerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına değinilmekte ve

¹⁶⁰ Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, s. 412.

¹⁶¹ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/agustos1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

¹⁶² Human Rights Watch, *op cit.*, s. 29

¹⁶³ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/eylul1993.htm> (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

“Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan” çatışmalardan ve Azerbaycan’a göç etmek zorunda bırakılan çok sayıda sivilin düştüğü duruma duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. 13 maddenin sıralandığı kararda özetle, daha önce alınan 822 ve 853 sayılı kararların uygulanması gerektiği, “işgal edilen toprakların kısa zaman içerisinde ve şartsız olarak terk edilmesi konusunda” AGİK Minsk Grubu’nun çözüme yönelik attığı adımların desteklenmesi hususları vurgulanmıştır.¹⁶⁴

25 Ekim 1993’te AGİK Bakanlar Konseyi Donem Başkanı Margaret Affuglas Azerbaycan’a geldiği dönemde, Ermenistan, Horadiz kasabasıyla Zengilan ilini işgal etmiştir. On binlerce Azerbaycanlı İran sınırına doğru kaçmak zorunda kalmıştır. İşgal sonrası, 2-8 Kasım tarihleri arasında yapılan Viyana Zirvesi’nde Minsk Grubu üye ülkeleri, yayınladıkları beyannamede Zengilan ve Horadiz’in işgalcilerden boşaltılmasını ve yeni “ertelenemez program” oluşturulmasını talep etmişlerdir. Oluşturulan ertelenemez program’da Dağlık Karabağ Ermenilerinin çatışma tarafı gibi ele alınması, Şuşa ve Laçın illerinin Ermeni askerlerden boşaltılması kararlaştırılan şehirler arasında alınmamasından dolayı, Azerbaycan Viyana Zirvesi kararlarını kabul etmemiştir.¹⁶⁵

Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 tarihinde kabul ettiği 884 sayılı daha önce almış olduğu kararları da teyid etmiştir. Ayrıca Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye sokacağı belirtilmiştir. Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararda; Ateşkes ihlalleri ve Zengilan bölgesi ile Horadiz şehirlerinin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınanmıştır. Güvenlik Konseyi taraflardan, Silahlı çatışmaların derhal durdurulmasını, işgal güç-

¹⁶⁴ <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts13.php> (Erişim Tarihi: 06.10.2009)

¹⁶⁵ Garibov, *op cit.*, s. 336.

lerinin Zengilân bölgesinden, Horadiz şehrinden ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesini, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve devamlı hale getirmelerini ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın müzakereler yoluyla çözümlenmesini araştırmaya devam etmelerini istemiştir.¹⁶⁶

1994 yılının ilk yarısı, cephede devam eden düşük yoğunluklu çatışmalar ve bazı kuruluşların/devletlerin arabuluculuk çabasıyla geçmiştir. Rusya'nın AGİT içerisinde bulunmasına rağmen, "arka bahçesi" olarak değerlendirdiği bu bölgede inisiyatif tek başına alma düşüncesi ve bu yönde taraflar arasında yaptığı girişimler ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın girişimleriyle; Moskova'da 18 Ocak 1994'te Rus-Azeri, 20 Ocak 1994'te Rusya ve Ermeni yetkililer görüşmeler yapmıştır. Ayrıca 4 Şubat 1994 tarihinde Macaristan'da "Minsk Dokuzlusu"nun AGİK Minsk Konferansının başkanı İsveçli Yana Eliasson ile konuyla ilgili görüşen Rusya, 18 Şubat 1994'te de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da yapılan görüşme sonrasında taraflar arasında protokol imzalanmasını sağlamıştır.¹⁶⁷

Moskova'da 1994 Nisanı'nda gerçekleştirilen BDT Zirvesi'nde, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, BDT'nin Kafkasya sınırlarının ortak savunulmasından söz ederek, amacının "dıştan gelecek tehditlere karşı sınırları güçlendirmek" olduğunu açıklamıştır. Ancak zirvede Karabağ meselesi ele alınmasa da Azerbaycan ve Ermenistan, bölgede Rus ayırıcı güçlerinin yerleştirilmesini öngören Rus planına karşı olmadıklarını açıklamak zorunda kalmışlardır. Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 22 Nisan 1994'te açıklanan Rus planına göre:

1. Ermenistan ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Azerbaycan topraklarında bulunan askerleri Dağlık Karabağ'da toplanmalı,

¹⁶⁶ Lütem, *op cit.*

¹⁶⁷ Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, s. 414.

2. Dağlık Karabağ ile Azerbaycan arasındaki tampon bölgeye BDT barış gücü yerleştirilmeli,
3. Laçın bölgesi koridor olarak ilân edilmeli ve Ermeni askeri birliklerinin kontrolünde olmalı,
4. Kelbecer ve Laçın'de mevcut olan askeri ve teknik malzemeler Azerbaycan tarafından talep edilmemeli (işgalden önceki Azeri askeri malzemeler kastediliyor),
5. Şuşa'ya önce Ermeni askeri yerleştirilmeli, bundan sonra 60.000 Azeri mültecinin bu bölgeye dönmesi sağlanmalı,
6. Barış görüşmelerinde Dağlık Karabağ Ermenileri, taraflardan biri olarak kabul edilmeli,
7. Azerbaycan-Ermenistan-Nahçıvan arasında haberleşme hatları yeniden açılmalı,
8. Azerbaycan-Ermenistan sınırı, Azerbaycan ordusu tarafından kontrol edilmemeli, işgal bölgeleri Ermeni birlikleri tarafından boşaltıldıktan sonra Azeri birlikleri yerleştirilmemeli,
9. Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü tanınmalı,
10. Kür ve Aras nehirleri arasındaki Azerbaycan toprakları güvenlik bölgesi ilân edilmelidir.¹⁶⁸

4-5 Mayıs 1994 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde BDT Parlamentolararası Kurulun toplantıları başlamıştır.¹⁶⁹ Toplantı sırasında Rusya, Ermenistan'la Azerbaycan arasında ateşkes ilan edilmesine ilişkin taraflara belge sunuldu. Söz konusu belgede; "Tüm çatışan taraflar sağduyulu olmaya davet edilmiş; 18 Şubat 1994 Protokolüne (gözlemcilerin yerleştirilmesi dahil olmakla) dayanarak 8-9 Mayıs'ında gece yarısında ateşkesin kesilmesi ve askeri ve düşman faaliyetlerinin yeniden başlamaması, alıkonulmuş bölgelerden kuvvetlerin

¹⁶⁸ Garibov, *op cit.*, s. 338.

¹⁶⁹ <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts15.php> (Erişim Tarihi: 24.10.2009)

çekilmesi ve altyapının yeniden hizmete sunulması, mültecilerin dönmelerini sağlayacak mekanizmayı öngören güvenli, hukuksal olanaklarla donatılmış bağlayıcı bir anlaşmanın imzalanması” hususlarına yer verilmiştir.¹⁷⁰

Moskova’da 16 Mayıs 1994’te düzenlenen Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları toplantısında, Rusya’nın Karabağ özel temsilcisi Kazimirov, ateşkesin “Büyük Siyasi Saziş”in imzalanması için önemli adım olduğunu, işgal bölgelerinden orduların geri çekilmesinin daha sonra gerçekleştirilebileceğini ve Azerbaycan’ın bu planı kabul etmekle Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Kubatlı ve Kelbecer bölgelerini kurtarmış olacağını; Şuşa ve Lacin’in de kaderini en azından müzakere etme imkanına sahip olduğunu belirtmiştir. Moskova toplantısı sonunda taraflar bu planı imzalamıştır. Planının yürürlüğe girebilmesi için gerekli olan devlet başkanlarının onayı da, 19 Mayıs tarihinde Rusya Savunma Bakanı Gracov’un çabaları sonucu Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarına imzalatılmıştır. Bu ateşkes anlaşmasıyla cephe savaşı sona ermiş fakat kısıtlı da olsa ufak çaplı çatışmalar devam etmiştir.¹⁷¹

Ateşkes antlaşmasının imzalanmasının akabinde, Rusya’nın Karabağ özel temsilcisi Kazimirov, Haziran ve Temmuz aylarında sıklıkla Bakü, Erivan ve Hankendi’ni ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuştur. Kazimirov yaptığı görüşmelerin amacının, ateşkesin güçlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan, barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz ayında bir açıklama yapan Aliyev, Rus askerlerinin bölgeye AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edeceklerini belirtmiştir.¹⁷²

¹⁷⁰ “Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Bişkek Protokolü (1994)”, çev. Zaur Şiriyev, <http://www.tumgazeteler.com/?a=2483923> (24.11.2009)

¹⁷¹ Garibov, *op cit.*, s. 339.

¹⁷² Nazım Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, *Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel*, Cilt:7, Sayı:1, 2001, s. 297.

2.1.7. Ateşkes Anlaşması Sonrası Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler

1994 yılı Mayıs ayında imzalanan Ateşkes anlaşmasının akabinde, Karabağ meselesine kesin çözüm bulunabilmesine yönelik Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan müzakereler daha çok AGİT Minsk Grubu faaliyeti çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Sorunun çözüme kavuşturulması için ciddi şekilde uğraşan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 1992 yılında kurmuş olduğu Minsk Grubu; ABD, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşmuştur.¹⁷³ Minsk Grubunun temel amacı: Karabağ Ermenileri dahil tüm ilgili tarafları kapsayacak şekilde ateşkes anlaşmasının imzalanmasını sağlamak, tüm ablukaları kaldırmak, mülteciler sorununu çözmek ve Dağlık Karabağ'ın statüsünü belirlemek olarak açıklanmıştır.¹⁷⁴ Bu amacı gerçekleştirmek için, AGİT Minsk Grubu birçok çoklu/ikili görüşmeler yapmış, taraf ülkelere ziyaretlerde bulunmuş ve çözüm önerileri üretmiştir.

Rusya'nın bir süre tek başına yürütmeye çalıştığı arabuluculuk girişimleri tam olarak sonuç vermemiştir. Bu yüzden, bölgede inisiyatifi bu ülkeye tamamıyla kaptırmak istemeyen Batı devletleri AGİT Minsk Grubunu devreye sokmuştur. Rusya'nın tek başına barış gücü gönderme isteğine karşın, AGİT 16 Eylül 1994'te çatışma bölgesine gönderilmesi düşünülen barış gücünün birden fazla ulusun katkısıyla oluşturulması gerektiği konusunda karar almıştır.¹⁷⁵

AGİT, Aralık 1994'te gerçekleştirdiği Budapeşte Zirve toplantısında, Minsk Grubu'nun yapısında değişikliğe gitmiş ve tek başkanlı

¹⁷³ http://www.osce.org/documents/mcs/1992/03/4150_en.pdf (Erişim Tarihi: 03.09.2009)

¹⁷⁴ Human Rights Watch, *op cit.*, s. 81.

¹⁷⁵ John Maresca, "OSCE Role in the Caucasus, Security Dialogue", *SAGE Publications*, Vol.3, No.21, 1996, s. 214.

sistem yerine eşbaşkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bu zirvede konuşan, Aliyev, ülkesinin barışçıl bir çözümden yana olduğunu ve bu doğrultuda elinden geleni yaptığını ifade etmiştir. AGİK bünyesinde Dağlık Karabağ'da görev yapması düşünülen bir barış gücünün oluşturulması da bu toplantı çerçevesinde gündeme gelmiştir. Fakat bu gücün ancak Dağlık Karabağ'da altı aydan bu yana devam eden fiili ateşkesin resmen ilan edilmesi ve taraflar arasında barış görüşmelerine başlanmasından sonra gönderilebileceği hususu da vurgulanmıştır.¹⁷⁶ Kabul edilen bu plan çerçevesinde bölgeye 3000'e kadar asker ve askeri malzeme gönderilmesi öngörülmüştür. Bölgeye yerleşecek barış gücünde, asker gönderecek ülkelerin her birinin en fazla %30 oranında askeri güç bulundurabileceği belirtilmiş,¹⁷⁷ böylece Rusya'nın tek başına asker göndermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

BM Genel Sekreteri Butros Gali, 31 Ekim 1994 yılında Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki anlaşmazlığı BM'nin en kısa zamanda çözeceği yönünde umutlu olduğunu, ayrıca Ermeni birliklerinin işgal ettiği topraklardan bir an önce çekilmeleri gerektiğini, ifade etmiştir.¹⁷⁸

AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları İsveç ve Rusya temsilcileri, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ temsilcilerini 7 Şubat 1995'te Moskova'da bir araya getirmiştir. İsveçli eşbaşkan Jan Eliasson ile Rusya'yı eşbaşkan Valentin Lozinsky'nin girişimleri sonucu, Şubat ayı başında Erivan, Bakü ve Hankenti'nde gerçekleştirilen temaslardan sonra Moskova'da başlayan görüşmede; sorunun kapsamlı bir barış anlaşmasıyla çözüme ulaştırılması amaçlanmıştır. Taraflar arasında, uzun süredir uygulanan ateşkesin sürdürülmesi konusunda kararlılık olduğu belir-

¹⁷⁶ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=306329> (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

¹⁷⁷ Oksana Antonenko, "Self-regulating Ceasefire", <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/self-regulating-ceasefire.php> (Erişim Tarihi: 11.11.2009)

¹⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1994.

tilirken, en önemli görüş ayrılığının, Ermeni işgali altındaki topraklardan Laçın ve Şuşa'nın boşaltılması olduğu kaydedilmiştir. Görüşmelerde, işgal altındaki toprakların boşaltılması, Karabağ'ın gelecekteki statüsü, esir değişimi, bölgeye uluslararası barış güçlerinin yerleştirilmesi konuları da görüşülmüştür. Azeri ve Ermeni taraflar dışında kalan 9 ülke heyetlerinin imzaladığı bu bildiriye, 'Tarafların var olan ateşkesi sürdürmekte kararlı olmalarının memnuniyet oluşturduğu' belirtilmiştir. Ayrıca bildiriye, çatışan taraflar, müzakere sürecinde ilerleme sağlanması ve siyasi çözüme ulaşılması için ciddi çaba göstermeye davet edilmiş ve ayrıca AGİT daimi temsilcilerinin bölgede görev yapmaları yönündeki hazırlıkların tamamlanmasına verilen önem vurgulanmıştır.¹⁷⁹

1995 yılından sonra ABD Dağlık Karabağ konusuyla daha yakından ilgilenmiş, bu amaçla arabuluculuk için AGİK Minsk Grubu'nda ABD Karabağ Özel Temsilcisi olan Joseph Pressel görevlendirilmiştir. Pressel sorunun çözümüne yönelik olarak, ilk önce 28 Şubat'ta Bakü'ye gelerek Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Pressel, görüşme sonrasında düzenlediği basın toplantısında, taraflar arasında ortak görüş birliğine varılması için yollar arandığını belirtmiştir.¹⁸⁰

1995 yılı ilk yarısı içinde, AGİT Minsk Grubu tarafından çeşitli temaslarda bulunulmuştur. Bu çerçevede, Mart ayı içerisinde AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları çatışma bölgesini ziyaret etmiş ve bir dizi görüşme gerçekleştirmişlerdir. 6-7 Nisan 1995'de ise Stockholm'de AGİT Minsk Grubu'nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi ile ilgili yeni görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.¹⁸¹ Bu görüşmeler sonrasında da somut adımlar atılamamıştır.

¹⁷⁹ Zaman Gazetesi, 7 Şubat 1995.

¹⁸⁰ Zaman Gazetesi, 3 Mart 1995.

¹⁸¹ Tamara Dragadze, "The Armenian-Azerbaijani Conflict: Structure and Sentiment", *Third World Quarterly*, Taylor&Francis Group, Vol.17, No.2, 1999, s. 118.

Rusya ve AGİK Minsk Grubu'nun girişimiyle, 15 Mayıs 1995'te Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ Ermenileri yeniden bir araya gelmiştir. Fakat yapılan görüşmelerde sonuç alınmamıştır. Bu görüşmelere 4-9 Eylül 1995 tarihleri arasında da devam edilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri ve Devlet Bakanlığı temsilcilerinden oluşan heyetlerin katıldığı görüşmelerde, AGİK Minsk Grubu Eşbaşkanları Valentin Lozinski ve Heikki Talvitie de yer almıştır. Toplantının gündeminde, Laçın ve Şuşa dahil işgal edilmiş toprakların boşaltılması ve Karabağ'ın gelecekteki statüsü gibi konular yer almıştır. Bu toplantıların ardından 11-12 Eylül günlerinde, AGİK Minsk Grubu 12 ülke heyetinin katılımıyla yapılan görüşmelerde Minsk Grubu eşbaşkanları Finlandiya ve Rusya ile birlikte Türkiye, ABD ve İsviçre heyetleri bir eşgüdüm toplantısı yaptıktan sonra burada sunulan öneriler, Bakü, Revan ve Hankendi'ye aktarılması planlanmıştır. Ele alınan paketin ana çizgileri şu maddelerle belirlenmiştir:

a) Fiili ateşkesin resmi hâle getirilmesi, taraflar arasında tampon bölge oluşturulması ve uçuş yasağı konması,

b) Özellikle Laçın ve Şuşa'nın durumuyla, Karabağ'ın gelecekteki statülerinin belirlenmesi.¹⁸²

AGİT'in girişimleriyle, Moskova'da yapılan Karabağ Barış görüşmelerini değerlendiren Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in özel temsilcisi Vladimir Kazimirov; Barış görüşmelerinin çıkmaza sürüklenmesinden dolayı tarafları suçlamıştır. Ayrıca görüşmelerle ilgili konuşan Kazimirov, Ermeni işgali altındaki bölgelerin nasıl boşaltılacağı, barış gücü askerlerinin yerleştirileceği tampon bölgelerin nere-lerde oluşturulacağı ve göçmenlerin evlerine nasıl döneceği konularında anlaşmaya varılamadığını vurgulamıştır.¹⁸³

¹⁸² Garibov, *op cit.*, s. 343.

¹⁸³ Milliyet Gazetesi, 4 Nisan 1996.

Taraflar arasında devam eden görüşmeler, 29 Mayıs 1996 tarihinde Paris'te tekrar başlatılmıştır. Daha sonra sırasıyla, 14-18 Haziran'da Moskova'da, 1-5 Temmuz'da Stockholm'de, 27-28 Ağustos'ta Frankfurt'ta, 7 Ekim'de de Amsterdam'da sürdürülen doğrudan görüşmelerden bir netice alınamamıştır.¹⁸⁴

Türkiye bu süreçte sorunun çözümüne yönelik çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bunlardan biri de, 25 Ekim 1996'da Moskova'da gerçekleştirilen KEİB Zirvesi'nde Demirel tarafından ortaya atılan "ilkel deklarasyonu"dur. Bu deklarasyona göre:

1. *Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunacak,*
2. *Dağlık Karabağ bölgesine kapsamlı özerklik tanınacak,*
3. *Bu özerklik, güvenlik teminatına kavuşturulacak,*
4. *Ermenistan Başkanlık Danışmanı Jirar Libaridyan ile Azerbaycan Başkanlık Danışmanı Vefa Guluzade tarafından barış görüşmelerine yeniden başlanacak,*
5. *AGİK Minsk barış sürecine zarar verilmeyecek,*
6. *Aralık 1996'daki AGİK Zirvesi'ne olumlu bir mesaj ile gidilecek*¹⁸⁵

AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nin, Portekiz'in başkenti Lizbon'da 2 Aralık 1996'da yaptığı toplantısında, Ermenistan'ın karşı çıkmasına rağmen, geri kalan 53 ülkenin onayıyla yeni bir plan kabul edilmiştir. Buna göre; işgal altındaki Azerbaycan topraklarının boşaltılması akabinde Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik sağlanması öngörülmüştür.¹⁸⁶ Dağlık Karabağ sorununun çözümünün dayanacağı ve AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti tarafından hazırlanan üç ilkeyi içeren 20. paragraf, Lizbon Bildirgesi'nden çıkarılmıştır. Bu paragrafta sorunun çözümünün içermesi gereken il-

¹⁸⁴ Aktaş, *op cit.*, ss. 136-137.

¹⁸⁵ Garibov, *op cit.*, s. 344.

¹⁸⁶ İbrahimov, *op cit.*

keler şöyle sıralanmıştır: “Azerbaycan ve Ermenistan’ın toprak bütünlüğü, Dağlık Karabağ için Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik içerecek self-determinasyona dayalı bir anlaşmayla tanımlanan yasal statü, Dağlık Karabağ ve tüm halkının güvenlik garantisi”. Ermenistan’ın, “Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ilkesinin” yer aldığı için itiraz ettiği bu paragraf, AGİT Donem Başkanlığı’nın açıklaması olarak kayda geçirilmiş, Avrupa Birliği ve AGİK Minsk Grubu ülkeleri bu açıklamayı desteklediklerini bildirerek, Ermenistan’ı yalnız bırakmışlardır.¹⁸⁷

Ermeni delegasyonu karşı bir açıklama yayınlarak Lizbon bildirgesini neden kabul etmediğini belirtmiştir. Buna göre:

“1. Siyasal bir anlaşmaya ulaşma düşüncesiyle görüşmeler teklif eden 1994 Budapeşte Zirvesi tarafından tesis edildiği şekliyle Minsk Grubu’nun lafzına ve ruhuna aykırıdır. Statü problemi gelecekte düzenlenecek olan doğrudan görüşmelerin konusudur.

2. Dağlık Karabağ’ın statüsünü önceden belirlemekte olup, bu durum siyasal anlaşmadan sonra toplanacak olan ve meseleyi AGİT Minsk Konferansı yetkisine bırakan 1992 tarihli AGİT Bakanlar Konseyi’nin kararı ile çelişmektedir.

3. Ermeni tarafı şu kanaate varmıştır ki, problemin çözümü uluslararası hukuk ve self-determinasyon prensibinin de üstünde Helsinki Nihai Senedinde belirlenen prensiplere dayanarak bulunabilir.

4. Uzlaşılan bir çözüme ulaşma açısından, Ermenistan tarafı, hem Minsk Grubu içinde hem de bu grubun eşbaşkanı tarafından koordine edilen doğrudan görüşmeler bazında, yoğun müzakerelere devam etmeye hazırdır.”¹⁸⁸

Lizbon Zirvesi sonucu, Rusya Minsk Grubundaki baskın konumunu yitirmiş, bunu batılı devletlerle, özellikle ABD ile paylaşmak zo-

¹⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1996.

¹⁸⁸ Aktaş, *op cit.*, ss. 116-117.

runda kaldığı dönemin (Aralık 1996-Mart 1999) başlangıcı olmuştur. Ayrıca Lizbon zirvesinde, Minsk Grubu'nun yapısında da değişikliğe gidilmiş, dönemsel olarak değişen eşbaşkanlık statüsü yerine daimi eşbaşkanlık sistemi benimsenmiştir. Bu bağlamda eşbaşkan sayısı 3'e çıkartılmış, Rusya'nın yanı sıra ABD ve Fransa'da eş başkan statüsü ile Minsk grubunda yer almıştır. Böylelikle Rusya'nın Minsk grubu içerisindeki ayrıcalıklı konumu, iki batılı devletin de eş başkan olmasıyla dengelenmiştir.¹⁸⁹

ABD'nin Denver kentinde G-7 ülkelerinin ve Rusya'nın katılımıyla 1997 Haziran ayının ortalarında başlayan Denver Zirvesinde, geniş kapsamlı özerklik karşılığında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bırakılması ve bölgeye çok uluslu güç gönderilmesi yönünde hususların da içinde bulunduğu bir plan hazırlanmıştır. AGİT Minsk grubu adına hazırlanan ve ana hatlarını ABD Dış işleri bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un çizdiği plan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın birbirinin toprak bütünlüğünü tanıması esasına dayanmaktaydı.¹⁹⁰ Fakat bu plan da öncekiler gibi uygulanamamıştır.

AGİT Minsk Grubu tarafından taraflara, 2000 yılına kadar 3 önemli çözüm planı sunulmuştur.¹⁹¹ Bunlardan ilki 18 Temmuz 1997'de ortaya konan "Paket Çözüm" planıdır. Bu çözüm planına göre: sorunun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir anlaşma sürecini öngörülmüştür. Sözleşme'nin giriş kısmında tarafların BM Antlaşması'na, AGİT'in temel ilkelerine, uluslararası hukukun genel normlarına bağlı kalmaları ve BM Güvenlik Konseyi tarafından daha önce alınan kararlara uymaları gerektiği vurgulanmıştır. Çatışmanın durdurulması anlaşması varolan ateşkesin sürdürülmesini ve silahlı

¹⁸⁹ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", s. 299.

¹⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1997.

¹⁹¹ Hatem Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=88> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

kuvvetlerin iki aşamalı bir planla işgal edilmiş bölgelerden çıkarılması öngörülmüştür. Planın ilk aşamasında çatışma hattı boyunca tarafların belirlenmiş hatlara geri çekilmeleri ve tampon bir bölgenin oluşturulması sağlanacaktır. Oluşturulan tampon bölgede AGİT'in çokuluslu barış gücünün öncü birlikleri yerleştirilecektir. Bundan sora planın ikinci aşaması olan Ermenistan kuvvetlerinin Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisine, Dağlık Karabağ kuvvetleri Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi sınırlarına döndürülecek, Azerbaycan kuvvetleri de Yüksek Planlama Kurulu'nun tavsiye ettiği hatlara çekilecektir.¹⁹²

Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirleneceği ikinci anlaşmada Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temel prensip olarak belirtilmişti. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu kabul edilmiş, Dağlık Karabağ için kendi kaderini tayin konusu Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ yetkili kurumları arasında anlaşmayla belirlendikten, Minsk konferansı tarafından beğenildikten ve Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Anayasaları ile uyumlaştırıldıktan sonra mümkün olabileceğine yer verilmiştir. Bu kısımda, "Dağlık Karabağ" coğrafyasında öncelikle oluşturulacak devlet yapısının Anayasasının ve yasalarının geçerli olacağı ve bu yapının polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmiştir.¹⁹³

Paket çözüm önerisinin reddedilmesinin akabinde, AGİT tarafından "Aşamalı Çözüm Planı" adında yeni bir plan hazırlanmıştır. yeni bir barış planı hazırlanmıştır. Avrupa Konseyi'nin 9-10 Ekim 1997 tarihlerinde Strasbourg'da yapılan toplantısına katılan Aliyev ile Petrosyan arasındaki görüşmede varılan mutabakat, Ermeniler'in Azerbaycan'da işgal ettikleri 8 bölgenin 6'sından geri çekilmelerini, Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesinin ise 'daha sonraya bırakılması-

¹⁹² Ali Abasov, Haroutiun Khachatryan, *The Karabakh Conflict, Variants Of Settlement: Concepts And Reality*, Baku-Yerevan: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2006, ss. 112-115.

¹⁹³ *Ibid.*

nı' öngörüyor. AGİT Minsk Grubu tarafından oluşturulan, Azeri ve Ermeni Cumhurbaşkanı tarafından da 'ilke olarak' kabul edilen plan şu unsurlardan oluşuyor:

- Ermeniler, Azerbaycan'da işgal ettikleri Kelbecer, Fuzuli, Kubatlı, Cebrail, Zangelan ve Ağdam'dan çekilecekler.

- İşgal nedeniyle buradan kaçan Azeriler topraklarına geri dönecek.

- Ermeni işgali altındaki Laçın ve Şuşa ise şimdilik boşaltılmıyor. Ancak bu iki bölgeye AGİT barış gücü konuşlandırılacak. Böylece Ermenistan ile Karabağ Ermenileri arasındaki koridor korunmuş olacak.

- Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi ise 'daha ileri bir aşamada görüşülmek üzere' sonraya bırakılacak.

- Çekilme işlemi sona erer ermez, Azerbaycan ve Ermenistan birbirlerine uyguladıkları ambargoyu karşılıklı olarak kaldıracaklar. Bu aşamada, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması da öngörülmüyor.¹⁹⁴

Eylül ayında Karabağ başkanlık seçimlerini kazanan Arkadi Gukasyan, Karabağ'ın bağımsızlığını engellediğini ileri sürerek Minsk Gurubu planını reddetmiştir. Daha sonra ise Azerbaycan ve Karabağ'ın eşit haklara sahip olacağı bir federal devlet veya bir ortak devlet kurulmasını önermiştir.¹⁹⁵

Aralık 1997'de AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları'nın katılımıyla Kopenhag'da Azerbaycan ve Ermenistan Başkanları'nın görüşmeleri sağlanmıştır. Azerbaycan, sorunun iki tarafı olduğunu ve görüşmelerin Bakü-Erivan arasında olabileceğini söylemiştir. Azerbaycan'ın bu görüşünü dayandırdığı argümanlar şunlardan ibarettir:

¹⁹⁴ Hürriyet Gazetesi, 22 Ekim 1997.

¹⁹⁵ Lütem, *op cit.*

1. Dağlık Karabağ Ermenileri ile yapılacak müzakere bir iç iştir ve uluslararası platformlara taşınmaz (aksi hâlde Dağlık Karabağ'a self determinasyon hakkı tanınmış olur),

2. Azerbaycan, toprak bütünlüğü konusunda çok çaba harcamış ve Lizbon'da bunu kabul ettirmiştir,

3. Dağlık Karabağ ile yapılacak görüşmeler, ülke içindeki diğer etnik grupları da etkileyebilir.¹⁹⁶

1996-1997 yılları arasında diplomatik çabaların arttığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bunda hem Rus Dış işleri Bakanı Yevgeni Primakov hem ABD Dış işleri Bakanı Madeleine Albright'ın hükümetlerini Kafkasya'da daha etkin politikalar üretmeleri yönünde yönlendirmiştir.¹⁹⁷

5 Haziran 1998'de Ukrayna'da yapılan KEİ Zirvesi'nde Türkiye ve Ermenistan Cumhurbaşkanları bir araya gelmiş ve görüşmede Ermenistan- Azerbaycan ilişkileri de ele alınmıştır. Türkiye'nin konu ile ilgili yaklaşımının değişmediğini bildiren Demirel, Dağlık Karabağ'ın işgalinin bu ilişkilerde belirleyici olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸

Minsk Grubu eş başkanları tarafından, 1998 yılı içinde taraflara "Genel Devlet Projesi" adıyla yeni bir barış planı sunulmuştur.¹⁹⁹ Bu barış planına göre Bakü ve Hankendi arasında muğlak bir ilişkiler ağı öngörülmüştür. Bir nevi Sırbistan-Karadağ birlikteliğine benzeyen bu projeye tarafların anayasa hükmü ile eşit konumda olması planlanmıştır. Azerbaycan, bir nevi konfederasyona benzeyen bu planı tepkiyle karşılamıştır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Garibov, *op cit.*, s. 350.

¹⁹⁷ Edmund Herzig, *op cit.*, s. 69.

¹⁹⁸ Garibov, *op cit.*, s. 347.

¹⁹⁹ Nadia Milanova, "The Territory-Identity Nexus in the Conflict Over Nagorno Karabakh: Implications for OSCE Peace Efforts", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europa*, Issue.2, 2003, s. 15.

²⁰⁰ David D. Laitin, Ronald Grigor Suny, "Armenia and Azerbaijan: Thinking a Way Out of Karabakh", *Middle East Policy*, Vol.7, No.1, 1999, s. 168.

Haydar Aliyev'in dış politika danışmanlarından olan Vefa Guluzade, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmayan hazırlanan bu planı, "ortak devlet" gibi muğlak bir ifade kullanılmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir.²⁰¹ Nitekim Azerbaycan bu planı, 1996 Lizbon Kararlarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.²⁰²

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye 54 ülkenin Devlet veya Hükümet Başkanlarının iştirakiyle, "Yüzyılın son zirvesi" olarak nitelendirilen "AGİT İstanbul Zirvesi", 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda 43 maddelik bir de deklarasyon yayımlanmıştır. Dağlık Karabağ sorununa da değinilen deklarasyonda, öncelikle Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının Dağlık Karabağ sorununun çözümü için sarf ettiği çabalar takdir edilmiştir. Özellikle düzenli görüşmeleri, soruna kalıcı ve kapsamlı çözüm bulunması sürecini hızlandırma olanağı yaratan iki ülke cumhurbaşkanlarının yoğun diyalogundan övgüyle bahsedilen deklarasyonda, görüşmelere AGİT Minsk Grubu'nun da dahil olduğu biçimde yeniden başlanması umudunda olduğu, bu diyalogun tamamen desteklediği ve devamının teşvik edildiği vurgulanmıştır. Ayrıca deklarasyonda, Yukarı Karabağ soruna çözüm bulunmasıyla ilgili hala en uygun format olan AGİT ve Minsk Grubu'nun barış sürecinin daha ileri götürülmesi için hazır olduğu belirtilmiştir.²⁰³

Yapılan görüşmeler sonrasında Ermenistan "safhalı çözüm" alternatifini benimsediğini fakat Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünün Ermenistan ve AGİT tarafından garanti edilmesi gerektiği, Dağlık Karabağ'ın ekonomik yönden Ermenistan'a bağımlı olması nedeniyle, Şuşa ve Laçın için de özel bir statü belirlenmesini istemiştir. Dağlık Kara-

²⁰¹ Hakan Kırımlı, "AGİT Dağlık Karabağ Temas Grubu Ermeni Tezine Yaklaşıyor", <http://arsiv.zaman.com.tr/1998/11/22/yazarlar/2.html> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

²⁰² Şenol Kantarcı, "Karabağ Sorunu Diplomasi ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/a216.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2009)

²⁰³ http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html (Erişim Tarihi: 27.10.2009)

bağ Ermeni yönetimi “6+2” formülüne (ilk aşamada altı ilin boşaltılması, daha sonra Lacın ve Şuşa illerinin ve Dağlık Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi) karşı oldukları ve statü ile illerin boşaltılmasının eşit olarak ele alınması gerektiğini açıklamışlardır.²⁰⁴

1999 yılı Nisan ayı içerisinde, Aliyev ve Koçaryan Washington’da düzenlenen NATO’nun kuruluşunun 50. yıl törenlerine katılmıştır. Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze’nin de katıldığı törenler sırasında, Madeleine Albright’in çabaları sonucunda Koçaryan ve Aliyev baş başa bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeyle birlikte yeni çeşit bir diyalog çeşidi geliştirilmiştir.²⁰⁵ Böyle bir yöntemin denemesinin de, Karabağ meselesinde önerilen barış projelerinin kabul görmemesi etkili olmuştur. Mekik diplomasisi yöntemi ile planlar hazırlamak yerine, tarafları bir araya getirip sorunun bütün yönlerini özgürce, karşılıklı tartışmalarını sağlama yöntemi kabul edilmiştir. Varılan uzlaşmalardan yola çıkarak temel ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır.²⁰⁶

2001 yılı içerisinde gerçekleştirilen diplomatik çabalar, Minsk Grubunun ilerleme çabalarını yeniden canlandırmıştır. Mart-Nisan 2001 yılında Paris’te bir araya gelen Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan arasında Minsk Grubunun hazırladığı 4 yeni plan üzerinde görüşmeler gerçekleşmiştir.²⁰⁷ Yine Temmuz 2001 yılında Paris’te bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı “Paris ilkeleri” adı verilen bir dizi konu üzerinde anlaşma yolu aramıştır. Bu konular-

²⁰⁴ Garibov, *op cit.*, s. 348.

²⁰⁵ Thomas De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York and London: New York University Press, 2003, s. 263.

²⁰⁶ Ogan, Ağacan, *op cit.*, s. 27.

²⁰⁷ Tabib Huseynov, “Mountainous Karabakh: Conflict Resolution Through Power-Sharing and Regional Integration”, <http://www.peacestudiesjournal.org.uk/dl/Mountainous%20Karabakh%20final%20version%20edited%203.pdf> (Erişim Tarihi: 04.08.2009)

dan en önemlisi daha önce kabul edilmeyen Genel devlet önerisi üzerinde yoğunlaşmaktadır.²⁰⁸

ABD'nin çabaları neticesinde, 3-6 Nisan 2001 tarihlerinde Florida'nın Key-West görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonrasında AGİT ortak bir bildiri yayınlamıştır. Söz konusu bildiri; sorunun çözümüne yönelik olumlu gelişmeler yaşandığı, bundan sonraki görüşmenin 2001 yılı Haziran ayında Cenevre'de gerçekleştirileceği, bu görüşme için bir anlaşma taslağı üzerinde çalışılmasının planlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, görüşmeler öncesinde ABD'nin yayınladığı resmi "Karabağ sorununun geçmişine dair" raporda ilk defa, Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğuna ilişkin ifadeler yer verilmiştir.²⁰⁹

28 Nisan 2001 tarihinde Ermenistan Parlamentosu'nda Dağlık Karabağ sorununun çözümü hakkında yeni bir kararname kabul edilmiştir. Bu kararnameye göre:

1. Dağlık Karabağ Ermenistan ile birleşmeli veya bölgenin statüsü uluslararası teyit görmelidir,
2. Dağlık Karabağ idaresi, sorunun çözümüne ilişkin nihai görüşmelere katılmalıdır,
3. Ermenistan ile Karabağ arasında yeterli genişlikte bir ortak sınır olmalıdır,
4. Karabağ'ın Azerbaycan ile olan sınırı güvenlik altına alınmalıdır.²¹⁰

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'ye 2 Ekim 2002'de AGİT Minsk Grubu üyelerinin yaptıkları ziyaret esnasında konuşan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk faaliyeti yürüten uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl

²⁰⁸ Nadia Milanova, *op cit.*, s. 15.

²⁰⁹ Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, ss. 425-426.

²¹⁰ Garibov, *op cit.*, s. 356.

yönden çözüleceğine dair Azerbaycan kamuoyunda azaldığını, söz konusu kuruluşların sorunun çözümüne yönelik aktif politikalar üretmediğini ve sözde Karabağ cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan'a yollanan tebrik mesajlarının Azerbaycan kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandığını ifade etmiştir.²¹¹

AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının, 11 Temmuz 2004 tarihinde bölgeye yaptıkları ziyareti sırasında yaptıkları açıklamalarda bir nevi, Azerbaycan'a Karabağ'ın bağımsızlığını tanınması için baskı yapmaya çalışmıştır. Rus eş başkan Yuri Merzlyakov, görüşlerini "Biz sorunun barışçıl yollarla çözümünden yanayız ve tarafların bu yönde aldıkları kararları destekleyeceğiz. BM Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan-Ermenistan Savaşı ile ilgili kararları başka şartlarda alınmıştı ve bugün uygulanmayabilir. Bu taleplerin yerine getirilmesi süresi geçmiştir. Sorunun çözümü için yeni projeler geliştirilmelidir." şeklindeki ifadesi AGİT Eş başkanlarının tarafsızlığına gölge düşürmüştür.²¹² Fakat bu açıklamadan bir süre sonra, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu tarafından "Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğine dair" yeni bir karar daha alarak,²¹³ Azerbaycan'ın haklılığını teyit etmiştir.

2004 yılı Ağustos ayı içerisinde Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer ile görüşen Haydar Aliyev, görüşme sonrası yaptığı açıklamada, "Azerbaycan Dağlık Karabağ'daki topraklarını geri alacaktır. Barış yolu ile bunu sağlamaya çalışacağız. Olmazsa başka yollara başvuracağız" diyerek, barış çabalarının sonuçlanmaması halinde, askeri güç kullanarak toprakların işgalden kurtulabileceği seçeneğinin de olduğunu ima etmiştir.²¹⁴

²¹¹ Kantarcı, *op cit.*

²¹² Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorunun Çözümünde Son Gelişmeler"

²¹³ Fariz İsmailzade, "Moscow Declaration On Nagorno-Karabakh: A View From Baku", *Turkish Policy Quarterly*, Vol.7, No.3, s. 72.

²¹⁴ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=85109> (Erişim Tarihi: 11.09.2009)

2005 yılı içinde de, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur. 10 Ocak 2005 yılında ABD Dış işleri bakanı yardımcısı Elizabeth Jones Moskova'ya yaptığı ziyarette, “Abhazya, Güney Osteya, Dnesrtryan (Moldova) ve Dağlık Karabağ'daki mevcut suç rejimlerinin elemine edilmesi gerektiğini” vurgulamıştır.²¹⁵ Ermeni diasporasının güçlü olduğu ülkelerden biri olan ve dünyanın süper gücü olarak adlandırılan ABD'nin dış politikadaki yetkili ağızlarından olan Jones'un bu açıklaması, Azerbaycan'ın haklılığını teyid ederken, Dağlık Karabağ'ın tanınma çabaları açısından Ermenilerde ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

2005 yılı Haziran ayı içerisinde Dağlık Karabağ bölgesinde 7 siyasi partinin katılımıyla yapılan parlamento seçimlerini, aralarında ABD, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, İran, İsrail, Rusya, Yunanistan gibi ülkelerinden gelen gözlemcilerin de bulunduğu 100'ü aşkın gözlemci ve kuruluş izlemiştir. Azerbaycan hükümeti işgal altındaki topraklarda yapılan seçimleri, BM ve AKPM gibi kuruluşların ilgili yasalarına aykırı olduğu ve Ermenistan'ın işgali yasallaştırma girişimi olduğu için tanımamıştır. Ayrıca Azerbaycan gözlemci gönderen devlet ve kuruluşları da eleştirmiştir.²¹⁶

2006 yılı Şubat ayı içerisinde Fransa, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak girişimlerini artırmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i Paris'e 40 km uzaklıktaki tarihi Ramboillet şatosunda buluşturmuştur. AGİT Minsk Grubu, yapılan görüşmeler akabinde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de:

²¹⁵ Fariz İsmailzade, “Azerbaijan Celebrates Diplomatic Victory, But What Next For Karabakh?”, [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27461](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27461) (Erişim Tarihi: 02.09.2009)

²¹⁶ Radikal Gazetesi, 20 Haziran 2005.

- Yoğun görüşmelere rağmen, tarafların hassas ilkeler konusundaki tutumlarında herhangi bir değişiklik olmadığı, bu yüzden herhangi bir ilerleme sağlanmadığı,

- Buna karşı ili ülke devlet başkanının süreçten memnuniyetini dile getirdiği,

- İki ülkenin ilgili Bakanlarıyla gelecekteki görüşme yöntemlerinin değerlendirilmesi için üç ülke arasında danışmalarda bulunmak üzere Rus, Fransız ve Amerikalı arabulucuların Mart ayı başında Washington'da toplanmalarının kararlaştırıldığı,

ifade edilmiştir.²¹⁷

Sorunun çözümüne yönelik girişimlerin devam ettiği bir dönemde, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde Aralık 2006 içinde anayasa referandumu gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlık ilanı anlamına da gelen anayasa referandumu yüzde 98.5 oyla kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi referandumun yasal olmadığını bildirmiş, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova bir bildiri yayımlayarak referandumu kınamıştır. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis, referandumun uluslararası alanda tanınmayacağını ve Karabağ sorununun çözüm adresinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı olduğunu açıklamıştır. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Başkanı Lord Russell-Johnston da, Bakü'de yaptığı açıklamada referandumun ancak karşılıklı anlaşmazlığın çözüme kavuştuktan sonra tanınabileceğini bildirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da referandumu tanımadığını beyan etmiştir. Öte yandan Avrupalı gözlemciler, referandumda kurallara aykırı herhangi bir durumun ortaya çıkmadığını kaydetmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan referandumun Azerbaycan ile süren barış görüşmelerini olumlu etkileyeceğini savunurken, Azer-

²¹⁷ <http://www.tercuman.com/v1/haber.asp?id=35280> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

baycan “Referandum istikrar ve kalıcı barış çabalarına aykırı” açıklamasını yapmıştır.²¹⁸

AGİT Minsk Grubu 2006 yılı içerisinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu kapsamda; Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Minsk Grubu eş başkanları tarafından 3 kere Bakü ve Erivan’a ziyarette bulunulmuştur. 3 kez tüm tarafların katılımıyla ve birçok kez Eş-başkanlarla taraf devletlerin biriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2 toplantıya Azerbaycan ve Ermenistan Dış işleri Bakanları katılmıştır. Ayrıca biri Fransa’da Rambouillet sarayında, biri Budapeşte’de olmak üzere 2 zirvede de Koçaryan ve Aliyev bir araya getirilmiştir.²¹⁹ Yapılan görüşmelerde taraflar sorunun çözümü için anlaşmaya çok yaklaşmış fakat ilerlemeler bazı noktalarda girmiştir.²²⁰

Yine 2007 yılında Minsk Grubu’nun girişimleriyle Azerbaycan ve Ermenistan’ın üzerinde mutabık kaldığı Madrid Kriterleri kabul edilmiştir. Sonraki görüşmelerde temel alınacak bu bildirge Dağlık Karabağ sorununun çözümü için önem taşımaktadır. Madrid bildirisinde yer alan hususlar şunlardır:

- Dağlık Karabağ’ın çevresinde işgal edilen bölgeler boşaltılacak,
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ’ın irtibatını sağlayan koridor açılacak,
- Bütün göçmenler topraklarına dönecek,
- Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanacak,
- Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınacak,

²¹⁸ <http://www.rusya.ru/tur/index/news/print?id=1376> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

²¹⁹ Arie Bloed, “Dispute Concerning Nagorno-Karabakh Continues”, *Helsinki Monitor*, 2006, No.4, s. 345.

²²⁰ David Shahnazaryan, “The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security”, *Demokratizatsiya*, Vol.14, No.3, 2006, 367.

-Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır.²²¹

BM Genel Kurulu, 14 Mart 2008 yılı tarihinde aldığı kararla Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır. 7 red oyuna karşı, 39 evet oyuyla kabul edilen kararda, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklenmesi, Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından şartsız olarak çıkarılması, mülteci konumuna düşen Azerbaycanlıların vatanlarına dönmesi hususları yer almıştır. Oylama esnasında, uluslararası politikada söz sahibi olan ülkelerin tarafsız kalması, Azerbaycan tezlerinin bu ülkelere yeterli derecede desteklenmediğini göstermekte, bu da sorunun çözümünü geciktirmektedir. BM Genel Kurulunda alınan bu karara red oyu veren 7 ülke içerisinde, sorunun çözümünde görevli 3 ülkenin de bulunması, Azerbaycan'ın başarısı gibi görünen bu oylamanın dikkat çekici unsurlarından biri olarak dikkat çekmiştir.²²²

2000'li yıllarda da devam eden çözüm arayışlarında somut adımlar atılmaması üzerine, Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev'in Haydar Aliyev askeri töreninde yaptığı "Azerbaycan Ordusu, işgal altındaki toprakları kurtarmak için hazırdır" açıklaması, Azerbaycan'ın askeri çözüm yollarını da tamamen dışlamadığının göstergesi olarak ele alınabilir.²²³

Dağlık Karabağ sorununda Batılı ülkelerin ve kuruluşların girişimleri devam ederken, Bölgedeki etkinliğini sürdürmek isteyen Rusya'nın çabasıyla 2008 yılında, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Moskova Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildiride; Madrid Kriterleri'ne

²²¹ <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=13.07.2009&i=198222> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

²²² A. Reha Yılmaz, "BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek", <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=286> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

²²³ <http://www.samanyoluhaber.com/haber-106990.html> (Erişim Tarihi: 05.09.2009)

uyulması ve taraf devletlerin barışı en kısa zamanda sağlaması yönünde hususlar ele alınmıştır.²²⁴

2.2. ABHAZYA SORUNU

2.2.1. Abhazya'nın Coğrafi Konumu

Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Abhazya, Karadeniz ile Büyük Kafkas sıradağlarının doruk çizgisi arasında²²⁵ 8600 km²'lik bir alanı kaplamakta olup, nüfusu 600.000 civarındadır. Abhazya'nın Başkenti Sohum şehridir.²²⁶ Ayrıca Abhazya, Gagra, Gali, Gudauta, Gulripsh, Ochamchira ve Sohum olmak üzere 6 bölgeye ayrılmıştır.²²⁷

Abhazya'nın, Kuzeyde Rusya Federasyonu ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, doğu ve güneydoğuda Gürcistan ile sınırı bulunmaktadır. Cumhuriyetin, etnik kompozisyonunda nüfusun % 20'sini meydana getiren Abhazların yanı sıra Gürcüler ve Megreller ile Rus, Ermeni ve Rum etnik grupları da yer almaktadır.²²⁸

Karadeniz'in doğu kıyıları boyunca Abhazya toprakları, dağ uzantılarıyla kesilen dar bir kıyı ovasından sonra erozyona uğramış deniz ve akarsu teraslarının Kafkasya'nın dik yamaçlarıyla kaynaştığı tepeliklere doğru yükseltisi gittikçe artmaktadır. Düzlükte ocak ayı ısı ortalaması donma noktasının üzerinde, yıllık yağış miktarı ise 1.200 mm-1.400 mm arasında değişmektedir. Dağ yamaçlarında ise iklimin sertleştiği görülür ve yağış miktarı 2.000 mm-3.000 mm düzeyine ulaşır.²²⁹

²²⁴ Fariz İsmailzade, Moscow Declaration On Nagorno-Karabakh: A View From Baku, ss. 68-70

²²⁵ Ana Britanica, Cilt. 1, 1993, s. 39.

²²⁶ Yılmaz, Kaşıkçı, *op cit.*, s. 50. Bölgenin haritası için Ek-3'e bakınız.

²²⁷ Taniel Putkaradze, "Linguistic Situations in Conflict Regions – The Abkhazia Border within Russia according to 1989 Census Data and Politicized Linguistic Maps", *SKASE Journal of Theoretic Linguistics*, 2008, Vol.5, No.1, ss. 91-97.

²²⁸ Tavkul, "Kafkasya Denklemi"

²²⁹ Ana Britanica, Cilt.1, 1993, s. 39.

Abhazya'nın dağlık arazi yapısı, istilalara karşı doğal bir set oluşturmaktadır. Sarp yapısı sebebiyle, bölgede yaşayan halk çevre ülkelerde meydana gelen olaylardan fazla etkilenmemektedir. Bu durum ayrıca, Abhazların kendi örf ve adetlerini uzun süre korumasına yardımcı olmuştur.²³⁰

2.2.2. Tarihi Süreç İçinde Abhazya

Abhaz tarihi hakkında net bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Abhazların geçmişi ile ilgili çeşitli iddialar bulunmaktadır. İsa'dan önce ilk bin yılın sonuna doğru bölgenin nüfusu anlaşma, birleşme, ayrılma gibi bazı değişiklikler yaşayan birçok küçük kabileden oluşmuş. Bu değişimler sonucunda, kuzeyde Abazinler, güneyde Apsillar'dan oluşan iki konfederasyon meydana gelmiştir. Bugün bu insanlar Apsil ismini koruyarak kendilerine Apsua (Abhazca Abhaz anlamına gelir) derler.²³¹ Aralarında Plato'nun da bulunduğu Antik Yunan düşünürlerin bir kısmı da Doğu Karadeniz kıyılarında yaşayan halkları tanımlarken "Colchis" tabirini kullanmaktaydı.²³² Strabo, M.Ö. I.'de Abhazya'nın sınırlarının bugünkü Pitsunda kentinin bulunduğu yerden, Trabzon'a kadar uzandığını iddia etmiş, Hekataios ise Heniokhai'yi Abhazya'nın sınırları içinde göstermiştir. Karyanda ise (M.Ö.500) Akhaioi olarak belirttiği toplumu ve bölgeyi yine Abhazya ile karşılaştırmıştır.²³³

Abhazlar Karadeniz'in kıyısında yaşayan halkların en eskilerinden biridir. 2000 bin yıldan daha fazla zamandır Abhazya'da, küçük Gagri limanından biraz daha güneydeki Soçi'ye, Rion'un denize döküldüğü

²³⁰ Kaşıkçı, Yılmaz, *op cit.*, s. 134.

²³¹ Sula Benet, *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1994, ss. 8-9.

²³² David Braund, *Georgia In Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia (550 Bc - Ad. 562)*, New York: Oxford University Press, 2003, ss. 73-74.

²³³ Özdemir Özbay, "Dünden Bugüne Abhazya", http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_3/dunden_bugune_abhazya.htm (Erişim Tarihi: 04.08.2009)

yerde Poti'ye yakın Okhuri nehrine kadar uzanan kıyı şeridinde oturu-
yorlardı. Herodot gibi bazı araştırmacılar ise, Abhazların Mısır kökenli
olduğuna dair teoriler geliştirmişti. Abhazya'nın başkenti Sohum bun-
dan 2500 yıl önce Dioskurias adını taşıyan önemli bir Yunan sömür-
gesiydi. Strabon, Yunan Dioskurias sömürgesini anlatırken, Abhazlar-
dan da bahsetmiş ve Abhazya kıyılarının yabancı bir halk tarafından
sömürgeleşmesinin ele alındığı Jason ve Altın Post isimli efsaneden
de bahseder. Yunanlılardan sonra, Romalılar bugünkü Sohum'un ye-
rinde olan ve Sivastopolis adını alan kenti kurmuşlardır. Kent daha
sonra Karadeniz'in en önemli limanlarından biri haline gelmiştir.²³⁴

Bizans İmparatorluğu'nun Gürcistan'da etkili olmasıyla birlikte Hı-
ristiyanlık da bölgede yayılmaya başlamıştır. Abhazya, Kafkasya'da en
eski Hıristiyan Ortodoks ülkedir. Bu bölgede, M.Ö. 3. Yüzyılın sonunda
sürgün Hıristiyan topluluğu oluşmuş ve bu topluluğun piskoposu
Stratofil 325 yılında İznik Konsülü üyelerinden biri olmuştur. Abhazlar,
Hıristiyanlığı resmi olarak 4. Yüzyılda Bizans İmparatoru Justinien dö-
neminde kabul etmiştir. Birçok kilisenin kurulduğu Abhazya'da kilise
idaresi 10.yüzyıla kadar Bizans'a bağlı hareket etmiştir.²³⁵

Bizans İmparatorluğu'nun zayıflama dönemindeyse, 8. yy.da II.
Leon'un önderliğinde bağımsızlığını kazanan Abhaz Krallığı'nın baş-
kenti, Anakopia'dan Kutaisi'ye alınmıştır. Ayrıca Abhazya Krallı-
ğının sınırları, bugünkü Batı Gürcistan'ın tamamını, Egrisi'yi (Lazika)
ve kuzey-batı Kafkasya'nın büyük bir bölümünü kapsamaktaydı.
Abhazya yönetimi, Abhazya'yı üç bölgeye ayırmıştır: Akua (Sohum)
daki yönetim Bedia'daki (batı) yönetim, Abhazya yönetimi. Bu üçü-
nün başında da ayrı ayrı liderler bulunmuştur. II. Leon tarafından oluş-
turulan Abhaz Krallığı konfederatif yönetimi şöyledir:

1. Abhazya ile Cigeti (Kuban nehrine kadar)

²³⁴ Alexandre Grigorianz, *op cit.*, 134-136.

²³⁵ Yuri N. Voronov, et al., *Abhazya'nın Beyaz Kitabı (1992-1993)*, çev. Billur
Behman, Kayhan Yükseler, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 2002, s. 39.

2. İngur nehrinden Anakopia'ya kadar olan bölge (merkezi Sohum)
3. İngur nehri ile Tskhenisalli arasındaki bölge (merkezi Bedia)
4. Guria
5. Ratça-Leçhumi
6. Swanetya
7. Riyon ile Han nehri arasındaki yönetim bölgesi, Agreti'de dahil olmak üzere Likhi'ye kadar
8. Kutes ile Okribeyrgan, Riyon'un beri tarafı Guria'ya kadar olan bölge²³⁶

10.yy'ın sonunda Abhaz tahtının mirasçısı Guranduht, III. Bagrat ile evlenmiştir. "Abhaz ve Kartvel Krallığı", kurucu IV. David zamanında federatif yapılanmasını tamamlamış ve bu yeni yapının başkenti Tiflis'e taşınmıştır.²³⁷

Selçuklular döneminde 1018 yılında Çağrı Bey komutasında ilk Kafkasya seferi ve Anadolucun doğusuna yapılan akınlar, Bizans devletinin bölgedeki unsurları tarafından püskürtülmüştür. Sultan Alparslan 1064 yılındaki I. Kafkasya ve 1067 yılındaki II. Kafkasya Seferleri neticesinde, Arran ve Azerbaycan bölgesindeki Bizansa bağlı Ermeni, Gürcü ve Abhaz krallıkları yenilgiye uğratmış olup,²³⁸ Tiflis, Ani ve Kars gibi şehirler ele geçirilmiştir.²³⁹

Gürcistan'ın başına 1184-1213 yılları arasında geçen Kraliçe Tamara dönemi Gürcistan tarihinde altın çağ olarak nitelenir. Tamara döneminde, Gürcistan sınırları genişleyerek, kuzeyde Kafkas sıradağ-

²³⁶ <http://www.kapba.de/AbhazKralligi.html> (Erişim Tarihi: 16.09.2009)

²³⁷ Yuri N. Voronov, et al., *op cit.*, s. 45.

²³⁸ Yaşar Bedirhan, "Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1999) ss. 85-110.

²³⁹ William Edward David, *A History of the Georgian People From the Beginning Down To The Russian Conquest In The Nineteenth Century*, London: Routledge & Kegan Paul PLC, 1971, ss. 90-93.

larına, doğuda Çalan-Usun Irmağına, güneydoğuda ise İspiri'ye kadar dayanmıştır. Ayrıca bu dönemde Gürcistan, siyasal, iktisadi ve kültürel açıdan da önemli bir ilerleme göstermişti. İran, Suriye, Mısır, Rusya gibi ülkelerle ticari ilişkiler kurulmuştur.²⁴⁰

15.yy'ın ortalarına doğru Osmanlılar Kafkasya ve Karadeniz sahil boyunca ilerlemeye başlamış, Lazlar'la Avar'ların yaşadığı bölgeyi aşarak Çerkezistan olarak bilinen bölgeye ulaşmıştır. Gürcistan'ın Osmanlı hakimiyetini kabul etmesiyle Osmanlı egemenliği Hazar Denizine kadar genişlemiştir.²⁴¹ Abhazya'yı da egemenlikleri altına alan Türkler, bu dönemde başta Suhumkale olmak üzere, Abhazya'nın Karadeniz kıyılarına birçok kale inşa etmiştir.²⁴² 300 yıl Osmanlı egemenliği altında yaşayan Abhazlar, bu süre zarfında İslamiyet ile de tanışmıştır.

Abhazların, Rusya'nın koruması altına girme istekleri, 1770'lere kadar gitmektedir. 1806 yılında Abhaz prenslerinden biri olan Keleshbei Shervashidze, Rusya'nın koruması altına girmek istediklerini iletmiştir. Bunun üzerine 1810 yılında İmparator I. Alexander tarafından Abhaz Beyliği, özerklik statüsüyle Rusya İmparatorluğuna katılmıştır. Bu durum 1864 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihte özerklik statüsü kaldırılarak, tamamen Rusya'nın kontrolü altına girmiştir.²⁴³

1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı devletine destek veren Abhazlar savaşın Rusya lehine bitmesiyle Ruslar tarafından göç etmeye zorlanmış, böylelikle nüfusun büyük kısmı Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır.²⁴⁴

²⁴⁰ Fahrettin Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1993, ss. 46-48.

²⁴¹ Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1985, s. 3.

²⁴² Grigoritz, *op cit.*, s. 137.

²⁴³ Svetlana Chervonnaya, *Conflict In The Caucasus: Georgia, Abkhazia and the Russian Shadow*, çev. Ariane Chanturia, Somerset: Gothic Image Publication, 1994, s. 16.

²⁴⁴ David L. Philips, *Restoring Georgia's Sovereignty in Abkhazia*, Policy Paper, The Atlantic Council of The United States, 2008, s. 2.

1917 Martı'nda Sohum Bölgesi'nde Geçici hükümet kuruldu. 7 ay sonra "bölge" federatif temelde Kazaklardan, Kafkasya Dağlılarından ve bozkırların özgür halklarından oluşan Güneydoğu Birliği'ne girmiştir. Yine o dönemde kendi kaderini belirleme deklarasyonu ve bu ilke temelinde oluşturulan anayasa kabul edilmiştir.²⁴⁵

2.2.3. Sovyetler Birliği Döneminde Abhazya Sorunu

1917 Bolşevik devrimiyle Rus ordularının Kafkaslardan çekilmesi sonrası, Menşevik Gürcü yönetimi 1918'de Abhazya'yı kendi yönetimi altına almıştır. Abhazların karşı çıkmalarıyla 31 Mart 1921 yılında Abhazya Bağımsız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Aralık 1921 yılında kurulan Gürcistan ve Abhazya SSR'leri kendi aralarında birlik antlaşması imzalayarak Sovyetler Birliğinin kurulma sürecinde eşit statü ile katılmışlardır. Gürcistan–Abhazya Federasyonu 1931 yılına kadar Transkafkasya birliğinin üyesi olarak kalmıştır. SSCB yönetimi tarafından 1931'de Abhazya'nın bağımsız cumhuriyet statüsü kaldırılmış ve Abhazya, Gürcistan içinde özerk bir cumhuriyet haline getirilmiştir.²⁴⁶ Bu tarihten sonra Abhazlar'ın üzerinde özellikle eğitim, yer adları, Abhaz alfabesi düzenli bir "Gürcüleştirme" faaliyetine maruz kalmıştır.²⁴⁷

Gürcüleştirme politikaları Lavrenti Beria zamanında daha fazla artmıştır. Beria, 1926'da Gürcü Gizli Polis Şefliğine, 1931'de Gürcü Parti Başkanlığı'na ve 1932'de Trankafkasya Parti Komitesi Başkanlığına atanmıştır.²⁴⁸ Stalin gibi Abhaz karşıtı politikalar izleyen Beria, aralarında N. Lakoba gibi önemli Abhaz politikacı ve aydınlara yönelik de ağır cezalar verilmesini sağlamıştır. Bu dönemde Abhazlar'ın

²⁴⁵ Yuri N. Voronov, et. al., *op cit.*, ss. 46-47.

²⁴⁶ Yelda Demirağ, "The Role of Turco-Russian Rapprochement in the Resolution of Ethnic Conflicts in Georgia", *Turkish Review of Eurasian Studies*, 2006, s. 46.

²⁴⁷ Jean Seitlinger, "Conflicts in Transcaucasia", <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc97/EDOC7793.htm>

²⁴⁸ Timothy Blauvelt, "Abkhazia: Patronage and Power in the Stalin Era", *Nationalist Papers*, Vol.35, No.2, 2007, s. 213.

ülkedeki durumu daha da ağırlaştırılmıştır. Abhazlar'ın mallarına el konulmuş. Abhaz dilinde eğitim kaldırılmış, Abhazca konuşmak, okumak-yazmak yasaklanmış ve Abhaz isimleri ve yer adları Gürcüce değiştirilmiştir. 'Gruzpereselenstroy' adlı bir organizasyon aracılığıyla Abhazlara yönelik bir iskân politikası uygulanmış ve 1940-1950 yılları arasında Abhazya'ya 10 binlerce Gürcü yerleştirilmiştir. Uygulanan iskan ve göç politikaları neticesinde Gürcüler, Abhazya'da en kalabalık nüfus haline gelmiş ve. Abhazlar kendi yurtlarında azınlık konuma düşürülmüştür.²⁴⁹

Gürcüleştirme politikaları kapsamında, Gürcü yönetimi Abhaz okulları kapatılarak Gürcüce öğretim yapan okullar açmıştır. Ayrıca Abhazlara yönelik, anadil yasağının, parti ve devlet yönetiminden atılma gibi kısıtlamalar da uygulanmıştır. Abhaz topografya isimleri de Gürcü isimleri ile değiştirilmiştir. Bu kapsamda, Abhazya'nın başkenti Sohumkale bile, 1936 yılında Gürcüleştirilerek Sukhumi adını almıştır. 1951 yılında 147 yer ismi Gürcüler tarafından değiştirilirken, 1990 yılına gelindiğinde ise tüm yerleşim yerlerinin isminin değiştirildiği görülmüştür. Söz konusu Gürcüleştirme politikalarını kınayan birçok Abhaz aydın ve bilim adamı da cezalandırılmıştır.²⁵⁰

1977-78 yıllarında yeni Brejnev anayasası ile birlikte, Gürcistan SSR'in Gürcüce olan resmi dili Rusçaya çevrilmiştir. Gürcüler, Tiflis'te Gürcü dilinin Cumhuriyet Anayasa'sı içerisinde korunması haklarıyla ilgili gösteriler yapmıştır. Gürcülerin gösterdiği tepki, azınlıklar üzerinde Gürcü şovanimine dönüşmüştür. Bu sefer de Abhaz seçkinleri ve politikacıları, 'Gürcüleştirme' hareketlerine ve Abhazya'nın statüsü ile ilgili bir mektubu Kremlin'e yollamıştır. Abhazlar temel

²⁴⁹ Cahit Aslan, "Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya", <http://www.akademikbakis.org/16/8abhazya.htm> (Erişim Tarihi: 06.10.2009)

²⁵⁰ Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999, ss. 78-79.

amaç olarak, Gürcistan'dan ayrılarak, Rusya Federasyonu ile birleşmek istediklerini beyan etmişlerdir.²⁵¹

1987 yılında, Abhazya'nın Rusya sınırları içerisinde otonom bir cumhuriyet olmak için Rusya'ya başvurmuştur. Bunun üzerine Rusya, Abhazya'ya ekonomik yardımları arttırmış ve Abhazların kendi üniversitelerine sahip olma dahil kültürel haklarının garanti altına alınacağını açıklamıştır. Fakat Abhazya'nın Rusya içinde otonom devlet olma teklifi görmezden gelinmiştir.²⁵²

Abhazya Millet Meclisi üyeleri başta olmak üzere bazı devlet yöneticileri ve vatandaşların katılımıyla, 18 Mart 1989'da Lıhni köyünde, 30 bin kişinin imzaladığı Lıhni deklarasyonu kabul edilmiştir. Bu deklarasyonla Abhazlar, 1931 yılı öncesinde Abhazya'nın sahip olduğu statüsünün yeniden verilmesini istemiştir. Gürcistan tarafından kınanan bu gelişmenin üzerine Gürcistan Devlet Üniversitesinin bir şubesinin Sohumkale'de açılması gündeme gelmiştir.²⁵³

Lıhni köyünde yapılan miting ve akabinde 30.000 kişi tarafından imzalanan Lıhni deklarasyonu Gürcülerin büyük tepkisine sebep olmuştur. Hem Abhazya'da hem Gürcistan'da yaşayan Gürcüler 25 Mart'ta Gali'de, 1 Nisan'da Leselidze'de, Sohum ve diğer şehirlerde büyük mitinglerle Abhazların taleplerini protesto etmişlerdir.²⁵⁴ Temmuz 1989'da yapılan miting sonrasında yaşanan Gürcü-Abhaz çatışmasında 19 kişinin ölmesi, Tiflis-Sohum ilişkilerini gerginleştirmiştir.²⁵⁵

²⁵¹ Monica Duffy Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, And The Indivisibility of Territory*, Princeton: Princeton University Press, 2003, s. 94.

²⁵² Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, ss. 103-104.

²⁵³ Gueorgui Otyrba, "War In Abkhazia: The Regional Significance of the Georgian-Abkhazian Conflict", Roman Szporluk (ed), *National Identity And Ethnicity In Russia And The New States of Eurasia*, London: Sharpe Publication, 1994, ss. 285-286.

²⁵⁴ Alexei Zverev, "Ethnic Conflicts in the Caucasus 1988-1994", Bruno Coppieters (ed), *Contested Borders in the Caucasus*, Brussels: Vubpress, 1996, ss. 40-41.

²⁵⁵ BDT Ülkeleri Enstitüsü, "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığı Dünü, Bugünü, Çözüm Perspektifleri", *Nart Dergisi*, Sayı.25, Temmuz-Ağustos 2001, s. 14.

Gürcistan ve Abhazya arasında ilişkilerin gerginleşmeye devam ettiği dönemde Abhazya'nın başkenti Sohum'da, Ağustos 1989 tarihinde biraraya gelen Kafkas Dağlı Halkları 1. Kongresi'nde başkanlığına Kabardeb asıllı Yuri Shanibov'un getirildiği bağımsız bir Kafkasya Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Asamble, Gürcü tehlikesiyle karşı karşıya kalan Abhazya'ya destek olacaklarını belirtmiştir.²⁵⁶

2.2.4. SSCB'nin Yıkılmasından Sonra Yaşanan Gelişmeler

SSCB dağılmadan kısa bir süre önce alınan "Birlik cumhuriyetinin SSCB'den ayrılmasıyla ilgili sorunların çözülme düzeni hakkındaki" SSCB yasasında yer alan, "Özerk cumhuriyetler, birlik cumhuriyetinin SSCB'den ayrılması durumunda, SSCB'de kalma ve kendi devlet-hukuk statüleri konusunda serbestçe karar verme hakkına sahiptir"²⁵⁷ maddesi Abhazya için önemli dayanak noktası olmuştur. Nitekim 17 Mart 1991 tarihinde yapılan SSCB'nin korunması ile ilgili referandumu, Abhazya nüfusunun %52.4'ü katılmış ve katılımcıların da %98.4'ü birliğin korunması yönünde 'evet' oyu kullanmıştır.²⁵⁸

25 Ağustos 1990 tarihinde Abhazya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin devlet egemenliği deklarasyonunu kabul etmiştir. Abhazya Anayasası'nın temel hükümlerini de oluşturan deklarasyonun bazı prensipleri şöyledir:

- Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Abhaz ulusunun kendi kaderini tayin hakkını kullanarak sahip oldukları bağımsız bir sosyalist Cumhuriyettir. Bağımsızlık Abhazya topraklarını kapsamaktadır.

²⁵⁶ George Hewitt, "Abkhazia, Georgia and the Circassian (NW Caucasus)", *Central Asia Survey*, Vol.18, No.4, 1999, s. 472.

²⁵⁷ Anri Cergenia, "Abhazya-Gürcistan İlişkileri", <http://www.abhazya.org/komite/makaleler/cergenia.html> (Erişim Tarihi: 02.09.2009)

²⁵⁸ Zverev, *op cit.*, s. 42

- Bütün milletlerin mensupları, ortak olarak “Abhazya Ulusu”nu teşkil ederler. Bağımsızlığı korumak ve kollamak Abhazya’da yaşayan tüm milletlerin ortak gücüyle olur. Abhazya Halkı gücünü, anayasaya göre seçilen temsilcileri vasıtasıyla kullanır.

- Abhazya SSC, Yasama, Yürütme ve Bağımsız Yargı’yı esas alır.

- Abhazya SSC, SSCB ve Gürcistan Cumhuriyeti arasında olabilecek her türlü uyuşmazlığı karşılıklı anlaşmalarla çözmek istegindedir.

- Abhazya SSC kendi temsilciliklerini Sovyet Cumhuriyetlerinde ve diğer dış ülkelerde açma yetkisine sahiptir.

- Abhazya SSC sınırları, kendi kabul etmedikçe değiştirilemez.

- Abhazya SSC ekonomik statüsünü kendi kanunlarıyla yürütür.

- Abhazya SSC kendi Merkez Bankasını kurma hakkına sahiptir.²⁵⁹

Gürcistan’da 26 Mayıs 1991’de yapılan Abhazların ve Osetlerin katılmadığı seçimlerde devlet başkanlığına seçilen Gamsahurdiya, Gürcistan’da Gürcü Milliyetçiliğine dayalı politikalar izlemeye başlamıştır. “Gürcüler için Gürcistan” fikrini benimseyen Gamsahurdiya, Abhazya ve Güney Osetya’da yaşanan Gürcülerin haklarını korumak amacıyla bu bölgelerin politikalarını etkilemeyi amaç edinmiştir. Gürcüleştirme ve Hristiyanlaştırmaya dayalı bu politikalar, Abhazya ve Güney Osetya yönetimleri tarafından hoş karşılanmamıştır.²⁶⁰

Abhazya Parlamentosu 23 Temmuz 1992’de, 1978 Anayasası’nın kaldırılması ve 1925 Anayasası’na geçilmesi yönünde bir karar almıştır. Bu Anayasa’nın II. Bölümü’ne göre Abhazya, uluslararası hukukun öznesi, egemen bir devlet sayılmıştır. Aynı zamanda Abhazya Parlamentosu, federasyon antlaşması temelinde eşit özneli ilişkilerin

²⁵⁹ Özdemir Özbay, *op cit.*, ss. 83-85.

²⁶⁰ Demirağ, *op cit.*, s. 47.

kurulması için görüşmelere başlama teklifiyle Gürcistan Yönetimi'ne çağrıda bulunmuştur. Gürcistan Yönetiminin bu talebe cevabı çok sert olmuştur. Gürcistan, 14 Ağustos 1992'de Abhazya'ya karşı askeri bir operasyonu başlatmıştır.²⁶¹

14 Ağustos 1992'de Gürcü kuvvetlerinin Abhazya'nın başkenti Sohum'a girmesi ve buna Abhaz kuvvetlerinin cevap vermesiyle patlak veren Gürcistan-Abhazya ihtilafı topyekûn savaşa dönüşmüştür.²⁶²

Gürcistan Savunma Bakanı Tengiz Kitovani idaresinde harekete geçen Gürcü birlikleri,²⁶³ Sohum'da Hükümet binalarını, televizyon merkezini, en önemli ulaşım yollarını ele geçirmiştir. Abhazya Hükümeti ve Yüksek Sovyeti Gudauta'ya geçmek zorunda kalmıştır. 15 Ağustos'ta Gürcüler Gagra bölgesine denizden çıkarma yaparak direniş göstermeye çalışan Abhaz sahil güvenlik birliklerini dağlara doğru çekilmek zorunda bırakmıştır.²⁶⁴

Kısa zaman içerisinde, Abhaz Hükümeti 18-40 yaş arası eli silah tutabilen erkekleri askere almıştır. Binlerce Abhaz, Rusya'dan ülkeye yasal olmayan yollarla getirilen silahlarla donatılarak, savunma güçleri oluşturulmuştur.²⁶⁵

Gürcü birlikleri savaşın ilk gününde, daha sonra günden güne artan bir direnişle karşılaşmıştır. Sohum'dan çekilen Abhaz birlikleri Gumista nehrinin sol kıyısında tutunmuş ve Batı Cephesi Hattını oluşturmuştur. Gürcü birliklerinin gerisinde, esas olarak Oçamçira bölgesinde gerilla hareketinin merkezi olan Doğu Cephesi kurulmuştur.²⁶⁶

²⁶¹ Anri Cergenia, "Abhazya-Gürcistan İlişkileri Hukuksal Yapısı Ve Gelişimi", <http://www.abhazya.org/komite/makaleler/sergenia.html> (Erişim Tarihi: 06.06.2009)

²⁶² Hasan Kanpolat, "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?", *Stratejik Analiz*, Haziran 2008, s. 77.

²⁶³ Pavel Baev, *Russia's Policies in the Caucasus*, Washington D.C: Brookings Inst Pr, 1997, s. 45.

²⁶⁴ BDT Ülkeleri Enstitüsü, *op cit.*, s.15.

²⁶⁵ Chervonnaya, *op cit.*, s. 119.

²⁶⁶ BDT Ülkeleri Enstitüsü, *op cit.*, s. 15.

Toparlanan Abhaz güçleri, 1992 yılının sonlarına doğru Gagra'da yeniden kontrolü ele geçirerek,²⁶⁷ Psou nehrinde Rusya-Abhazya sınırına çıkmış; böylece Gudauta çevresindeki askeri ablukayı yarmıştır. Savaş bundan sonra da devam etmiş, fakat taraflardan hiçbiri kesin bir üstünlük sağlayamamıştır.²⁶⁸

Boris Yeltsin, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze ve Abhazya'nın lideri olan Ardzinba tarafından 3 Eylül 1992 günü Moskova'da bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır.²⁶⁹ Bu antlaşmaya göre;

- Gürcistan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü güvence altına alınacak ve 5 Eylül'den itibaren ateşkes sağlanacak,

- Gürcistan, Abhazya ve Rusya temsilcilerinden bir denetleme komisyonu oluşturulacak,

- Gürcistan'a dışarıdan gelen ve yasal olmayan birliklerin silahsızlandırılması ve sınır dışı edilmesi ve demiryollarını ve diğer tesisleri korumak amacıyla Abhazya'da bulunan Gürcistan askeri birliklerinin asgari düzeye indirilmesi sağlanacak,

- 10 Eylül 1992 tarihine kadar esir, rehine ve tutukluların değiştirilmesi için çağrıda bulunulacak, malların ve insanların serbest hareket etmesi için engeller ortadan kaldırılacak, mültecilerin evlerine dönmesi ve kaybolanların bulunmasına yardımcı olunacak,

- 15 Eylül 1992 tarihinden önce Abhazya'nın yasal yönetimi normal faaliyetlerine başlayacak, Abhazya'da antlaşma maddeleri BM ve AGİT tarafından desteklenecektir.²⁷⁰

BM'nin Abhazya sorununa müdahil olması, Eylül-Kasım 1992 yılında BM iyiniyet heyetlerinin Gürcistanı ziyaretleri sonrasında denk gelmiştir. 15 Eylül 1992 yılında BM heyeti Tiflis'e giderek ikili ilişki-

²⁶⁷ Dov Lynch, *The Conflict in Abkhazia: Dilemmas in Russian 'Peacekeeping' Policy*, London: Royal Institute of International Affairs, 1998, s. 15.

²⁶⁸ BDT Ülkeleri Enstitüsü, *op cit.*, s.15.

²⁶⁹ Otyrba, *op cit.*, s. 290.

²⁷⁰ Voronov, et. al., *op cit.*, ss. 55-56.

lerde bulunmuştur. BM, Abhazya'nın statüsünün belirlenmesi ve çatışmanın çözümüne yönelik girişimlerde bulunmayı amaç edinmiştir. Fakat BM yetkilileri bu amacı yerine getirmeye çalışırken, Gürcistan üzerinden tek taraflı girişimlerde bulunmuş, Abhaz tarafından olay değerlendirilmemiştir. Abhaz lider Vladislav Ardzinba, 16 Eylül 1992 yılında BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye yazmış olduğu mektupta, BM'yi Gürcü-Abhaz çatışmasında çift taraflı davranmasından dolayı eleştirmiştir.²⁷¹

14 Mayıs 1993'de Şevardnadze, Yeltsin'e Moskova'da Abhazya'daki askerlerini çekme sözü vermiş, daha sonra BM Güvenlik Konseyi Abhazya ile ilgili ilk kararını almıştır. Bu kararda Güvenlik Konseyi, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin altını çizmiş, bir an önce barışın sağlanması için çaba harcamasını istemiştir.²⁷²

3 Eylül 1992 yılında varılan ateşkes antlaşmasının tam olarak uygulanamaması neticesinde, 1993 yazında savaş yeniden başlamıştır. 2 Temmuz'da Doğu Cephesi (Oçamçira) sahilinin bir bölümünde Abhazlar denizden çıkarma yapmıştır. Doğu Cephesi'ndeki başarılı ilerleyiş Batı Cephesi'ndeki faaliyetlerin de arttırılmasını sağlamıştır. Gumista nehrini geçen Abhaz birlikleri Sohum'un kuzeyinde bulunan yerleşim yerlerini birbiri ardına kurtararak şehrin kapılarına dayanmıştır. Gürcü birliklerinin içine düştüğü umutsuz durum Rusya hükümetini Abhaz tarafına baskı yapmaya zorlamıştır.²⁷³

27 Temmuz 1993'de BM Genel Sekreterinin temsilcisinin de katılımıyla Soçi'de Eylül 1992'de imzalanan koşullarda bir ateşkes ant-

²⁷¹ Edward Ozhiganov, "The Republic of Georgia: Conflict In Abkhazia and South Ossetia", Alexei Arbatov, Abram Chayes, Antonia Handler Chayes, Lara Olson (ed), *Managing Conflict In The Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*, London: The MIT Press, 1997, s. 394.

²⁷² Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, op cit., s. 181.

²⁷³ BDT Ülkeleri Enstitüsü, op cit., s.15.

laşması imzalanmıştır.²⁷⁴ Fakat taraflar bu anlaşmaya da uymamıştır. Savaş, önce Gagra'nın, daha sonra da Sohum, Oçamçira ve Gal bölgelerinde Abhaz güçlerinin, Gürcü birliklerini geri çekilmek zorunda bırakması ile 30 Eylül 1993'de sona ermiştir.²⁷⁵

24 Ağustos 1993 yılında, BM Güvenlik Konseyi, 858 no'lu kararı olarak Gürcistan'da Birleşmiş Milletler Gözlemci Misyonu'nun (UNOMIG) oluşturulmasına karar vermiştir. 88 askeri gözlemciden oluşan bu yapının temel görevi, taraflar arasında ateşkese uyulup uyulmadığını incelemek olarak belirlenmiştir.²⁷⁶

8 Ekim 1993'de Kremlin'de yapılan, Rusya Federasyonu ve üç Kafkasya cumhuriyeti devlet başkanlarının katıldığı Kafkasya Zirvesi toplantısından sonra Sevardnadze, Gürcistan dış politikasında değişikliğe gitmiş ve Gürcistan'ın BDT'ye katılacağını, ayrıca ülkesinde Rus askeri üslerinin konuşlanmasını kabul etmiştir.²⁷⁷

BM gözetiminde, Gürcistan ve Abhazya arasında Cenevre'de yapılan görüşmeler sonucunda 1 Aralık 1993'de ateşkes antlaşması imzalanmıştır.²⁷⁸ Bu antlaşmayla, bölgede ateşkes sağlayan ve uluslararası bir barış gücünün varlığını kabul eden, ortak bir memorandum kabul edilmiştir. Bu görüşmeler de en önemli gündem maddesi Abhazya'nın gelecekteki statüsü olmuştur. Gürcistan görüşmelere sadece Abhazya'nın Gürcistan sınırları içerisinde kalması koşuluyla devam edeceğini açıklamıştır. Söz konusu görüşmelerin neticesinde, taraflar görüşmeler boyunca güç ve şiddet kullanmayacakları yönünde karar almıştır. 11-13 Ocak 1994 tarihinde de Cenevre görüşmelerinin 2. turla-

²⁷⁴ Lynch, *op cit.*, s. 25.

²⁷⁵ Aslan, *op cit.*

²⁷⁶ <http://www.un.org/Depts/dpko/missions/unomig/background.html> (Erişim Tarihi: 09.09.2009)

²⁷⁷ Karabayram, *op cit.*, s. 182.

²⁷⁸ Edward Walker, "No War, No Peace in the Caucasus, Crossroads and Conflicts", Gary K. Bertsch, Cassady Craft, Scott A. Jones, Michael Beck (ed), *Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge Published, 2000, s. 158.

rı başlamıştır. Bu turlar esnasında da mülteciler sorunu ele alınmış ve mültecilerin evlerine dönüş şartları karara bağlanmıştır.²⁷⁹

BM'nin ve Rusya Federasyonu'nun arabuluculuğu ile Abhazya ve Gürcistan AGİT'in de katılımıyla görüşmelere devam etmiştir. 4 Nisan 1994'te tarafların imzaladığı 'Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığının Siyasi Çözümü için Önlemler Deklarasyonu' başlıklı ve Abhazya ile Gürcistan arasında devlet-hukuk ilişkisinin olmadığını tespit edildiği bir bildiri yayınlanmıştır.²⁸⁰ Bu bildiri; taraflar dış politika ve dış ekonomik ilişkiler, sınır hizmeti, gümrük hizmeti, enerji, ulaşım, haberleşme, ekoloji ve doğal afetlerin sonuçlarının giderilmesi, insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin, ulusal azınlıkların haklarının sağlanması alanlarında ortak faaliyet gibi konu başlıklarında mutabık kalmıştır.²⁸¹

Abhazya ile Gürcistan arasında 14 Mayıs 1994'te Moskova'da imzalanan anlaşmayla, taraflar ateşkes sağlamıştır.²⁸² Bu ateşkese göre Inguri nehrinin çevresinde 24 km'lik silahtan arınmış bir güvenlik bölgesi oluşturulmuş ve bu bölgeye 6 ayda bir yenilenmek üzere 3000 BDT Barış Gücü birliklerinin yerleştirilmesi kabul edilerek, sorunun nihai çözümüne yönelik siyasi anlaşmanın sağlanmasına ilişkin çalışmalarına devam edilmesine karar verilmiştir.²⁸³

Abhazya Parlamentosu ise 26 Kasım 1994'te yeni bir anayasa kabul ederek bağımsızlığını tekrar ilan etmiştir. Bu anayasanın: 1. Maddesinde; "Abhazya Cumhuriyeti bağımsız ve demokratik bir hukuk devletidir." ve 3. Maddesinde; "Abhazya Cumhuriyeti uluslararası hukuk kurallarına uyar. Diğer ülkelerle de anlaşmalar bu kurallar çerçevesinde yapılır." ifadeleri Abhazya'yı fiili olarak Gürcistan'dan ba-

²⁷⁹ Edward Ozhiganov, *op cit.*, s. 396.

²⁸⁰ Aslan, *op cit.*

²⁸¹ BDT Ülkeleri Enstitüsü, *op cit.*, s. 15.

²⁸² http://www.unomig.org/data/moscow_agreement.pdf (Erişim Tarihi: 11.09.2009)

²⁸³ Seitlinger, *op cit.*

ğimsiz bir devlet haline getirmektedir.²⁸⁴ Abhazya Parlamentosu tarafından alınan bu karar BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmemiştir. BM güvenlik Konseyi bu kararın tarafları çatışmaya sürükleyeceğini ve görüşmeler yoluyla çözüm bulma yükümlülüğüne uymadığını vurgulamış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü teyit etmiştir.²⁸⁵

Şubat 1995 yılında Gürcistan sorununun çözümü için yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Buna göre Abhazya “bileşik yapılı (federal) devletin Gürcistan Cumhuriyeti'nin öznesi” olmaktadır. Protokolün söyleminde “birlik” terimi kaybolmuş ve onun yerini “tek federatif devlet” formülü almıştır. Federatif yönetimlere, önceki belgelerle anlaşmaya varılan yetkiler bırakılmıştır, ancak bunlar ortak yönetim alanları değildir. Bundan sonraki görüşmelerin problemleri ise yetkilerin belirlenmesi olmuştur. Tek federatif devletin yapısı, yetkilerin belirlenmesi, federal organların yapısı ve işlevleri gibi sorunlar da keza gelecekteki müzakerelerin konusu olmuştur. Protokol gelecekte tek para biriminin, bankacılık sisteminin, silahlı kuvvetlerin, sınır ve gümrük hizmetlerinin var olmasını öngörmüştür. Federal yasama organı, Abhazya'ya belli sayıda kontenjan ayrılan parlamento olarak tanımlanmıştır. Önceki belgelerde yasama organının Abhazya ile ilgili kararlarının ancak Abhazya'nın onayından sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Protokolde bu norm korunmuş, ancak “tartışmalı problemin doğrudan Abhazya ile ilgili olup olmadığı sorununun çözümü” daha sonraki görüşmelerin konusu olarak bırakılmıştır. Protokol metninin 22 Ağustos 1995'de Abhazya Parlamentosu'nda görüşülmesi, onun Abhazlar için kabul edilemez olduğunu göstermiştir. Parlamento, Abhazya Cumhuriyeti Anayasası'na dayanarak bir karar almıştır; buna göre: Abhazya “egemen bir devlet ve uluslararası hukukun özne-

²⁸⁴ Hewitt, *op cit.*, s. 474

²⁸⁵ Kanpolat, “Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?”, s. 77.

sidir ve bu sıfatıyla diğer devletlerle, ki buna Gürcistan da dahildir, anlaşma ilişkisine girebilir”²⁸⁶.

4 Nisan Deklarasyonunun imzalanmasından sonraki üç yıl boyunca taraflar, devlet-hukuk ilişkilerinin yeniden kurulabilmesi için görüşmeler yürütmüştür. 1997 yılı Haziran ayı içinde “Gürcistan-Abhazya Düzenleme Protokolü” tasarısı imzaya hazırlanmıştır. Bu tasarıda, eşit haklara sahip iki taraf, eşit özne esasına dayalı ortak bir devlet kuracaklardır. Ancak Gürcistan tarafı bu belgeyi imzalamaktan vazgeçmiştir.²⁸⁷

14 Ağustos 1997’de Şevardnadze ile Abhaz lider Vladislav Ardzinba tarafından yayınlanan Tiflis Deklarasyonu çerçevesinde taraflar bir araya gelmişlerdir. Yapılan görüşmelerde, her iki yönetim de sorunların çözümü için silaha başvurmayacaklarını beyan etmişlerdir. Fakat görüşmelerin olumlu sürdüğü bir dönemde, Gürcüler ile Abhazlar arasındaki çatışma, Gürcistan hükümeti tarafından desteklenen “Tetri Legioni” isimli bir grubun 19 Mayıs 1998’de bir Abhaz polisi öldürmesiyle yeniden başlamıştır.²⁸⁸

Gürcü güçleri, sınırdaki Barış Gücü askerlerini de yararak Gal bölgesine yönelik askeri bir hareket düzenlemiştir. Taraflar arasında şiddetli çatışmalara sebep olan bu hareket neticesinde, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Neticede Gürcü güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Gürcistan Yönetimi bu olayların, devlet tarafından kontrol edilemeyen Gürcü teröristler tarafından çıkarıldığını açıklamış ancak olayda yakalanan saldırganların bazılarının Gürcistan’ın resmi askerleri olduğu anlaşılmıştır.²⁸⁹

Uluslararası Af Örgütünün, Ağustos 1998 yılında Gürcistan üzerine yayınladığı raporda; Abhaz yönetiminin, Abhazya içerisinde saldırganlar düzenleyen White Legion ve Forest Brothers gibi terorist grupla-

²⁸⁶ BDT Ülkeleri Enstitüsü, *op cit.*, s.16.

²⁸⁷ Anri Cergenia, “Abhazya-Gürcistan İlişkileri”, *op cit.*

²⁸⁸ Demirağ, *op cit.*, ss. 53-54.

²⁸⁹ Cahit Aslan, *op cit.*

rın Gürcistan hükümeti tarafından desteklendiğini ve bu grupların saldırılarını Gürcistan'ın kontrolü altındaki bölgelerden gerçekleştirdiklerini iddiası yer almıştır. Ayrıca raporda, Rus Barış Gücü yetkililerinin de bu iddiaları desteklediği, hatta Rusya'nın Temmuz 1998 yılı içinde 5 Rus Barış gücü askerinin öldürüldüğü mayınlı eylemden de bu grupları sorumlu tuttuğu, fakat Gürcistan hükümetinin söz konusu iddiaları yalanladığı hususları da yer bulmuştur.²⁹⁰

16-18 Ekim 1998 tarihleri arasında Gürcü ve Abhaz tarafları arasında BM Gürcistan Özel Temsilcisi olan Liviu Bota'nın gözetimi altında Atina'da gerçekleştirilen görüşmeler, 1993'teki savaştan beri en geniş kapsamlı toplantı olarak kabul edilmektedir.²⁹¹ Atina görüşmelerinden hemen sonra Gürcistan ve Abhazya ilişkileri çerçevesinde, 29 Ekim ve 22 Kasım 1998'de Tiflis'e barış görüşmelerinde Ardzinba'nın kişisel temsilcisi olan Anri Yergeniya ve beraberinde de Abhaz Milli Savunma Bakanı Orgeneral Givi Ağırba iki ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaretçiler Gürcistan Devlet Bakanı Vaja Lordkipanidze ile bir araya gelmiştir; İkili Ortak Koordinasyon Komisyonunun başkanı olan Zurab Lakerbaya da taraflar arasındaki iletişime katkıda bulunmuştur. Ayrıca "Gürcistan'ın Dostları" grubu (Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) aktif olarak barış sürecini desteklemiştir. Bu ülkelerin Tiflis'deki diplomatik misyon şefleri bu konuda, 2 Aralık'ta Ardzinba ve 10 Aralık'ta da Başkan Şevardnadze ile yapılanları da içeren bir dizi görüşme yapmıştır. Bunlara ek olarak ABD, barış görüşmelerinde ciddi bir ilerleme görüldüğü takdirde başta Gal bölgesi olmak üzere Gürcistan'ın Abhazya bölgesindeki altyapının rehabilitasyonu için zaman içinde 15 milyon dolara kadar bir yardım yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.²⁹²

²⁹⁰ Hewitt, *op cit.*, s. 480.

²⁹¹ <http://www.c-r.org/our-work/accord/georgia-abkhazia/keytext10.php> (Erişim Tarihi: 07.09.2009)

²⁹² Kofi Annan, "Abhazya'da Son Durum", çev. Nesij Huvaj, http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_11/abhazyada_son_durum.htm (Erişim Tarihi: 03.10.2009)

Gürcülerin katılmadığı 1999 yılında yapılan bir referandumla birlikte, Abhaz nüfusunun çok büyük bir çoğunluğu Abhazya'nın bağımsızlığı yönünde oy kullanmıştır. Bu durum Abhazların Gürcistan'a yeniden katılmak istemedikleri iradesini ortaya koymak açısından önemlidir.²⁹³ Abhazya'da yapılan referanduma yönelik bir açıklama yapan İngiltere, "Abhazya'da yapılan referandumun sonuçlarını tanımadıklarını, alınan kararın BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1999 yılında almış olduğu 1255 sayılı karara aykırı olduğunu" açıklamıştır.²⁹⁴

2.2.5. 2000-2009 Yılları Arasındaki Gelişmeler

Cenevre barış süreci çerçevesinde güven artırımı için, Gürcistan ve Abhazya tarafları BM gözetiminde 15-16 Mart 2001 tarihinde Yalta'da bir araya gelmiştir. BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Dieter Boden'in başkanlığında gerçekleşen görüşmelerde taraflar; anlaşmazlığın tam olarak çözüme ulaşması amacıyla her türlü tartışmalı sorunun çözümünde birbirlerine karşı güç kullanmayacaklarına dair üstlendikleri yükümlülükleri tekrar onaylamıştır. Ayrıca, karşılıklı anlayışın ve mutabakatın sağlanmasının önemi vurgulanmış ve sığınmacıların ilk aşamada eski sınırlar içindeki Gal Reyonuna, devamlı ikamet yerlerine gönüllü ve güvenli dönüşü için koşulların yaratılması konusunda çaba harcayacakları belirtilmiştir.²⁹⁵

Abhazya sorunu, Ağustos 2001 yılı içerisinde ilişkiler yeniden gerilmiştir. Öncelikle Abhazya üzerinde 5 BM gözlemcisini taşıyan bir helikopter düşürülmüş,²⁹⁶ ardından da Rus uçakları Rusya üzerinde Abhazya'ya girerek, Gürcü kontrolünde olan "Kodor bölgesini" bombalamıştır.²⁹⁷

²⁹³ Seitlinger, *op cit*.

²⁹⁴ Rick Fawn, Sally N. Cummings, "Interests Over Norms in Western Policy towards the Caucasus: How Abkhazia in No One's Kosovo", *European Security*, Vol.10, No.3, 2001, s. 102.

²⁹⁵ "Gürcistan-Abhazya Görüşmeleri Yalta Bildirisi", *Nart Dergisi*, Sayı.23, 2001, s. 6.

²⁹⁶ http://www.unomig.org/data/PR_2001_4.pdf (Erişim Tarihi: 12.10.2009)

²⁹⁷ Michael Wines, "Copter Downed In Caucasus; 5 From U.N Among 9 Dead", <http://www.nytimes.com/2001/10/09/world/copter-downed-in-caucasus-5-from-un-among-9-dead.html> (Erişim Tarihi: 07.10.2009)

Abhazya’da faaliyet gösteren Rus barış gücü askerlerinin varlığından rahatsız olan Gürcü yetkililerin bu tutumuna karşı, Rusya Devlet Başkanı V. Putin; “Gürcistan’ın, uluslararası toplum ve kamuoyu önünde Abhazya’nın güvenliğini sağlama yönünde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirebilirse, barışın devamını sağlayan birliklerini geri çekebileceği” yönündeki açıklaması gelmiştir.²⁹⁸

2001 yılı Aralık ayında Abhazya’da görevli 4 Rus barış gücü askerinin kaçırılması sonucunda, Rus birlikleri Abhazya ve Gürcistan arasında geçişi sağlayan yolları kapatmıştır. Abhazya’daki silahlı Gürcü grupları tarafından kaçırılan askerlerin, Abhazya’da tutuklu bulunan 2 Gürcü askeri karşılığında serbest bırakılmaları, tansiyonun biraz da olsa düşmesini sağlamıştır.²⁹⁹

Rusya Federasyonu’nun 28 Haziran 2001’de Duma’da kabul ettiği “Rusya Federasyonu’na Kabul ve Onun Terkibinde Yeni Sujelerin Oluşturulması ile İlgili Yasa” tasarısı ile yabancı bir devletin veya onun bir bölümünün RF ile birleştirilmesine olanak tanınmıştır. Buna göre, “Eski SSCB ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nun içinde olup, RF dışında kalan sujeler, yani özerk bölge ve cumhuriyetler, parlamentoları veya halk oylaması ile karar aldıkları takdirde RF ile birleşme imkanına sahiptirler.”³⁰⁰ Bu yasa özellikle Gürcistan’ın toprak bütünlüğü ciddi olarak tehdit etmektedir.

Rusya’nın Gürcistan üzerinde giderek artan baskılarına karşı bir denge oluşturmak için, Tiflis ABD ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelmiştir. Bu nedenle, Nisan 2002’de Gürcistan’ın sınır güvenliğinin sağlanması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için 64 milyon

²⁹⁸ Michael Wines, “World Briefing, Europa: Abkhazia: Withdrawal Offer By Putin”, <http://www.nytimes.com/2001/10/13/world/world-briefing-europe-abkhazia-withdrawal-offer-by-putin.html> (Erişim Tarihi: 08.10.2009)

²⁹⁹ <http://www.russijournal.com/node/8256> (Erişim Tarihi: 08.09.2009)

³⁰⁰ Hasan Kanpolat, “Tek Kutupluluktan, Çok Kutupluluğa Mı?”, *Nart Dergisi*, Mart-Nisan 2005, Sayı.48, s. 14.

dolar bütçeli "Eğit ve Donat" programı çerçevesinde ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.³⁰¹

Abhazya Başbakanı Gennady Gadiliy ve Rusya Federasyonu İçişleri Bakan Birinci Yardımcısı Valery Loşinin, 12 Aralık 2002 tarihinde Moskova'da yaptıkları görüşme sonrasında, RF ve Abhazya'nın, Gürcü-Abhaz sorununun çözümünde birlikte hareket etme kararı aldıklarını açıklamışlardır.³⁰²

Putin ve Şevardnadze, 6-7 Mart 2003 tarihleri arasında Soçi'de bir araya gelmiş ve Gürcü-Abhaz çatışma bölgesindeki İnguri Nehri üzerindeki elektrik santralının yenilenmesi, Soçi-Tiflis demiryolunun açılması ve bununla eş zamanlı olarak Gürcü göçmenlerin Gali Bölgesine dönmesi konusunda uzlaşmaya varmıştır.³⁰³

2004 yılı Ekim ayında yapılan Abhazya "Cumhurbaşkanlığı" seçimleri bölgede tansiyonun artmasına sebep olmuştur. Raul Hacimba ve Sergey Bağapş arasında kıyasıya rekabete sahne olan seçimleri Sergey Bağapş kazanmıştır.³⁰⁴ Bu seçim sonuçları sonucuna Hacimba usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle itiraz etmiş, bunun üzerine ülke de Hacimba ve Bağapş yanlıları arasında çatışmalar çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda 3 Ekim 2004 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri iptal edilmiştir. 12 Ocak 2005 yılında yenilenen seçimler sonucunda Sergey Bağapş oyların %90,1'ini alarak tekrar Abhazya Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.³⁰⁵

Gürcistan, Abhazya'daki seçimleri yasadışı olarak niteleyerek tanımamış, ayrıca seçimlerin en büyük destekçisi Rusya'yı iç işlerine

³⁰¹ Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu Mu?", http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_08.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2009)

³⁰² Okan Mert, *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2004, s. 55.

³⁰³ *Ibid.*, s. 57.

³⁰⁴ Ali Faik Demir, "Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya-En Önemli Çatışma Noktaları ve Çözüm Önerileri" s. 28.

³⁰⁵ <http://www.russiajournal.com/node/19012> (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

karişmakla suçlayarak anılan ÷lkeye protesto notası vermiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Bağapş da ilk ziyaretini Rusya'ya yapmış ve burada yaptığı görüşmelerde “Gürcistan ile görüşmlere ancak iki bağımsız devlet olarak başlayacaklarını ifade etmiştir.”³⁰⁶

2006 yılında, Abhazya ve Rusya arasında bulunan “Adleri-Leselidze” sınır kapısına uluslar arası statü verilmesi, Gürcistan tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Gürcistan Dışışleri Bakanlığı, Rusya'ya vermiş olduğu protesto notasında; iki ÷lke arasında resmi olarak çalışan tek kapının Kazbegi kentindeki “Lars” sınır kapısı olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁷

Abhazya, tanınma amacıyla lobi faaliyetlerini 2006 yılında hızlandırmıştır. Bu amaçla, Kasım ayı içerisinde Gürcistan-Rusya arasında artan tansiyondan faydalanmak isteyen Abhaz lider Sergei Bagapash, Abhaz Parlamentosunun da desteğiyle, Rusya Federasyonun'dan tanınma talebinde bulunmuş ve uluslar arası alanda da tanınması için yardım istemiştir. Bununla kalmayan Abhazlar, Aralık 2006 yılı içinde geniş katılımlı bir mitingle bağımsızlıklarının tanınmasını istemiştir.³⁰⁸

Abhazya'da parlamento seçimleri de Mart 2007 yılında yapılmıştır. Parlamento seçimlerinin birinci turu 4 Mart ve birinci turda adaylardan hiçbiri yüzde 50 barajını aşamadığı için ikinci turu da 18 Mart 2007 yılında yapılmıştır.³⁰⁹

2008 yılının hemen başında Abhazya'da Gürcü gazeteci Malhaz Basilaia'nın gözaltına alınması Gürcü-Abhaz ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Abhaz lideri Sergey Bağapş gazetecinin sınırı yasadışı yollarla geçtiğini ve Abhaz yasalarına göre yargılanacağını belirtmiş, bunun üzerine Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili

³⁰⁶ <http://www.russiajournal.com/node/19121> (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

³⁰⁷ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13863> (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

³⁰⁸ Noelle M. Shanahan Cutst, “Enemies Through The Gates: Russian Violations of International Law in the Georgia/Abkhazia Conflict”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol.40, 2007-2008, s. 293.

³⁰⁹ Kanpolat, “Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?”, s. 78.

gerekirse askeri bir hareketle söz konusu gazeteciyi kurtarabileceklerinin mesajını vermiştir.³¹⁰

Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmesi, Abhazya'yı harekete geçirmiş, Rusya'nın desteğini alan Abhazya yönetimi Batı ülkelerine tanınması yönünde çağrı da bulunmuştur.³¹¹

Rus Duması 21 Mart 2008 günü aldığı kararla, Devlet Başkanı'nın ve hükümetin Abhazya, Güney Osetya ve Trans-Dinyester'in bağımsızlıklarını tanıma opsiyonunu düşünmesi önerisinde bulunulmuştu. Ayrıca Duma, NATO'ya girme çabaları konusunda ısrarcı davranan Gürcistan'a yönelik bir adım atılması gerektiğini de vurgulamıştır.³¹²

28 Mart 2008'de Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili Abhazya yönetimine yeni bir anlaşma planı önermiştir³¹³. Buna göre:

- Gürcistan'ın toprak bütünlüğü temelinde, sınırsız tam federalizm, güvenlik ve sağlam gelişme teminatı altında özerklik statüsü sağlanması,
- Abhaz özerk yönetimine, merkeze bağlı cumhurbaşkanı statüsünde geniş temsilcilik verilmesi,
- Abhazlara, Gürcistan Anayasası'nda değişiklik ve Abhaz halkının dili, kültürü ve değerlerine karşı yasaları veto hakkı verilmesi,
- Abhazya'daki Gali ve Oçamçire'nin serbest ticaret alanına dönüştürülmesi

gibi hususlar yer almıştır. Tüm bu önerilere karşı, Bağapş: "Abhazya'nın bağımsızlığı satılık değildir" açıklamasını yapmış ve bağımsızlığı temel amaç edindiklerini vurgulayarak reddetmiştir.³¹⁴

³¹⁰ <http://www.haberler.com/gurcistan-abhazya-arasinda-gazeteci-krizi-haberi/> (Erişim Tarihi: 14.09.2009)

³¹¹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2008/mart2008.htm> (Erişim Tarihi: 17.08.2009)

³¹² Aschot Manutscharjan, "Abkhazia and South Ossetia- Russia'a Intervention in Georgia (August 2008)", http://www.kas.de/wf/doc/kas_15189-544-2-30.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

³¹³ Kanpolat, "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?", s. 78.

2008 yılı ilk yarısında Abhazya'da düşürülen Gürcistan'ın insansız keşif uçakları da Gürcü-Abhaz gerginliğine sebep olmuştur. Gürcistan yönetimi uçaklarının, hava sahası ihlali yapan Rus savaş uçakları tarafından düşürüldüğünü iddia ederek, konuyu hem BM Güvenlik Konseyinden özel toplantı talebinde bulunmuş hem de Rusya'ya protesto notası vermiştir. Rusya ise Gürcistan'ın iddialarını reddetmiş, Gürcistan'ın Abhazya üzerindeki keşiflerini BM ateşkes antlaşmasının ihlali olarak değerlendirmiştir.³¹⁵

Abhazya, Ağustos 2008 yılında başlayan Gürcistan - Güney Osetya hattında yaşana çatışmaları fırsat bilerek, iki taraf arasından ihtilafli bölge olan Gürcistan kontrolündeki Kodori geçidine 9 Ağustos günü askeri operasyon düzenlemiştir. Abhazya'nın lideri Sergey Bağapş, "Gürcü birliklerini Yukarı Kodori bölgesinden çıkarmak için her türlü imkanlarını seferber ettiklerini ve Gürcistan denetiminde olan Yukarı Kodori bölgesini Gürcistan'ın elinden geri almak için hareket başlattıklarını" ifade etmiştir.³¹⁶ Rus güçleri de Gürcistan'a 11 Ağustos tarihinde Abhazya üzerinden ikinci cepheyi açarak, Abhaz topraklarından Gürcü topraklarına girip kentleri ele geçirmeye başlamıştır.³¹⁷

16 Ağustos 2008 yılında yapılan ateşkes antlaşması sonrası 20 Ağustos tarihinde Abhaz parlamentosu Rusya'ya bağımsızlığın tanınması çağrısı yaparken Abhazya ve Güney Osetya liderleri Sergey Bağapş ile Eduard Kokoeti de Moskova'ya resmen başvuracaklarını duyurmuştur. Konsey Başkanı Sergey Mironov, "Konsey, Güney

³¹⁴

http://www.ajanskafkas.com/haber_18683_saakasvili8217den_abhazya8217ya_ozerklik_teklifi_.htm (Erişim Tarihi: 17.09.2009)

³¹⁵ Ufuk Tavkul, "Abhazya Meselesinde Rus-Gürcü Gerginliği", http://www.koksav.org.tr/ebulten/mayis2008/080531_kok_hk-utavkul.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2009)

³¹⁶ <http://yenisafak.com.tr/Dunya/default.aspx?t=09.08.2008&c=4&i=133740> (Erişim Tarihi: 17.08.2009)

³¹⁷ Radikal Gazetesi, 12 Ağustos 2008.

Osetya ile Abhazy'a'nın bağımsız statüsünü tanımaya hazır, halklarının istediği buysa. Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'den de aynı kararı almasını isteyeceğiz” demiş,³¹⁸ 26 Ağustos tarihinde Rusya Abhazy'a ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır.³¹⁹ Rusya'dan sonra 28 Eylül 2008 tarihinde Nikaragua da, Abhazy'a ve Güney Osetya'yı tanımıştır.³²⁰ Ekim Ayı başında bir tanıma açıklaması da Afrika ülkesi Somali'den gelmiştir. Somali'nin Moskova Büyükelçisi Muhammed Mahmud Handule; “Güney Osetya ve Abhazy'a'yı mümkün olduğunca çabuk tanıyacağız. Diplomatik ilişki kurma belgelerini hazırlıyoruz. Abhaz ve Oset halklarının kendi kaderlerini tayin hakkına inanıyoruz. Rusya'nın küresel sorunları çözme ve Kafkas krizinde oynadığı rolünü onaylıyoruz” yönünde bir ifade de bulunmuştur.³²¹

2.3. GÜNEY OSETYA SORUNU

2.3.1. Güney Osetya'nın Coğrafi Konumu

Günümüzde Kuzey Osetya-Güney Osetya şeklinde sunî bir sınırla ikiye bölünmüş olan Osetya'nın kuzey bölümü Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde Rusya Federasyonu'na bağlı iken, güney bölümü Kafkas Dağları'nın güney eteklerinde Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır.³²² Kuzey Osetya Cumhuriyetinde yaşayan Oset halkının %70'e yakını Hristiyan, geri kalanı da Müslüman iken, Güney Osetya Bölgesinde yaşamakta olan Osetlerin tamamı Hristiyandır.³²³

Osetlerin çoğunluğu Kuzey Osetya'da bir kısmı da Güney Osetya'da yaşamaktadır. Kafkasların güneyinde, Gürcistan'a bağlı

³¹⁸ Radikal Gazetesi, 21 Ağustos 2008.

³¹⁹ <http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/AVMYXlb29JpCV8h2PdSRFSBjc8vf8d-.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

³²⁰ http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2008/09/080904_nicaragua_ossetia-.shtml (Erişim Tarihi: 16.10.2009)

³²¹ Radikal Gazetesi, 2 Ekim 1998.

³²² Ufuk Tavkul, “Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası”, http://www.kok-sav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_hk_utavkul_gom.html

³²³ Ufuk Tavkul, *Kafkasya'da Hristiyanlığın İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı.128, Ekim 2000, s. 101.

özerk bir yönetim olan 3900 km²'lik yüz ölçümüne sahip Güney Osetya'nın nüfusu 99.000 civarındadır. Kafkas dağlarının güney eteklerinde kurulu bulunan Güney Osetya'nın başkenti ise Tshinvali'dir.³²⁴ Gürcü yönetimi ise, Güney Osetya kavramı yerine, bölgeyi adlandırırken; "Samachablo" (tarihi bir prensliğin ismi), "Shida Kartli" veya "Tshinvali Bölgesi" ifadelerini kullanmaktadır.³²⁵

2.3.2. Tarihi Süreç İçinde Güney Osetya

Osetlerin kökeni hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Fakat bu görüşler arasında en çok vurgulanan Osetlerin Ortaçağ'daki Alanların torunları olduğudur. Haraklı Dionisiy, Horenli Moisey, Prokopi, Masudi ve Ammianns Marcellinus gibi düşünürler çok eski dönemlerden itibaren bu görüşü desteklemektedir. 12.yy'da yaşamış Evstafi'de Alan adının Sarmatça Ala, yani "dağ"dan geldiğini ve Alanların kendilerini İr ve İran diye adlandırdıklarını belirtmektedir. Gürcü Kralı Vahtang döneminde yazılan eserlerde ise; Osetler, Hazarların ilk saldırıları sırasında Kartel-Somhetya'da ele geçirilen Gürcü esirlerinin torunları olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.³²⁶

Osetlerin Medlerden geldiğini belirten Klaproth ve Bodenstedt'e göre ise kuzeyden gelen bu halk göç sırasında İranlılarla karışmıştır. Klaproth, 18. Yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği Kafkasya'ya Seyahat'inde, Oset diliyle İran dili arasındaki benzerlikleri gözlemlemiştir. Klaproth da Osetlerin en yakın atalarının Alanlar olduğunu iddia etmiş, İran Ari kökenli bu göçebe halkın, çağımızın başında Don nehriyle Azak denizi arasında ve Ön Asya'da bulunan ovalara yerleştiğini ifade etmiştir. Byhan, Miller, Kovalevski ve Magometov gibi etnograflara göreyse, Hint Avrupa ırkından olan Osetler; İron ve Digor olmak üzere iki dil konuşmaktadır.³²⁷

³²⁴ Yılmaz, Kaşıkçı, *op cit.*, s. 53. Bölgenin haritası için Ek-3'e bakınız.

³²⁵ Zverev, *op cit.*, s. 43.

³²⁶ Adolf Berje, *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasfiri*, çev. Murat Paşu, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999, ss. 55-56.

³²⁷ Alexandre Grigorianz, *op cit.*, ss. 149-150.

Osetlerin tarihi çağlar öncesine dayanmaktadır. Günümüzde Oset toplumunun yaşadığı, Oset dağlarının kuzey yamacında bulunan ve en erken tarih öncesi yerleşim birimlerinden olan Koban ve Tli Köyleri civarında Bronz devri kültürünü yansıtan bazı eşyalar bulunmuştur. Kobanların etnik ve linguistik kökenleri konusunda henüz kesin bilgilere ulaşılmamış olup, Osetlerin İrani atalarının merkezi Kafkasya'ya gelerek Kobanları asimile ettikleri yönünde tezlerde bulunmaktadır. M.Ö. 8. yüzyılda Kafkasya'ya akınlar düzenleyen İskit Kavimleri ve Kobanlılar arasında ilişkiler kısa sürede gelişmiştir. İskitlerle başlayan İrani kökenli kavimlerin akınları M.Ö 7. ve 6. yüzyıllar içerisinde Sarmat ve Alanlarla devam etmiştir. İskitlerin ve Alanların yarattıkları yüksek kültür, sahip oldukları gelişmiş ekonomik ve sosyo-politik sistem, Kobanlı toplulukların giderek İskitler ve Sarmatlar arasında asimile olmalarına yol açmıştır. Bu sentez sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan yeni oluşum, bugünkü Oset halkının ataları olarak kabul edilmektedir.³²⁸

M.S. 1.yy'da Don nehriyle Azak Denizi arasındaki ovalarda göçebelik yapan Osetler, Kafkas Dağlarının merkezine yerleşmeden önce Gürcülerle ilişki kurmaya başlamıştır. Hatta Gürcü ve Ermeniler arasında 1.yy'da yapılan savaşlarda, Osetler Gürcülerle müttefik olmuşlardır. St. Andre'nin misyonerlik çabaları sonucu Hıristiyanlıkla tanışan Oset toplumu, 6.yy'da Bizans İmparatoru Justinyen'in hükümrânlığı altında Hıristiyanlıktan etkilenmiştir. Justinyen, Oset ülkesinde bir de Bizans'a bağlı piskoposluk kurdu muştur.³²⁹ Moğalların 13. ve 14.yy'larda yapmış olduğu saldırılar neticesinde Osetler'in bir kısmı Glavnyi'nin güney yamaçlarına yerleşerek Gürcülerle komşu olmuşlardır.³³⁰ Osetler, 15.yy'da Kırım'dan ve Karadeniz'den gelen Çerkez-

³²⁸ Ruslan Bzarti, "Dünden Bugüne Osetler'in Tarihi", http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_5/osetlerin_tarihi.htm (Erişim Tarihi: 04.10.2009)

³²⁹ Alexandre Grigoriantz, *op cit.*, ss. 149-155.

³³⁰ Mustafa Pamuk, *op cit.*, s. 120.

ler tarafından haraca bağlanmışlardı. Bir tarafta da Osmanlı devletinin baskısını hisseden ve Kafkas dağlarının kuzey kısımlarına hapseden Osetler, Rus imparatorluğunun güçlenmeye başlamasıyla, Ruslarla daha sıkı ilişkiler kurmaya başlamıştır.³³¹

Osetya ile Rusya'nın ilişkileri 18. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Osetyalılar Rusların Kafkaslara doğru yayılmasıyla Rusların vesayeti altına girmek için birçok defa başvuruda bulunmuştur. Bu amaçla, Osetler 1749-1752 yılları arasında S. Petersburg'da devamlı elçilik bulundurma hakkına sahip olmuşlardır. Elçiliğin başlıca görevi Rusları Osetya'yı vesayetleri altına almalarına ikna etmek olmuştur. Aralık 1751'de Rus Çariçesi Elizavete Petrovna Osetyalı elçilik heyetini kabul etmiştir. Burada yapılan görüşmelerde; Elçiler Çariçe Elizaveta'dan Osetya'nın Rusya topraklarına dâhil edilmesini, Kafkaslar'da serbest dolaşım hakkını ve Ruslar ile gümrüksüz ticaret imtiyazı verilmesini talep etmiştir. Son iki talebi olumlu değerlendiren Rus Çariçesi, Osetya'nın Rus İmparatorluğu'na katılması isteğine karşı ise Osmanlı ve İran ile ilişkilerini bozacağı gerekçesiyle sıcak bakmamıştır. Buna karşılık Ruslar, Osetlerin Rus tarafını tutmalarını ve Osetler arasında Ortodoksluğu özendirmelerini istemiştir. 1768'de Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında savaş patlak vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu karşısında ilerleyen Rus orduları 1769'da Tshinvali'ye kadar gelmiştir. Türklerle yapılan çatışmalarda Osetyalılar Rusların tarafını tutmuştur. 1770 yılında Osetler bir kez daha topraklarının Rus İmparatorluğu topraklarıyla birleşmesi isteklerini tekrarlamıştır. Bunun üzerine, Rus İmparatorluğu Daryal vadisindeki Oset köyü Tsimi'de ilk karakolunu ve gözetleme istasyonunu kurmuştur. 3 Haziran 1774'de Mazdok yakınlarında Türk ordusu Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmış, savaş sonrası iki devlet arasında "Küçük Kaynarca" barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Osetya

³³¹ Alexandre Grigorianz, *op cit.*, s. 154.

toprakları Kabardino topraklarıyla birlikte Rus egemenliği altına girmiştir.³³²

Osetlerin, Müslüman olan küçük bir kısmı Küçük Kaynarca antlaşmasının imzalanması ve bölgenin Rusya hakimiyetine geçmesiyle, 19. Yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti topraklarına göç ederek Kars, Muş, Tokat, Yozgat sınırları dâhilindeki köylere yerleştirilmiştir. Güney Osetya'nın Gürcistan ile bir arada yönetilmesi 19. yüzyıl ortalarında bölgenin Rusya tarafından işgaliyle başlamıştır. Çarlık Rusyası, Güney Osetya halkının idaresini Gürcü feodallerinin eline bırakmış ve Güney Osetya topraklarını da Gürcü feodallerinin mülkü olarak ilan etmiştir.³³³

Rus İmparatorluğu'nun idari kuruluşunda izlediği ana politika etnik birlikten çok coğrafi olmuştur. Kafkasya'nın özel şartlarında bu esas birde askeri-stratejik faydalılık prensibiyle tamamlanmaktadır. Bu politikanın sonucunda, Osetya 'Kuzey' ve 'Güney' olmak üzere Ana Kafkas Sıradağı boyunca iki parçaya bölünmüştür. Bu parçalardan biri Kuzey Kafkasya'daki, bir diğeri de Güney Kafkasya'daki Rus yerel yönetimlerinin kontrolü altına bırakılmıştır. Kuzey Osetya'nın bir bölümü 19.yy'ın ortasında önce Vladikafkas ilçesi, daha sonra Askeri Oset ya da Oset ilçesi denilen ve Terek Eyaletine bağlı olan tek bir idari birim içinde toplanmıştır. Güney Osetya'nın topraklarının çoğu ise Tiflis Eyaletine, ufak bir kısmı da Kutais Eyaletine bırakılmıştır. 18.yy içinde, Oset feodalleri, Kabardey prenslerine ait toprakları kira ile tutarak Osetlerin köyelere yönelmesini sağlamıştır. Böylelikle Osetler Mozdok ve Vladikafkas çevresindeki düzlüklere yerleşmiştir. 19.yy'ın ilk yarısında ise Osetler'in ovaya göçme süreci kitlesel ve düzenli bir şekilde gerçekleşmiştir.³³⁴

³³² Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Güney Osetya Sorunu", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=153 (Erişim Tarihi: 15.09.2009)

³³³ Tavkul, "Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası"

³³⁴ Ruslan Bzarti, *op cit.*

I. Kongresini 1917 yılı Nisan ayında yapan Oset halkı, aynı yılın Kasım ayında yaptığı IV. Kongre’de Osetya’da geçici olarak tam devlet yetkisiyle donatılmış Oset Ulusal Meclisi’ni seçmiştir. Meclis başkanlığına Simon Takatı, yardımcılıklarına da Tsomak Gadiatı ve Gappo Gaggaykı getirilmişlerdir. Ayrıca bu Kongre esnasında, ordu kamu düzenini ve halkın güvenliğini korumak amacıyla ulusal silahlı kuvvetlerin kurulmasına da karar verilmiştir. 1918 yılı başlarında İnguş çetelerinin Vladikafkas’a düzenledikleri saldırılara karşı, Şubat 1918’de toplanan V. Kongre’de 'komşu kardeş halklarıyla savaşın sözcüsü olmadığı, bazı ufak gruplarca organize edilen bu saldırıların son bulacağı' hususu belirtilmiştir. Nisan 1918’de yapılan VI. Kongre, Osetya’yı Sovyet yönetimindeki Terek Cumhuriyeti’nin yapısına dahil etmişse de, üç ay sonra Temmuz 1918’de toplanan VII. Kongre Sovyet iktidarını tanımayı reddetmiştir.³³⁵

2.3.3. Sovyetler Birliği Döneminde Güney Osetya Sorunu

Rusya’da başlayan iç savaş 1918-1920 yıllarında Kafkasya’nın birçok bölgesine yayılmıştır. Menşevikler ve Kızıl Ordu kuvvetleri arasında süren çatışmalar kısa sürede Osetya bölgesinde de başlamıştır. Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi’nin Güney Osetya teşkilat bürosu 1918 yılının ikinci yarısı içinde kurulmuştur. Özellikle Osetler, Gürcistan’daki Menşevik hükümete karşı mücadele yürütmüşlerdir. Bu dönemlerde Menşevik Gürcü yönetimi aleyhine Sovyet Rusya’yı destekleyen Osetlerin ayaklanmaları, Gürcistan Sosyal Demokratik Hükümeti tarafından bastırılmıştır. Gürcistan, 26 Mayıs 1918 tarihinde, Gürcistan’da yaşayan tüm azınlıklara eşit siyasi ve sosyal haklar ile kendilerini serbestçe geliştirme imkanı tanımıştır. Gürcistan 1919 yılında aldığı başka bir kararla yerel meclisleri kapatarak Güney Osetleri kendi kaderlerini tayin hakkından mahrum bırakmıştır.³³⁶

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ Merve İrem Yapıcı, “Kafkasya’nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.3, s. 73.

Oset sorununun ortaya çıkması 1920'lere dayanmaktadır. Güney Osetya önce bağımsızlığını ilan etmiş, sonra Kızıl Ordu'nun Gürcistan'ı işgal etmesi ve ardından Güney Osetya'da Sovyet egemenliğinin başlamasıyla, bağımsızlık talebi başarıya ulaşamamıştır.³³⁷ Sovyet iktidarı, Osetya'yı ikiye ayırarak bir bölümünü Güney Osetya Özerk Bölgesi adıyla 20 Nisan 1922'de Gürcistan'a, diğer bölümünü Kuzey Oset Bölgesi adıyla 7 Temmuz 1925'te RF'ye bağlamıştır. Kuzey Osetya Özerk Bölgesi 5 Aralık 1936 yılında ise Özerk Cumhuriyet statüsüne yükseltilmiştir.³³⁸

SSCB döneminde, Tüm Kafkasya'da olduğu gibi Güney Osetya'da da ayrılıkçı hareketlerin görülmediği durgun bir dönem başlamıştır. Bunda SSCB'nin oluşturduğu korku ve sindirme politikasının büyük etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar Güney Osetya, Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı bir özerk bölge olsa da, sonuçta SSCB içerisinde olması dolayısıyla sorun su yüzüne çıkmamıştır. Bu durgun dönem SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle değişmeye başlamıştır.³³⁹

Birleşme ve ulusal egemenlik amacıyla mücadele 1980'lerin başında yeni bir boyut kazanmıştır. Vladikafkas'ta, 24 Ekim 1981 günü hükümet binasının önünde toplanan Osetler, Kuzey Osetya'lı yöneticilere çağrı da bulunarak, halkı canilere ve soygunculara karşı korumasını ve rüşvetçilik ve yolsuzluklara saplanan yüksek makam sahibi kişileri görevden alıp cezalandırmasını istemiştir. Bu talep üzerine güç kullanarak dağıtılmak istenen bu miting halk ayaklanmasının başlangıcı olmuştur. Üç gün boyunca şehrin merkezinde taşlar, sopalar ve 'molotof kokteyli' şişeleriyle silahlı sivillerle, Gürcistan başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinden takviye gelen güçler

³³⁷ Jim Nichol, "Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests", <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf> (Erişim Tarihi: 03.10.2009)

³³⁸ Mert, *op cit.*, s. 61.

³³⁹ F. Özbay, *op cit.*

arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Ayaklanmanın Sovyetler Birliği askerleri tarafından güç kullanılmak suretiyle bastırılması, Osetler'in hafızasında önemli bir yer tutmaya yetmiştir. Vladikafkas ayaklanmasından sonra diğer Sovyet cumhuriyetler ve kentlerinde de rejim karşıtı protesto gösterileri düzenlenmiştir.³⁴⁰

Sovyetler Birliği'nin son Devlet Başkanı Gorbaçov'un ülkeyi ile-riye taşımaya yönelik Glasnost ve Perestroyka politikalarıyla artan milliyetçi hareketlerden Gürcüler de, Osetler de etkilenmişlerdir. Gürcistan, Tiflis'in otoritesini, Gürcü dilini ve kültürünü tüm cumhuriyet- te tesis etmeye, Güney Osetya'da yaşayan Osetler de Kuzey Osetya ile birleşme düşüncesini vurgulamaya başlamıştır.³⁴¹

Güney Osetya bölgesinin nüfusunun çoğunluğunu Osetlerin oluş- turması ve RF'ye bağlı Kuzey Osetya ile güçlü bağlarının bulunması neticesinde, Güney Osetya Gürcistan'da merkezi yönetimden ayrılmaya talebinde bulunan ilk yönetim olmuştur. Güneyde ve kuzeyde yaşayan Osetleri tek çatı altında toplamaya yönelik hazırlanan "Birleşik Osetya Projesi", Oset ulusçuluğunun temel hedeflerinden birini oluşturmaktadı- r.³⁴²

1988 Kasım'ında Gürcü dilinin Güney Osetya'da güçlendirilmesi- ne ilişkin kabul edilen yasa ile Gürcü-Oset çatışmasının ilk adımı atılmış; 1989 yılında taraflar arasında bir 'kanunlar savaşı' başlamış- tir. Güney Osetya yönetimi tarafından, 26 Eylül 1989 tarihinde, Oset dilini geliştirme programını kabul edilmiştir. Bu programa göre; Gür- cü ve Rus dillerinin yanı sıra Oset dilinin de bölgenin resmi dili olma- sı önerilmiştir.³⁴³ Diğer yandan Gürcü basını tarafından Gürcü dilinin cumhuriyetteki tek resmi dil olması yolunda yaptığı yayınlar, çok az insanın Gürcüce bildiği Güney Osetya ile ilişkileri gerginleştirmiştir.

³⁴⁰ Ruslan Bzarti, *op cit.*

³⁴¹ Edmund Herzig, *op cit.*, s. 74.

³⁴² Merve İrem Yapıcı, *op cit.*, s. 74.

³⁴³ *Ibid.*

Bunun üzerine Güney Osetya, Moskova'ya gönderdiği mektupla, Gürcistan'ın dil politikasının anti-demokratik olduğunu belirtip, şikayette bulunmuştur.³⁴⁴

1989 yılından itibaren Güney Osetya, Kuzey Osetya ile birleşmek ya da bağımsızlığını ilan etmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştır.³⁴⁵ Gürcistan'dan ayrılma amacıyla, aynı yıl içinde Alan Çoçiev liderliğindeki *Ademon Nıhas* adlı Güney Osetya Halk Cephesi Örgütü kurulmuştur. Örgütün önceligi Kuzey Osetya'yla birleşerek, birlik cumhuriyeti statüsüyle Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmaktır. Bu çerçevede ortak düşman olarak tanımlanan Gürcistan'a karşı Abhazya yönetimine de işbirliği çağrısı yapılmıştır.³⁴⁶ Bu siyasi hareket Gürcülerin büyük tepkisini çekmiş ve bunun üzerine 1989 yılı yazında Osetlerle Gürcüler arasında ilk etnik çatışmalar başlamıştır.³⁴⁷

Gürcü lider Gamsakhurdia'nın Tiflis mitinginde, Tshinvali'nin kontrol edilmesi yönünde yapmış olduğu konuşmanın akabinde, 23 Kasım 1989 yılında 30.000 Gürcü milliyetçisi Tshinvali'nin kontrolü almak için harekete geçmiştir. Bu durum Osetler ve Gürcüler arasında çatışmalara sebep olmuştur. Gamsakhurdia yapmış olduğu bir röportajda; Söz konusu seferberliğin kendisi tarafından organize edildiğini kabul etmiştir.³⁴⁸

2.3.4. 1990-2000 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler

Gürcistan Yüksek Sovyeti'nin, ülke çapında yapılacak parlamento seçimleri öncesinde, bölgesel partileri yasaklaması 1990 yılı yaz aylarında Gürcistan-Abhazya gerginliğini tekrar arttırmıştır.³⁴⁹ Bu durum

³⁴⁴ Shireen T. Hunter, "The Transcaucasus in the Transition Nation-Building and Conflict", *Center for Strategic and International Studies*, Vol.XVI, No.7, 1994, s. 123.

³⁴⁵ Nichol, *op cit.*

³⁴⁶ Karabayram, *op cit.*, s. 184.

³⁴⁷ Tavkul, "Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası"

³⁴⁸ Ozhiganov, *op cit.*, ss. 354-355.

³⁴⁹ International Crisis Group Europe Report No: 159, "Georgia: Avoiding War in South Ossetia", Tiflis/Brüksel, 2004, s. 3.

üzerine 1990 Haziranında Oset Halk Cephesi (Ademon Nihaz) Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'de büyük bir gösteri düzenlemiştir. Ayrıca, Güney Osetya Bölgesi yönetimi bölgenin bağımsız bir Sovyet Demokratik Cumhuriyeti olduğu ilan edilmiş, akabinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'ne başvurularak yeni cumhuriyetin Sovyet Federasyonunun bağımsız bir üyesi olarak kabul edilmesi istenmiştir. Gürcistan Yüksek Sovyeti, bu talebin anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti de benzer bir karar vererek, Güney Osetya'nın bağımsızlık kararının Sovyetler Birliği ve Gürcistan anayasalarının ihlali anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu gelişmeler üzerine, 1990 yılı Aralık ayında Gürcistan Parlamentosu tarafından alınan bir kararla Güney Osetya Özerk Bölgesinin kaldırılması konusu oylamaya sunulmuştur. Buna gerekçe olarak da Kuzey Osetya ile birleşme isteğinde olan Güney Osetya'nın Gürcistan'ın tarihî birliğini tehdit etmekte olması gösterilmiştir. Parlamento daha sonra, Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'de üç Gürcü polislinin öldürülmesine karşılık bölgede olağanüstü durum ilan edilmesini önermiştir. Güney Osetya'nın, Moskova'dan yardım talebinde bulunması üzerine Moskova MVD birliklerini, düzeni korumak için bölgeye sevk etmiştir. Gürcistan parlamentosu Moskova'nın bu tavrını kınamış ve Sovyet askerî birliklerinin Osetleri desteklediğini ileri sürmüştür. 1990 yılı Aralık ayı sonunda Gürcistan, Güney Osetya ve Moskova resmi görevlilerinin görüşmelerini takiben bir uzlaştırma komisyonu oluşturulmuştur. Fakat bu olumlu gelişme de gergin olan tansiyonun düşürülmesine yetmemiştir. Gürcülerin iddiasına göre, Osetlerin Gürcülere karşı silahlı saldırıları bu süreçte devam etmiş, bu olaylara karışan Osetler silahlı saldırılar sonrasında Kuzey Osetya'ya kaçmak suretiyle izlerini kaybettirmiştir. Söz konusu çatışmalar neticesinde, 600'den fazla hayatını kaybetmiş, yüzlerce Oset ve Gürcü ailesi çatışma bölgesinden göç etmek zorunda kalmıştır.³⁵⁰

³⁵⁰ Tavkul, "Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası"

Gürcü polisleri ve milli muhafız birlikleri 5-6 Ocak 1991’de Güney Osetya’nın başkenti Tshinvali’ye girmiştir.³⁵¹ Bu gelişme üzerine, 7 Ocak 1991’de Gorbaçov, Güney Osetya’nın bağımsızlık ilanını ve Gürcistan Parlamentosunun Güney Osetya’nın özerkliğini kaldırma kararını kınayan resmi bir açıklama yaparak, üç gün içinde Gürcü askerî birliklerinin Güney Osetya’dan çekilmelerini talep etmiştir. Gürcistan Parlamentosu ise bu kararı Gürcistan’ın iç işlerine karışmak şeklinde değerlendirmiştir.³⁵²

Yaşanan gelişmeler üzerine, Gamsahurdiya: “*Osetler bize bu savaş vesilesiyle baskı yapan Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov’un ajanlarıdır*” diyerek, hem Osetleri hem Sovyet ordusunu Gürcistan’a sokmak için bir bahane yaratmaya çalışan Gorbaçov’u suçlamıştır.³⁵³ 23 Kasım 1991’de Gamsarhudia, silah taşıyabilen bütün Gürcüleri Güney Osetya’nın Gürcistan’dan ayrılmasını engellemek amacıyla, Tshinvali üzerine yürümeye çağırmıştır. Bunun üzerine 28 Kasım 1991 yılında Güney Osetya yeniden bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayrıca Güney Osetya Parlamentosu, olağanüstü durum ilan ederek, kendi Ulusal Muhafız Birliği’nin kurulması kararını almıştır.³⁵⁴

Ocak 1991 yılı içerisinde Gürcistan ve Güney Osetya arasında yeniden başlayan çatışmalar neticesinde 2000-4000 arası insan hayatını kaybetmiş, ayrıca onbinlerce insan göç etmek zorunda kalmıştır.³⁵⁵ Gürcistan ve Güney Osetya arasında, yaşanan bu çatışmalar çoğunlukla düzensiz ordular tarafından ve paramiliter küçük gruplar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu durum, silahlı siviller üzerinde insan hakları ihlallerinin artmasına sebep olmuştur. İnsan Hakları İzleme raporunda; Hem Gürcü hem Oset grupların, sınır hattında bulunan köylere saldı-

³⁵¹ F. Özbay, *op cit.*

³⁵² Karabayram, *op cit.*, s. 184.

³⁵³ Tavkul, “Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası”

³⁵⁴ Yapıcı, *op cit.*, s. 76.

³⁵⁵ Nichol, *op cit.*

arak, sivillere yönelik şiddet eylemlerinde buldukları yer almıştır.³⁵⁶

19 Ocak 1992’de Güney Osetyalılar bağımsızlık ve Kuzey Osetya ile birleşme konusunda bir referanduma gitmiştir. Söz konusu referandum sonrası, Halkın %98,2’si bağımsızlık ve birleşme yönünde oy kullanmıştır.³⁵⁷ Bu gelişme, Oset-Gürcü ilişkilerinde gerilimi tırmandırmıştır.

Gürcü birlikleri Güney Osetya’ya yönelik bir askeri harekate girişmek üzereyken, Gamsahurdiya’nın devrilmesiyle bu hareket gerçekleşmemiştir. Gamsahurdiya’nın yerine geçen Edvard Şevardnadze ise, sorunun çözümü için görüşmelerde bulunmak istediğini bildirmiştir. Şevardnadze dönemi, aşırı milliyetçi Gamsahurdiya dönemine göre Osetlerle ilişkiler açısından daha ılımlı bir dönem olmuştur. Bu dönemde taraflar arasında ateşkes ilan edilmiş ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Fakat 1992 baharında çatışmaların yeniden şiddetlenmesiyle birlikte, Rusya devreye girmiş ve ilk kez açıktan Gürcistan’ı tehdit edici açıklamalarda bulunmuştur.³⁵⁸

Bu açıklamalardan ilki, Rusya Parlamento sözcüsü Ruslan Hasbulatov’dan 22 Haziran 1992’de gelmiştir; “Eger Gürcistan Güney Osetlere karşı düşmanlığını hemen durdurmazsa, Güney Osetya’nın Rusya Federasyonu’na katılma sorunu yeniden değerlendirilecektir.”³⁵⁹ ifadesini kullanan Hasbulatov, Gürcistan’ı toprak bütünlüğünü bozmakla tehdit etmiştir.

24 Haziran 1992’de Şevardnadze ve dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Güney Osetya sorununu çözmek için bir araya gelmişler ve Soçi (Dagomis) Ateşkes antlaşmasını ilan etmişlerdir.³⁶⁰ Bu antlaşmaya göre, bölgenin güvenliğinin, 530’u Rus, 300’ü Gürcü

³⁵⁶ International Crisis Group Europe Report No: 159, op.cit., s. 7.

³⁵⁷ Ozhiganov, *op cit.*, s. 361.

³⁵⁸ Yapıcı, *op cit.*, s. 77.

³⁵⁹ Karabayram, *op cit.*, s. 186.

³⁶⁰ Roy Reeve, “The OSCE Mission to Georgia and the Georgian-Ossetian Conflict: An Overview of Activities”, *Helsinki Monitor*, 2006, No.1, s. 57.

ve 300'ü Osetler den oluşan 1100 kişilik bir barış gücü tarafından sağlanmasına karar verilmiştir.³⁶¹

Rusya Devlet Başkanı B.N. Yeltsin, Gürcistan Devlet Başkanı E. Şevardnadze ve Kuzey Osetya Cumhuriyeti Devlet Başkanı A. Galazov arasında, 4 Temmuz 1992'de bir anlaşma sağlanmış ve böylelikle taraflar arasındaki çatışmalara son verilmiştir. Ateşkes anlaşması çerçevesinde, Rusya, Gürcistan, Kuzey Osetya ve Güney Osetya'dan gelecek askerlerin katılımıyla oluşturulacak bu barış gücü ateşkes sürecinde gözetim görevini üstlenecektir. Ayrıca, Gürcistan-Güney Osetya sınırında ve Tshinvali çevresinde güvenlik koridoru oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma neticesinde, 14 Temmuz 1992'de Rus, Gürcü, Kuzey ve Güney Osetler'den oluşan 4.000 kişilik Barış Gücü birlikleri bölgeye girerek ateşkesi sağlamıştır.³⁶²

Şevardnadze, savaş boyunca arabuluculuk girişimlerindeki Rus telkini kırarak etnik çatışmayı uluslararasılaştırmaya çalışmış; NATO, AGİT ve BM'ye başvurarak ülkesinin toprak bütünlüğünün korunması ve barışçı çözüm bulunması için tüm imkanların kullanılmasını istemiştir. Ancak Batılı devlet ve kurumlara yapmış olduğu bu çağrılar, somut bir destek bulamamış; Şevardnadze, Rus askerlerine yönelik taşıdığı kaygıları AGİT Gözlemci Misyonu'nun yapacağı denetimle aşmaya çalışmıştır.³⁶³

Yaşanan Gürcü-Oset savaşının sonucunda ortaya çıkan sorunlardan biri de göçmenler meselesidir. Güney Osetya bölgesinde yaşayan binlerce Gürcü Gürcistan'a, Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde oturan binlerce Oset ise Güney ve Kuzey Osetya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sorun, antlaşma sürecinde taraflar arasında müzakere edilen konulardan biri hali gelmiştir.³⁶⁴

³⁶¹ Nichol, *op cit.*

³⁶² F. Özbay, *op cit.*

³⁶³ Yapıcı, *op cit.*, s. 78.

³⁶⁴ Herzig, *op cit.*, s. 74

Bu arada 14 Şubat 1993 yılında Rusya ile Gürcistan arasında Gürcistan-Güney Osetya çatışma bölgesinin ekonomik rehabilitasyonuna ilişkin bir anlaşma imzalanmış,³⁶⁵ buna göre savaştan doğan zararın 2/3'ünü Gürcistan üstlenirken, 1/3'ünü de Rusya üstlenmiş ve bu programın 1997 yılında sona erdirilmesi planlanmıştır.³⁶⁶

Güney Osetya'da 1994 Mart ayında yapılan parlamento seçimleri Komünist Partinin zaferiyle sonuçlanırken, radikal milliyetçi yönetimin ağır bir yenilgi alarak iktidarı kaybetmiştir. Yeni yönetimin Kuzey Osetya ile birleşme ve Gürcistan'dan tam bağımsızlık istekleri baskı ile engellenmiştir.³⁶⁷

Gürcistan hükümetinin tam desteği ile AGİT, 1994 yılında Güney Osetya'daki Barış Gücünü gözlemleme ve diplomatik çabalar için tüm sorumluluğu üstlenmiştir. Rusya tarafı, AGİT ile her türlü işbirliğine hazır olduğunu bildirmiş, fakat 1994'teki AGİT toplantısında, AGİT Misyonunun amacının bir işbirliğinden çok, Ortak Barış Gücü'nün faaliyetlerini izlemek olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁸

Memoranduma Gürcistan devlet başkanı E. Şevardnadze ile Güney Osetya Yüksek Sovyeti temsilcisi Ludvig Çibirov arasında, 16 Mayıs 1996 tarihinde Moskova'da karşılıklı güvene dayalı bir memorandum imzalanmıştır. Taraflar bu sayede birbirlerine karşı güç kullanmayacakları yönünde güvence vermiştir.³⁶⁹ Bu memorandum ile göçmenlerin evlerine geri dönüşünün sağlanması bölgeye ilişkin politik çözümler için görüşmeler yapılması, her iki tarafın elitleri ve yazılı basınları arasında düzenli toplantılar yapılması gibi öneriler kabul edilmiştir.³⁷⁰ Olumlu yönde gelişen Oset-Gürcü ilişkileri, 27 Ağustos 1996'da res-

³⁶⁵ Reeve, *op cit.*, s. 59.

³⁶⁶ Yapıcı, *op cit.*, s. 79

³⁶⁷ Tavkul, "Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası"

³⁶⁸ Yapıcı, *op cit.*, s. 78-79

³⁶⁹ Reeve, *op cit.*, s. 59.

³⁷⁰ Yapıcı, *op cit.*, s. 78-79

mi olarak ilk kez Vladikafkaz şehrinde Şevardnadze ile Çibirov'un bir araya gelmesiyle sürmüştür.³⁷¹

10 Kasım 1996 tarihinde Güney Osetya'da Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Cumhurbaşkanlığını Gürcistan ile ilişkilerde ılımlı politika yanlısı olan eski Yüksek Sovyet Başkanı Ludwig Çibirov kazanmıştır. Gürcistan, bu seçimleri hukuk dışı ilan ederek reddetmiştir.³⁷²

Ludvig Cibirov, kendisinden önce Oset ayrılıkçı hareketin liderliğini yapan, Torez Kulumbegov'a göre Gürcistan ile ilişkiler konusunda çok daha pragmatist ve dengeli bir politika izlemiştir. Aynı zamanda Güney Osetya sorununu diplomatik yolla çözmek konusunda başarısız olan Gamsahurdiya yönetiminden sonra iş başına gelen Şevardnadze de, taraflar arasında çatışma ve şiddete dayalı bir çözümü çok büyük bir hata olarak görmüş; kendinden önceki yönetimi bu konuda suçlamıştır. İki tarafta da ılımlı yöneticilerin iktidara gelmesi, bu dönemde taraflar arasında ilişkileri yumuşatmış ve görüşme kanalları açık tutulmuştur.³⁷³

1997 ilk yarısı içinde, Sorunun barışçıl çözümü için taraflar arasında yapılan görüşmeler sıklaşmıştır. Gürcistan-Güney Osetya arasında oluşturulan ortak komite toplantılarında göçmenlerin evlerine dönebilmeleri ve Güney Osetya'nın ekonomik durumunun iyileştirilmesi konularının yanı sıra, soruna siyasi bir çözüm bulunması konuları da ele alınmıştır.³⁷⁴

Taraflar arasında devam eden diyalog ortamı, 1999 yılında da devam etmiştir. Mayıs ayı içerisinde Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin özel temsilcisi Macavarjani ve Güney Osetya Başbakan

³⁷¹ F. Özbay, *op cit.*

³⁷² http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1674 (Erişim Tarihi: 12.10.2009)

³⁷³ Yapıcı, *op cit.*, s. 78-79

³⁷⁴ F. Özbay, *op cit.*

yardımcısı Tbilov Gürcistan'ın Djava bölgesinde bir araya gelmiştir. Söz konusu görüşmelere Rusya, Kuzey Osetya ve AGİT yetkilileri de katılmıştır.³⁷⁵ Yapılan bu tarz görüşmeler, sorunun askeri yöntemler kullanılmadan çözümü için önemli adımlar olarak ele alınmalıdır.

2.3.5. 2000-2009 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler

2000 yılı içinde, Gürcistan ile Güney Osetya yönetimi, aralarındaki siyasi görüş farklılıklarını kapatmak ve 'uyumlaştırıcı bir belge' oluşturmak için yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, hukuk kurallarının uygulanması, anayasanın uyumlaştırılması, göçmenlerin geri dönüşü ve malların tazmini gibi konuları içerecek bir belge üzerinde yoğunlaşmıştır. 23 Aralık 2000 tarihinde de Göçmenlerin Dönmesine ve Bütünleştirilmesine ve Çatışma Bölgesinin Rehabilitasyonuna ilişkin Gürcistan-Rusya Ekonomik Anlaşması imzalanmış, bu dönemden sonra finanse edilecek alanlar tanımlanmıştır. Taraflar arasında ulaştırma, enerji, iletişim, sağlık, evlerin restorasyonu ve tarım öncelikli alanlar belirlenmiştir.³⁷⁶

2001 yılı Aralık ayı içerisinde Güney Osetya'da Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler sonucu iktidara Eduard Kokoeti'nin gelmesi ile ilişkiler yavaşlamaya başlamıştır.³⁷⁷

Abhazya Başbakanı Zergeniya ve Güney Osetya Devlet Başkanı Kokoeti, Rusya'nın başkenti Moskova'da 2002 Eylül ayı içerisinde bir araya gelerek, olası bir Gürcistan saldırısına karşı askeri iş birliği yapma kararı almıştır. İki lider ayrıca Gürcistan'a karşı Rusya'nın desteğini alma konusunda uzlaşmıştır.³⁷⁸

³⁷⁵ http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6465/is_200006/ai_n25753592/ (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

³⁷⁶ Yapıcı, *op cit.*, s. 81.

³⁷⁷ Jaba Devdariani, "South Ossetia: Activism Of The Georgian Government Tests International Efforts", <http://www.cacianalyst.org/?q=node/2193> (Erişim Tarihi: 03.09.2009)

³⁷⁸ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2002/mayis2002.htm> (Erişim Tarihi: 11.10.2009)

Gürcistan-Güney Osetya çatışma alanındaki durumu değerlendirmek amacıyla, RF Dışişleri Bakan Birinci Yardımcısı Valery Loschilin ile Güney Osetya lideri Eduard Kokoeti, 30 Ocak 2003 tarihinde, bir araya gelmiştir. Loschilin yaptığı açıklamada; G. Osetya'nın Gürcistan sınırları içerisinde yer aldığını, Rusya'nın temel amacının tarafları uzlaştırmak olduğunu belirtmiştir. Güney Osetya lideri Eduard Kokoeti ise, bölgedeki Barış Gücü Komutanlığı ile işbirliğine hazır olduklarını ve Gürcistan'ın iddia ettiği gibi ağır silah ve teçhizatlarının olmadığını ifade etmiştir.³⁷⁹

2003 yılı içerisinde, Güney Osetya, Abhazya ve Acaristan liderlerinin Moskova'da Rus yetkilileri ile yaptıkları 3'lü görüşmeler, Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili söz konusu toplantılara anlam veremediklerini belirterek, görüşmeleri eleştirmiştir.³⁸⁰

2004 yılında Gürcistan Devlet Başkanı olan Saakaşvili, temel hedefinin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamak olduğunu belirtmiştir. Saakaşvili'ye göre, Gürcistan'ın ekonomik açıdan güçlenmesi, Abhazya ve Güney Osetya ile ekonomik imkanların paylaşılması, bu bölgeleri Gürcistan'a bağlayacaktır. Saakaşvili'ye göre entegrasyon süreci öncelikli olarak Acaristan ile başlamalı sonrasında Güney Osetya ve Abhazya ile devam etmeliydi.³⁸¹ Bu amaçla 2004 yılı Mayıs ayında Acaristan sorununu çözüme ulaştırarak, Güney Osetya sorununa çözüm bulabilmek için daha fazla mesai harcamaya başlamıştır.

Güney Osetya'da 23 Mayıs 2004 tarihinde yapılan parlamento seçimlerini "Gürcistan'dan Ayrı, Rusya İle Birlik" sloganını kullanan ve Devlet Başkanı Eduard Kokoeti'nin liderliğini yaptığı Yedinstvo Partisi kazanmıştır. Parlamento seçimlerin galip çıkan Eduard Kokoeti yaptığı açıklamada; "Güney Osetya'nın aynı kültürü ve tarihi paylaşan Kuzey Osetya ile birlikte Rusya Federasyonu içinde yer alması gerek-

³⁷⁹ Mert, *op cit.*, s. 63.

³⁸⁰ <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2003/Aralik/01/d02.html> (Erişim Tarihi: 06.10.2009)

tiğini, Gürcistan hükümetinin bugüne kadar sorunun çözülmesi yönünde ciddi bir adım atmadığını, kendilerine karşı sert bir tavır sergilediğini, Gürcistan'dan sorunun çözümüne yönelik gerçekçi bir teklif almadıklarını, Güney Osetya ve Abhazya'nın dışında, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması taraftarı olduğunu, Gürcü Parlamentosu'nun 1989-1993 yılları arasında Güney Osetya halkına yönelik soykırımı tanınması halinde, görüşme yapabileceklerini” ifade etmiştir.³⁸²

Kokoeti'nin açıklamaları ve bölgede yaşanan gelişmeler üzerine Gürcistan yönetimi 1 Haziran 2004 tarihinde Güney Osetya sınırında görev yapan “Gürcü Barış Gücü” asker sayısını 100'den 500'e çıkarma kararı almıştır.³⁸³

Güney Osetya Parlamentosu, 5 Haziran 2004 tarihinde Rusya Federasyonu Parlamentosu alt kanadı olan Duma'ya gönderdiği mektupta; “1774 yılında Güney Osetya halkının gönüllü bir şekilde Rusya ile birleştiğinden bahisle, Osetya halkının bir parçası olan ve SSCB dağıldıktan sonra halkının geri kalanından bir sınırla ayrılmış olan Güney Osetyalıların kendilerini Rus olarak kabul ettiği” hususu yer almıştır. Ayrıca, mektubun içeriğinde, “Rusya ile olan tarihsel ilişki ve Ocak 1992'de yapılmış olan referandumda ortaya çıkan halkın bağımsızlık iradesine dayanarak; Güney Osetya Parlamentosu'nun Rusya Parlamentosu'na, Güney Osetya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması ve buradaki Rus vatandaşlarının korunması için bir müracaat niteliği taşıdığı” belirtilmiştir.³⁸⁴

Bununla yetinmeyen, Güney Osetya Parlamentosu 9 Haziran 2004 tarihinde ileri bir adım atarak, Rusya Federasyonu ile birleşme kararı almıştır. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Koko-

³⁸¹ International Crisis Group Europe Report No: 159, *op cit.*, s. 1.

³⁸² http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1674

³⁸³ Marietta König, “The Georgian-South Ossetian Conflict”, <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/04/K%F6nig.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2009)

eti'nin Moskova'ya giderek Güney Osetya Parlamentosu'nun aldığı yazılı kararı Duma'da açıklamak istemesi üzerine Rusya Devlet Başkanı Putin "Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerde yaşanan sorunlara Rusya'nın müdahil olmayacağı ve Gürcistan'ın iç işlerine karışmayacakları" açıklamasını yaparak uluslararası camiaya Güney Kafkasya'da yaşanan sorunların kaynağı olmadıkları mesajını vermiştir. Ancak Duma içerisindeki birçok milletvekili Güney Osetya konusunda Kokoeti'ye destek verici açıklamalarda bulunmuştur. 9 Haziran 2004 tarihinde Güney Osetya'daki son gelişmelerin görüşüldüğü Rusya Parlamentosu'nun üst kanadında, bölgedeki gerginliğin tüm Kafkaslar için ciddi bir tehdit ve istikrarsızlık unsuru teşkil ettiğini savunan Rus senatörler, Gürcistan-Osetya anlaşmazlığının giderilmesi için barışçıl bir çözüm yolunun bulunmadığını vurgulamıştır.³⁸⁵

Eduard Kokoeti 12 Haziran 2004 tarihinde Moskova'da yaptığı basın açıklamasında; Osetya halkının bölünmüş bir halk olduğunu; uluslararası camianın Güney Osetya problemini bölünmüş halk kapsamında ele alması gerektiği dile getirmiştir. Ayrıca, toprak bütünlüğüne ilişkin kanun ve taleplerin yanı sıra bir milletin kendi seçimini yapma hakkını da göz önünde bulundurması lazım geldiğini ileri sürerek yakın bir tarihte Osetlerin, Güney ve Kuzey bölümlenmesinden kurtularak birleşmiş bir Osetya olarak Rusya Federasyonu'na dâhil olacağına inandığını dile getirmiştir. Kokoeti Güney Osetya'nın Rusya Federasyonu'na dâhil edilmesi için gerekli olan müracaatın Duma'ya ve Rusya Federasyonu Hükümeti'ne resmen yapıldığı açıklamasında bulunarak, daha önce ortaya koyduğu taleplerini yinelemiştir.³⁸⁶

Güney Osetya'da gerginliğin artması üzerine, Rusya Federasyonu silahlı kuvvetlerine bağlı 160 askeri araçtan oluşan bir konvoy, 12 Haziran 2004 tarihinde Güney Osetya'daki Tshinvali ve Cava'ya intikal etmiştir.

³⁸⁴ F. Özbay, *op cit.*

³⁸⁵ *Ibid.*

³⁸⁶ *Ibid.*

Bu gelişme üzerine Gürcistan Merkez Yönetimi, 13 Haziran 2004 tarihinde Rusya'ya bir nota vererek, Güney Osetya'ya intikal eden askeri birliğin geri çekilmesini istemiştir. Gürcistan tarafından ortaya atılan iddiaları reddeden Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, aynı gün yaptığı açıklamada Güney Osetya Özerk Bölgesi'ne yeni bir askeri birlik gönderilmediğini, burada görev yapan Rus Barış Gücüne çadır ve gıda malzemesi yollandığını ifade etmiştir. Güney Osetya ise, sorunun çözüme kavuşturulması için 14-15 Haziran 2004 tarihleri arasında Tiflis'te, Rusya, Gürcistan, Kuzey Osetya ve Güney Osetya katılımıyla gerçekleştirilmesi planlanan görüşmelere katılmayacağını açıklamıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Haziran 2004'te yaptığı bir başka açıklamada ise, "Gürcistan'ın anlaşmalara aykırı davrandığı, Gül Devrimi'nin Güney Osetya ve Abhazy'a da tekrarlanması düşüncesinden endişe duyulduğu ve bu tür adımlardan vazgeçilmesi gerektiği" hususlarına yer verilmiştir.³⁸⁷

2004 yılı Temmuz ayında, Güney Osetya'da görev yapan Barış Gücü içerisinde faaliyet gösteren 50 Gürcü askerinin Oset güçleri tarafından gözaltına alınması ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur. Gürcistan olayı uluslararası topluma şikâyet etmiş, Rusya'nın da katkılarıyla kısa bir süre içerisinde gözaltına alınan Gürcü Barış Gücü askerleri serbest bırakılmıştır.³⁸⁸

2004 yılı ikinci yarısı itibariyle Gürcü ve Oset güçleri arasında çatışmaların hızlanması üzerine, Gürcü-Oset Karma Komisyonu Güney Osetya topraklarında bulunan Gürcü köyü Ereti'de toplanmıştır. Rus Barış gücü komutanlarının ve AGİT temsilcilerinin de katıldığı görüşmeler neticesinde taraflar ateşkes anlaşmasına varmıştır.³⁸⁹ Fakat ateşkes anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra taraflar arasında çatışmalar yeniden başlamıştır.

³⁸⁷ *Ibid.*

³⁸⁸ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=68174> (Erişim Tarihi: 03.10.2009)

³⁸⁹ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=81129> (Erişim Tarihi: 05.10.2009)

Gürcü etnik köyü Ereti'de yapılan karma komisyon toplantısından sonra gazetecilere açıklama yapan Gürcistan İçişleri Bakanı Irakli Okruaşvili, taraflar arasında ateşkesle varıldığını ayrıca bölgede AGİT'e geniş yetki verilmesini teklif ettiklerini kaydetmiştir.³⁹⁰

Gürcistan Parlamentosu, Rus barış gücü askerlerinin ayrılıkçı Güney Osetya bölgesinden çekilmelerini isteyen bir kararı 2004 yılı Ağustos ayında onaylamıştır. Söz konusu kararda, Gürcistan, Rusya'yı çözümsüzlüğün parçalarından biri olarak gördüğü hususu vurgulanmıştır. Gürcistan Parlamentosu, aynı zamanda bölgede Rus barış gücü askerleri yerine uluslararası bir gücün yer alması çağrısını yinelemiştir. Gürcistan ayrılıkçı bölgelerden sorumlu devlet Bakanı Giorgi Haindrava'nın, "Rus barış gücünün 12 yıldır bölgede görev yaptığı, ancak sorumluluklarını yerine getirmekten uzak olduğu, Gürcistan'ın kendi imkânları ile anlaşmazlık bölgesini denetim altında tutabileceği" açıklamasında bulunarak, bölgedeki karışıklıkların altında Rusya'nın parmağı olduğunu işaret etmiştir. Diğer taraftan Güney Osetya tarafı ise, Rus askerlerini Gürcistan'ın, işgal planlarına karşı garantör bir güç gibi görmektedir.³⁹¹

Gürcistan hükümeti 26 Ocak 2005 yılında Güney Osetya sorununun çözümü için bir plan açıklamıştır. Buna göre:

- 1- G.Osetya otonom statüsünü koruyabilir ve kendi yerel yürütme organı ve yasama meclisini seçebilir.
- 2- G.Osetya yerel hükümeti yerel ekonomik, kültürel, çevresel konularda ve polis teşkilatı üzerinde yetkili olacaktır.
- 3- Savunma, dış politika ve insan hakları konularında Gürcistan merkezi yönetimi yetkili olacaktır.
- 4- Gürcistan Anayasası değiştirilerek G.Osetya'nın Gürcistan'ın yargı, Anayasa Mahkemesi ve Meclis'inde temsili sağlanacaktır.

³⁹⁰ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=81004> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)

³⁹¹ F. Özbay, *op cit.*

5- G.Osetya dili Gürcistan resmi dillerinden biri olacak ve Oset kültürünü korumak için devlet fonlarından kaynak ayrılacaktır.

6- Geçmişte sivillere yönelik işlenen suçları incelemek için bir araştırma komisyonu kurulacaktır.

7- Rusya sınırında yaşayan G.Osetyalılar için Rusya ile olan giriş çıkışlarında basitleştirilmiş bir sınır rejimi uygulanmaya konulacaktır.³⁹²

Ayrıca bu çözüm paketi içerisinde G.Osetyalılara emekli maaşı ödemesi, 1991-1992 savaşı esnasında mallarına ve mülklerine zarar verilen G.Osetyalıların zararlarının karşılanması, alt yapının yeniden inşa edilmesi gibi maddeler de bulunmaktadır. Güney Osetya yönetimi söz konusu planı, tek hedeflerinin bağımsızlık olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.³⁹³

2005 yılı Kasım ayında, Gürcistan İç İşleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, Güney Osetya lideri Kokoeti ve hükümet üyelerini silahlı Oset gruplarının silah kaçakçılığı yapmak ve silahlı grupların eylemlerini desteklemekle suçlamıştır. Ayrıca, Gürcistan İç İşleri Bakanlığı resmi internet sitesinde 26 Kasım 2005 yılında Güney Osetya bölgesinde ki suça karışmış kişilerin listesini sunarken, yolsuzluk ve kaçakçılıkla suçlanan Güney Osetya lideri Kokoeti'yi listenin başına yerleştirmiştir.³⁹⁴

Gürcistan Savunma Bakanı Irakli Okruaşvili ve bazı üst düzey askeri yetkilileri taşıyan helikoptere, 3 Eylül 2006 yılında Oset silahlı grupları tarafından saldırı düzenlenmiştir. Gürcistan kontrolündeki bölgeye acil iniş yapmak zorunda kalan helikopterde hiç kimse yara

³⁹² Güner Özkan, "Gürcistan'da Yeni Yönetim, Etnik Ayrımcılık Bölgeler ve Güvenlik", M. Turgut Demirtepe (ed), *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, Ankara: Usak Yayınları, s. 221-222.

³⁹³ *Ibid.*

³⁹⁴ <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/south-ossetia-2.htm> (Erişim Tarihi: 17.10.2009)

almazken, bu saldırı iki ülke ilişkilerinin bir kez daha gerginleşmesine sebep olmuştur.³⁹⁵

12 Kasım 2006 yılında Güney Osetya’da devlet başkanlığı seçimleri ve bağımsızlık referandumu yapılmıştır. Eduard Kokoeti oyların %98,1’ini alarak bir kez daha Güney Osetya’da devlet başkanı seçilmiştir. Bağımsızlık referandumunda ise %98,88 oranında “evet oyu” kullanılmıştır.³⁹⁶ Bağımsızlık referandumu Avrupa Birliği tarafından, Gürcistan’ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılarak, tanınmamıştır.³⁹⁷ Bu seçimlerde Gürcistan’ın desteklediği Dimitri Sanakoyev’de, Güney Osetya içerisindeki Gürcü yerleşim birimleri tarafından devlet başkanlığına seçilmiştir. Gürcistan bu şekilde Güney Osetya’da alternatif bir yönetim kurmayı hedeflemiştir. Bu yönetimin merkezi de Kurta kenti olarak belirlenmiştir.³⁹⁸

Saakaşvili, 19 Mart 2007’de bölgeye giderek Sanakoyev ile görüşmüş ve bu görüşmenin ardından Güney Osetya’da bir idari birim kurulması yönünde talimat vermiştir. Bu çerçevede hazırlanan bir yasa taslağı Gürcistan parlamentosuna sevk edilmiştir. Tasarıda, Kokoeti ve Sanakoev’in bölgenin özerk statüsü üzerinde çalışacak geçici bir idari yapı kurmaları, geçici idareye içişleri, maliye, ekonomi, bilim ve eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, kültür, tarım, adalet ve çevre alanlarında bakan yardımcılarını ataması imkanının verilmesi, ayrıca rehabilitasyon projelerinin uygulanması ve bölgenin kalkınması için özel bir mali paketin hazırlanması öngörülmüştür. Gürcistan yönetimi bu çerçevede, Güney Osetya’da geçici bir idari birim kurulmasına yönelik çalışmalarını hızlandırmış, bölgedeki ‘alternatif hükümet’ ile doğrudan görüşmelere başlamış, görüşmelerde kurulacak idari birimin “Gü-

³⁹⁵ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13443> (Erişim Tarihi: 11.10.2009)

³⁹⁶ Kanpolat, “Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?”, s. 76.

³⁹⁷ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5429856> (Erişim Tarihi: 03.09.2009)

³⁹⁸ Kakha Jibladze, “Tensions Rise Over Sanakoyev’s Alternative Government in South Ossetia”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, Vol.9, No.10, 2007, s. 17.

ney Osetya” olarak adlandırılması konusunda ‘alternatif hükümet’ ile anlaşmaya varmıştır. Gürcistan, ayrıca Kokoeti yönetimine bu görüşmelere dahil olma çağrısında bulunmuştur. Güney Osetya’da kurulacak idari birime ilişkin yasa tasarısının Gürcistan Parlamentosu’nda 8 Mayıs 2007’de onaylanmasını takiben, Sanakoev, 10 Mayıs’ta Devlet Başkanı Saakaşvili tarafından anılan idari birimin başına getirilmiştir.³⁹⁹

Rusya, 2 Aralıkta 2007 yılında Rusya’da yapılacak olan genel seçimlerde, Rusya’nın Abhazya ve Güney Osetya’da da sandık kurulmasının planlandığını duyurması, Gürcistan-Rusya ilişkilerinin yeniden bozulmasına sebep oldu. Gürcistan, Rusya’yı uluslar arası normlara aykırı davranmakla suçlamış ve Rusya’ya protesto notası vermiştir.⁴⁰⁰

2008 yılı başında Moskova’ya giden Almanya Başbakanı Angela Merkel, Rus lider Putin ile Gürcistan’ın NATO için yaptığı üyelik başvurusunu da görüşmüştür. Merkel, Gürcistan’ı kastederek 'Bölgesel ve iç sorunları bulunan ülkeler NATO üyesi olamazlar' diyerek Gürcistan’ın üyeliğine oldukça önemli sıcak bakmadığını bildirmiştir.⁴⁰¹

2008 yılı Gürcistan ve Güney Osetya için çok hareketli geçmiştir. Kosova daha bağımsızlığını ilan etmeden, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Kosova’nın tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etmesi halinde, kendilerinin de Gürcistan’ın ayrılıkçı bölgeleri Abazya ve Güney Osetya ile ilgili siyasetlerini değiştirmek zorunda kalacaklarını açıklamış ve Batı’ya Abhazya ile Güney Osetya’yı tanıyabilecekleri yönünde gözdağı vermek istemiştir.⁴⁰² 17 Şubat 2008 yılında Kosova’nın Sırbistan’dan ayrılarak, bağımsızlığını ilan etmesi ve birçok

³⁹⁹ Kanpolat, “Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi?”, s. 78.

⁴⁰⁰ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=7704940> (Erişim Tarihi: 11.10.2009)

⁴⁰¹ Ufuk Tavkul, “Kosova’nın Bağımsızlığının Kafkasya’ya Etkisi”, http://www.kok-sav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hkutavkul.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2009)

⁴⁰² <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/8240590.asp?m=1> (Erişim Tarihi: 23.10.2009)

devlet tarafından tanınması, bölgede durumun gerginleşmesine sebep olmuştur. Kosova'nın bağımsızlık ilânını kendileri için büyük bir fırsat olarak değerlendiren Abhazya ve Güney Osetya halklarının temsilcileri Rusya ile temaslarını yoğunlaştırmıştır. Moskova'ya gelen Abhazya ve Güney Osetya Devlet Başkanları Sergey Bagapş ve Eduard Kokoeti, yakında bağımsızlıklarının tanınması için Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu ve diğer uluslararası örgütlere başvuracaklarını bildirmiştir.⁴⁰³

2008 yılı Mart ayı içerisinde Gürcistan'ın özerk bölgeleri Güney Osetya ve Abhazya'da Rusya pasaportu taşıyan halk Rusya devlet başkanını seçmek için sandığa gitmiştir. Gürcistan hükümetinin hukuk dışı ilan ettiği oy verme işlemi ile ilgili açıklamada bulunan Güney Osetya başbakanı Yuri Morozov: "Ben Güney Osetya'nın geleceği için oy verdim. Güney Osetya'nın bağımsızlığı kısa sürede Rusya tarafından tanınacak. Ardından da biz Rusya'ya dahil olacağız" demiştir.⁴⁰⁴ 2008 yılı Mart ayında gerçekleşen bu gelişme, Ağustos ayında patlak veren savaşın da sinyallerinden biri olarak görülmelidir.

2008 Ağustos ayına kadar, Gürcistan ve Güney Osetya sınırında ufak çaplı çatışmalar devam etmiştir. 1-2 Ağustos 2008 tarihlerinde 6 Osetin öldüğü, 15 Osetin yaralandığı çatışmalar bölgede gerilimi iyice yükseltmiştir.⁴⁰⁵

Gürcü askerleri, 08 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan'dan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'ye kapsamlı bir askeri hareket düzenlenmiştir. Aynı gün içerisinde, Putin, "saldırgan Gürcistan'ın Güney Osetya'daki eylemlerine

⁴⁰³ Ufuk Tavkul, "Kosova'nın Bağımsızlığının Kafkasya'ya Etkisi", http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hkutavkul.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2009)

⁴⁰⁴ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=659348> (Erişim Tarihi: 23.10.2009)

⁴⁰⁵ Alan Kasayev, et al., "South Ossetian Tragedy August:2008, Svetlana Mironyuk (ed), Facts and Testimony of Genocide Commentaries, Moscow: Ria Novosti, 2008, s. 14.

Rusya'nın yanıt vereceği" uyarısında bulunmuş ve Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev de, Güney Osetya'daki son gelişmeleri değerlendirmesi için Güvenlik Konseyi'nin toplanmasını talep ettiği belirtilmiştir.⁴⁰⁶

Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili ise televizyonda yaptığı konuşmada, genel seferberlik ilan ettiğini açıklayarak erkeklerin askerlik şubelerine başvurmasını istemiş ve "Savaş durumuna geçiyoruz. Ülkemizi korumalıyız" demiştir. Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev, Gürcistan'ı saldırganlıkla suçlamıştır. Medvedev: "Güney Osetya'da çoğu Rusya vatandaşı olan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar ölüyor. Anayasamıza göre, nerede olurlarsa olsunlar vatandaşlarımızın onurunu korumak zorundayım. Yurttaşlarımızı öldürenler hak ettikleri şekilde cezalandırılacak" ifadesini kullanmıştır. Gürcülerin bölgedeki Rus barış gücü askerlerine de saldırdığını söyleyen Medvedev'in konuşmasından bir kaç dakika sonra Rusya'nın 58.ordusuna bağlı 150 tanktan oluşan askeri konvoy Güney Osetya'ya girmiştir. Moskova'da Savunma Bakanlığı, bölgedeki Rus barış gücü askerleriyle Rus vatandaşlarını korumak ve daha fazla kan akmasını engellemek amacıyla takviye gönderildiğini açıklamıştır.⁴⁰⁷

Gürcistan'ın tek yanlı bağımsızlık ilan eden Güney Osetya bölgesinde başlattığı kapsamlı askeri harekât ile Rus birliklerinin karşı operasyonu devam ederken, ABD başta olmak üzere birçok ülkeden "ateşkes ilan edilmesi" yönünde çağrılar gelmiştir. Avrupa Konseyi ve AB Dönem Başkanı Fransa, "hemen ve koşulsuz" ateşkes ilan edilmesi çağrısında bulunurken, krizin çözümlenebilmesi amacıyla temasların artırılacağını bildirmiştir. AGİT, Gürcistan-Osetya çatışmasının

⁴⁰⁶ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9612242> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

⁴⁰⁷ <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=2&ArticleID=976448> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

büyüyebileceği uyarısında bulunmuştur. NATO, çatışmalara son vermek amacıyla doğrudan görüşmelerin başlatılması çağrısı yaparken, BM Güvenlik Konseyi'nin de Güney Osetya'daki durumu görüşmek üzere acilen toplanacağı açıklanmıştır.⁴⁰⁸

Gürcistan'daki çatışmayı ele almak üzere üçüncü kez toplanan BM Güvenlik Konseyi'nden sonuç alınamazken, Rusya'nın BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Vitali Çurkin, Gürcistan'ın ateşkes teklifini reddettiklerini belirtmiştir.⁴⁰⁹

Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin aracılık ettiği ve 16 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili tarafından onaylanan geçici ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rus askerleri, Gürcü topraklarından çıkacak; ancak Güney Osetya'daki barışı koruma görevine devam edecek. Bununla birlikte Rus askerleri, bölge dışında kısıtlı da olsa devriye gezme imkanına sahip olacaktır. Anlaşmada, Gürcistan'ın "toprak bütünlüğüne saygı"ya yönelik bir ifade bulunmamaktadır. Bunun yerine Gürcistan'ın "bağımsızlığı ve egemenliği" ifadeleri yer almıştır. Yetkililer, Abhazya ve Güney Osetya'nın geleceğine BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde karar verileceğini vurgulamaktadır. Konsey kararlarında Gürcistan'ın uluslararası sınırları tanımlarken bu iki bölge Gürcistan içerisinde gösterilmektedir.⁴¹⁰

Rusya 26 Ağustos 2008 günü Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Uzun süreden beri fiili olarak bağımsız davranan ve Rusya'nın açık desteğini alan bu iki bölgenin bağımsızlığını tanımakla Rusya Gürcistan ile savaşındaki hedeflerinden birine kalıcı olarak ulaşmayı hedeflemiştir. Böylece Rusya, Güney Osetya ve

⁴⁰⁸ <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=2&ArticleID=976750> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

⁴⁰⁹ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=724363> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

⁴¹⁰ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=726831> (Erişim Tarihi: 22.10.2009)

Abhazya sorununu tamamen ve kalıcı olarak çözmek istemektedir.⁴¹¹
Rusya'nın almış olduğu bu tanıma kararı, AGİT başta olmak üzere
birçok ülke tarafından kınanmıştır.⁴¹²

⁴¹¹ <http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/AVMYX1b29JpCV8h2PdSRFSBjc8vf8d.-pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)
⁴¹² <http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=524089> (Erişim Tarihi: 19.10.2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL GÜÇLERİN KAFKASYA POLİTİKALARI

3.1. RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Ruslar, Kafkasya bölgesini 16. yüzyılın sonlarından itibaren kontrol altına almaya çalışmış, ancak bu amacına 1860'larda tamamıyla ulaşabilmiştir. Klasik emperyalizm düşüncesiyle Çarlık Rusya döneminde işgal edilen bu bölge, I. Dünya savaşı esnasında Çarlık Rusya'nın yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. 1918 yılında Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş fakat bu bağımsızlıklar sadece 3 yıl sürmüştür. 1921 yılında Kızıl ordunun Kafkasya bölgesine girmesiyle Ruslar bu sefer Sovyet sistemi anlayışıyla bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Sovyetler Birliği ele geçirdiği coğrafyayı otonom cumhuriyetlere ve bölgelere ayırarak yönetme yolunu seçmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliğinin çökmesiyle Rusya'nın Kafkasya politikası da yeniden şekillenmeye başlamıştır.⁴¹³

Güney Kafkasya bölgesinde etkili olan önemli güçlerden biri de Rusya Federasyonu'dur. Sovyetler Birliğinin en büyük ve en güçlü mirasçısı RF, Sovyet döneminde Moskova'nın bölgede sağladığı hâkimiyeti diğer küresel ve bölgesel güçlere kaybetmek istememektedir. Soğuk Savaşın hemen akabinde nasıl bir dış politika izleyeceğini kestiremeyen RF, kısa zaman içerisinde "yakın çevre" doktriniyle bölgede etkin olmaya çalışmıştır.⁴¹⁴ Yakın çevre politikasının iki temel amacı vardır. Bunlardan ilki Rusya Federasyonu'nun yakın çevresinde gerçekleşen sınır anlaşmazlıklarına dayalı çatışmalarda arabulucu rolü üstlenme is-

⁴¹³ Paul B. Henze, "Russia and the Caucasus", *Perceptions*, Vol. 1, No. 2, 1996, s. 53-57.

⁴¹⁴ Murat Gül, "Russian and Azerbaijan: Relations after 1989", *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 7, No. 2-3, 2008, s. 48.

teğidir. Bu amacı hem siyasi hem stratejiktir. Böylece RF, bölgeye kendisinin tesis etmiş olduğu istikrar sayesinde hakim olabilecektir. Ayrıca bu şekilde ulaşım ve iletişim yollarının kontrolünü de kontrol etmeyi hedeflemiştir. Yakın çevre politikasıyla RF'nin gerçekleştirmeye çalıştığı ikinci amacı da “yeniden entegrasyon”dur. Eski SSCB cumhuriyetleriyle tekrar siyasi, ekonomik ve askeri bir birlikteliğin yeni bir entegrasyonla tesis edilmesi amaçlanmıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) bu amaçla kurulmuştur.⁴¹⁵

RF'nin dünya siyasetinde daha fazla rol alma isteği 1990'ların sonlarında başa geçen Vladimir Putin döneminde yükselişe geçmiştir. Bu durum RF'nin Kafkasya politikasını da doğrudan etkilemiştir. Putin döneminde RF, bölgede ki siyasi ve askeri etkinliğini artırmaya, enerji politikalarında söz sahibi olmaya ve bölgesel istikrarın ve istikrarsızlığın kaynağı olduğunu gösterme gayreti içindedir.⁴¹⁶

Alexander Dugin'nin de Rusya'nın “sıcak denizlere” açılabilmesi için hayati önem atfettiği Güney Kafkasya bölgesi; jeopolitik ve jeostratejik açıdan Rusya'nın güvenliği, ekonomik çıkarları ve siyasi hedefleri açısından büyük bir öneme sahiptir.⁴¹⁷

3.1.1. Rusya Federasyonu – Gürcistan İlişkileri

Gürcistan, Rusya Federasyonu ile en uzun sınıra sahip Güney Kafkasya Cumhuriyetidir. RF stratejik konumu nedeniyle bu ülkeyi hayati çıkar sahasında görmüş ve Gürcistan'la ilişkilere özel önem vermiştir. RF'nin Gürcistan'a olan ilgisi, Kırım'ın Ukrayna'nın eline geçmesi sonucunda RF'nin Karadeniz kıyısında birkaç yüz kilometrelik sınırının kalmasıyla yakından bağlantılıdır.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Jim MacDougall, “Russian Policy In The Transcaucasian Nera Abroad: The Case Of Azerbaijan”, *Demokratizatsiya*, Vol. 5, No. 1, 1997, s. 89–92.

⁴¹⁶ Pavel K. Baev, “Russia'a Policies in Southern Caucasus and the Caspian Area”, *European Security*, Vol. 10, No. 2, 2001, s. 95-99.

⁴¹⁷ Revaz Gachechiladze, “Geopolitics In The South Caucasus: Local and External Players”, *Geopolitics*, Vol. 7, No. 1, 2002, s. 129–130.

⁴¹⁸ Sisav, *Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye*, İstanbul: SİSAV Yayınları, 2000, s. 171

Abhazya-Güney Osetya sorunu, Gürcistan'daki Rus üsleri sorunu, Barış gücü meselesi, RF'nin 2002 yılında çıkarmış olduğu Vatandaşlık Kanun'unun Gürcistan üzerindeki olumsuz etkileri, Pankisi Vadisi sorunu, Enerji mücadelesi iki ülke ilişkilerini belirleyen hususlardır.

Abhazya sorununun temelleri 19. ve 20. Yüzyıllara dayanmaktadır. 1864 ve 1878 yıllarında Çarlık Rusya tarafından nüfusunun %70'ini Müslümanların oluşturduğu Abhazların Osmanlı topraklarına zorla göç ettirilmesi sorunun ilk temellerini atmıştır. 1931 yılındaysa bağımsızlık yanlısı Abhazya'nın Stalin tarafından Gürcistan'a bağlanması sorunun ikinci temelini oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu birçok cumhuriyet gibi Abhazlar'ın Gürcistan'dan bağımsızlık talepleri Gürcü-Abhaz savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. 7 Mart 2008 tarihinde Abhaz Parlamentosunun bağımsızlık kararı alması, Rusya'nın da müdahil olduğu yeni bir Gürcü-Abhaz savaşına yol açmıştır.⁴¹⁹

Günümüzde Osetya ise, Kuzey Osetya ve Güney Osetya şeklinde suni bir sınırla ikiye bölünmüştür. Kuzey Osetya Rusya Federasyonuna bağlı iken, Güney Osetya Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır. 19. yy'da Kafkas-Rus savaşlarında Rusya, Güney Osetya'yı Gürcü feodellerin desteğini alabilmek için onların eline bırakmıştır. Sovyetler döneminde de Osetya'nın bölünmüş yapısı devam ettirilmiştir. Sovyetlerin son döneminde Güney Osetya'nın Gürcistan'dan bağımsızlık kazanarak doğrudan Moskova'ya bağlanma talepleri, Moskova tarafından reddedilmiştir.⁴²⁰

2003 yılında Gül Devrimiyle Saakaşvili'nin başa geçmesiyle ayrılıkçı bölgelerde merkezi otoritenin etkinliğini artıracakını söylemiştir. Saakaşvili yönetimi bu tarihten itibaren Güney Osetya üzerinde bir baskı kurmaya çalışmıştır. 2008 Ağustosunda Gürcü ve Oset güçleri

⁴¹⁹ Kanpolat, "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir Mi", s. 76-77.

⁴²⁰ Tavkul, *op cit.*, s. 77

arasında çıkan olaylar, 8 Ağustos 2008 tarihinde savaşa dönüşmüştür. Rusya Federasyonu bu savaşa kayıtsız kalmamış ve Güney Osetya lehine savaşa dahil olmuştur. Bu davranışıyla Rusya, Güney Osetya ve Abhazya konularında tüm dünyaya taraf olduğunu duyurmuş ayrıca sınırlarının hemen yanı başında kendi çıkarları aleyhine gelişebilecek durumlara fırsat vermeyeceğini göstermiştir.⁴²¹

İki ülke arasında ki sorunlardan biri de RF'nin Gürcistan'da bulunan askeri üsleriyle ilgilidir.⁴²² SSBC zamanında Gürcistan'daki üsler, NATO'nun güney cephesine karşı bir savunma üssü olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Gürcistan'da 100.000 asker görev yapmıştır. Soğuk Savaş bittikten sonra, Gürcistan, RF'yi Abhazya'yı desteklemekle suçlamış ve askeri üslerini tahliye etmesini istemiştir. 1993 yılında Gürcistan'da etnik çalışmalarının artması sonucu bağımsızlık yanlısı ayaklanmalar artmış, Şevardnadze'de bunları bastırmak için Moskova'dan yardım istemiştir. Buna karşılık Gürcistan'da BDT üyeliğinin yanı sıra Rus Askeri üslerinin 25 yıl daha uzatılmasını öngören bir anlaşma imzalamıştır.⁴²³ Bu anlaşma çerçevesinde Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'da; Tiflis'in 30 km güneyindeki Vaizani'de bulunan 137. askeri üs, Acaristan'ın başkenti Batum'daki 12. askeri üs, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Cehaveti vilayetine bağlı Ahılkelek'de bulunan 62. askeri üs ve Abhazya Gudauta'da bulunan 50. askeri üs'sü elde etmiştir. Ayrıca Güney Kafkasya'da bulunan Rusya Federasyonu ana karargâhı Tiflis'te bulunmaktadır.⁴²⁴ 1999 yılında Rusya ve Gürcistan arasında imzalanan anlaşma gereğince Rusya 2001 yılında Vaziani ve Gudauta'daki üslerden çekilmiş, Batum ve Ahılkelek'deki üslerden henüz çıkmamıştır.⁴²⁵

⁴²¹ Nichol, *op cit.*

⁴²² Robert L. Larsson, "The Enemy Within: Russia's Military Withdrawal from Georgia", *Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 3, 2004, ss. 405-407.

⁴²³ Karabayram, *op cit.* ss. 193-194.

⁴²⁴ Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları. 2008, s. 180.

⁴²⁵ Hatipoğlu, *op cit.*, s. 176.

Barış gücü meselesi de iki ülke arasında sorun olmaktadır. 1990'ların başında Rusya'nın Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı desteklemesiyle askeri olarak yenilen Gürcistan, Moskova'nın baskısıyla her iki bölgeye Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında Rus barış gücünün gelmesini kabul etmiştir. Bu bağlamda Haziran 1992'de Güney Osetya bölgesinde 500 Rus, 500 Gürcü, 500 Oset askerden oluşan barış gücü konuşlandırılmıştır. Mayıs 1994'te de Abhazyaya BDT şemsiyesi altında 3000 kişilik barış gücü gönderilmesi kararlaştırılmıştır. RF dışında diğer BDT ülkeleri barış gücüne katılmayınca 1800 kişilik Rus barış gücü bölgeye gönderilmiştir.⁴²⁶ Rus barış gücünü kabul etmek zorunda kalan Gürcistan, taşıdığı kaygıları Osetya'da AGİT gözlemci misyonu, Abhazya'da ise BM gözlemci misyonunun denetimleriyle açmaya çalışsa da başarılı olamamıştır.⁴²⁷

Mart 2006 yılında Rus üslerinin kapatılması yönünde Rusya ve Gürcistan arasında karar alınmasından sonra, Gürcistan barış gücü meselesini de bir an önce çözüme ulaştırma arayışına girmiştir. Bu amaçla 18 Temmuz 2006 yılında Gürcistan Parlamentosunda Rus barış gücüne ilişkin bir karar alınmıştır. Bu kararda; Rus barış gücünün işlevini yerine getirmediği vurgulanmaktadır. Ayrılıkçı bölgelerin silahlardan arındırılması gerekirken, mevcut Abhaz ve Oset silahlı kuvvetlerinde belirgin bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Bölgede terör ve yıkıcı eylemlerin artmasının, yoğun insan hakları ihlallerinin de barış gücünden kaynaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca Rus barış gücünün her iki bölgedeki etnik temizliği meşrulaştırmaya çalıştığı ve söz konusu bölgelerin Rusya'ya "ilhak edilmesi" için bir araç olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır.⁴²⁸

⁴²⁶ Karabayram, *op cit.*, s. 206.

⁴²⁷ Kamil Ağacan, "Gürcistan'da Barışın Önündeki En Büyük Engel: Barış Gücü", <http://www.asam.org.tr/temp/temp165.pdf> (21.02.2009)

⁴²⁸ *Ibid.*

Rusya Federasyonu'nun 31 Mayıs 2002 Tarihli Vatandaşlık Kanunu'nun Gürcistan üzerinde ki etkileri de ilişkilerin gelişmesi önünde bir engel teşkil etmektedir. Rusya'nın çıkardığı bu kanuna göre Rus vatandaşlarının ikinci bir vatandaşlık edinmesine imkân tanınmıyor ancak Rus vatandaşlığına geçenlerin eski vatandaşlığını terk etmesi öngörülmüyordu. Gürcistan, Rusya Federasyonu'na yeni vatandaşlık kanunundan dolayı, kendi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü hedef aldığı düşüncesiyle nota vermiştir. Özellikle Güney Osetya'da nüfusun %40'ı Rus, Abhazya'da yaşayanlarınsa üçte birinin Rus pasaportuna sahip olması, Gürcistan'ın korkularını güçlendirmektedir.⁴²⁹

RF ve Gürcistan arasında sorun teşkil eden konulardan biri de Pankisi Vadisi meselesidir. RF açısından, Çeçenistan ve Çeçen direnişçiler sorunu Rusya'nın en önemli iç politikalarından birini oluşturmaktadır. Rusya Federasyonu, Gürcistan'ın Pankisi vadisini Çeçen direnişçilerin kullanımına açtığı ve Çeçen direnişçilerin üslerini bu bölgeye kurarak buradan Rus topraklarına saldırılarda bulduklarını iddia etmektedir. 2002 yılında Putin, ABD'nin Afganistan'a uluslararası terörizmle mücadele etmek için girdiğini belirterek aynı durumun Çeçenistan sorununda kendileri için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Putin, saldırıların gerçekleştirildiği Pankisi vadisindeki Çeçen direnişçilere Gürcistan'ın ya müdahale etmek istemediğini ya da bunlarla savaşmadığını belirterek gerekirse BM'nin 51. Maddesinin kendilerine verdiği hakları uygulayabilecekleri mesajını vermiştir.⁴³⁰

Hazar Petrolü ve gazının taşınması gibi konularda Gürcistan'ın RF'ye alternatif arayışlar içine girmesi iki ülke arasında yeni sorunlar doğurmuştur. Gürcistan'ın, stratejik açıdan Doğu-Batı enerji koridorunun merkezinde yer alması ve Gürcistan'ın içinde olmadığı herhangi bir güzergâhın oluşturulmasının zor görülmesi RF'yi bu açıdan Gür-

⁴²⁹ Karabayram, *op cit.*, ss. 209-210.

⁴³⁰ Tracey C. German, "The Pankisi Gorge: Georgia's Achilles' Heel in Its relations with Russia?", *Central Asian Survey*, Vol. 23, No. 1, 2004, ss. 27-34.

cistan'a bağımlı kılmaktadır. Gürcistan ise ABD'nin desteklediği Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) doğalgaz boru hattı projesine katılarak Rusya'yı by-pass ederek, etkinliğini azaltmıştır.⁴³¹

3.1.2. Rusya Federasyonu-Azerbaycan İlişkileri

Rusya Federasyonu'nun uyguladığı "yakın çevre" politikası çerçevesinde RF-Azerbaycan ilişkilerini incelemek gereklidir. Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan üzerindeki stratejik ve maddi çıkarları Azerbaycan'ı RF için önemli kılmaktadır. RF, Azerbaycan üzerinde bir başka devletin etkili olmasını bu sebeplerden dolayı istememektedir. Ayrıca RF Azerbaycan'ın doğal kaynakları, petrolü, endüstriyel ve savunma becerileri üzerinde de söz sahibi olmak istemektedir. Bu amaçla Azerbaycan petrolü ve gazının LUKOIL, GAZPROM gibi Rus şirketleriyle Batı'ya taşınması için çaba sarf etmektedir. RF-Azerbaycan ilişkilerinin şekillenmesinde Azerbaycan iç politikasındaki değişimlerin Azerbaycan dış politikasına yansımaları da etkili olmaktadır.⁴³²

1991 yılında Azerbaycan'da Mutalibov döneminde iki ülke ilişkileri iyi yönde seyrederken, Ebulfez Elçibey'in başa geçmesiyle iki ülke ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Haydar Aliyev'in, Elçibey'in askeri darbeye görevinden ayrılmasından sonra, 1993 yılında başa geçmesiyle ilişkilerin ılımlı bir seyir izlemeye başladığı görülmüştür. Aliyev çeşitli tavizlerle RF'yi yatıştırma politikası izlemiştir.⁴³³ Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan, dış politikasında RF, Türkiye, ABD, İran, İngiltere, Almanya, İsrail ile ilişkilerde denge politikası izlenmiştir.⁴³⁴

⁴³¹ Esra Hatipoğlu, "After Empire: Georgia-Russia Relations And the Prospects For Stability in The South Caucasus", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2004-4, ss. 188-189.

⁴³² Gül, *op cit.*, ss. 53-61.

⁴³³ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", ss. 289-295.

⁴³⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1995, s. 56.

Haydar Aliyev'den sonra yerine 2003 yılında yapılan seçimleri kazanan oğlu İlhan Aliyev gelmiştir.⁴³⁵ Kısmen babası Haydar Aliyev'in dış politikasına yakın politikalar izleyen İlham Aliyev döneminde, RF ile 2003 ve 2004 yılları içerisinde kurulan yoğun diplomatik temaslar dikkat çekicidir. 5 Şubat 2004 tarihinde İlham Aliyev'in Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in resmi davetlisi olarak yapmış olduğu 3 günlük gezi sonucu önemli konularda uzlaşma sağlanmıştır. Bu konular arasında Hazar Denizi ve doğal kaynakların kullanım şekli üzerindeki sorunlar da bulunmaktadır. Ayrıca bu ziyaret esnasında Dağlık Karabağ meselesi görüşülmüştür. RF; Azerbaycan'la her türlü ve her boyutta askeri işbirliğine hazır olduğunu da belirtmiştir. Bu görüşmeye müteakip 12 Haziran 2004'te Rusya Federasyonu Kültür ve İletişim Bakanı Alexandr Sokolov, 18 Haziran 2004'te Rusya Ticaret ve Sanayi Merkezi Başkanı Yevgeniy Primako, 5 Temmuz 2004'te Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov, 15 Temmuz 2004'te Rusya Eski Başbakanı Viktor Çernomırdın, 16 Temmuz 2004'te Rusya'nın önemli haber ajansı Itar Tass'ın Genel Müdürü Vitoli İgnatenko ve AĞİT Minsk Grubu Eşbaşkanı sıfatıyla Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Yuri Merzlyokov Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerle Rusya, 1990'ların ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmaya başlayan bölgesel etkinliğini sadece askeri yöntemlerle değil, ekonomik ve kültürel politikalarla pekiştirdiğini göstermektedir.⁴³⁶

Rusya'da 2005 yılının Azerbaycan yılı, Azerbaycan'daysa 2006 yılının Rusya yılı olarak ilan edilmesi iki ülke yakınlaşmasına iyi birer örnektir. Moskova'da 2005 yılının Azerbaycan yılı olarak ilan edildiği açılış töreninde Putin iki ülke dostluğuna vurgu yapmış ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü için elinden geleni yapacağını bildirmiştir.⁴³⁷

⁴³⁵ David Mastro, Kyle Christensen, "Power and Policy Making: The Case of Azerbaijan", <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Mastro.pdf> (30.04.2009)

⁴³⁶ Karabayram, *op cit.*, s. 256-257.

⁴³⁷ Karabayram, *op cit.*, ss. 260-265.

Ocak 2006 yılında Rus Savunma Bakanı İvanov'un Bakü ziyaretindeyse, askeri konular ve uzay çalışmalarında ortaklık konusu üzerinde durulduğunu açıklanmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın kiraladığı Gebele istasyonunun faaliyetleri, Rusya'nın Hazar'da "Casfar" (Caspian Force) askeri operasyon grubu oluşturma girişimi, Rusya Savunma Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri için uzman yetiştirilmesi, Rusya Azerbaycan hükümetler arası askeri-teknik işbirliği komisyonu oluşturulması konularına yer verilmiştir. Ayrıca İvanov; Dağlık Karabağ sorununun çözümü için askeri yollar yerine, siyasi ve diplomatik yolların kullanılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴³⁸

4 Temmuz 2008 yılında Medvedev'in Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyarette Rusya Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımakta olduğunu belirtmiştir.⁴³⁹ 16 Eylül 2008 yılında da Azerbaycan İlham Aliyev, Rusya Devlet Bakanı Dimitri Medvedev'in davetiyle Rusya'ya bir günlük ziyarette bulunmuştur. Taraflar arasında yapılan görüşmelerde Yukarı Karabağ'ın enerji sorunları ve Azerbaycan'ın dış politika seçenekleri gibi önemli konular üzerinde durulmuştur.⁴⁴⁰

3.1.3. Rusya Federasyonu - Ermenistan İlişkileri

Rus dış politikasında Kafkas devletleriyle ilişkilerde Ruslar, Ermenistan'ı her zaman kilit bir yere oturtmuştur. Bu iki ülke ilişkileri stratejik ortaklıktan ziyade hegemonik bir yapıya sahiptir. Bu hegemonik ilişkinin oluşması tarihsel, kültürel ve ekonomik unsurların yanı sıra askeri açıdan iki devlet arasında kurulan bağlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın çevresinden aldığı tehdit algılamaları, RF'nin de "yakın çevre" politikasıyla bölgeye hâkim olmak iste-

⁴³⁸ Araz Aslanlı, "Hazar'a Ortak Güç Önerisi", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=425&sayfa=51> (21.02.2009)

⁴³⁹ http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1518 (22.02.2009)

⁴⁴⁰ Cavid Veliev, "Azerbaycan Yol Ayrımında", <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=7958&im=yhs> (21.02.2009)

mesi bu bağları kuvvetlendirmektedir.⁴⁴¹ RF'nin Ermenistan üzerinde hakimiyetini devam ettirebilmek amacıyla kullandığı araçlardan biri de RF'de yaşayan yaklaşık 2 milyon nüfuslu diaspora Ermenileridir.⁴⁴²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlık sürecinde RF karşıtı bir politika izleyerek Rus ordusunu kendi topraklarından çıkarılması için mücadele ederken, Ermenistan büyük bir gayretle bu ülkelerden çıkarılan askeri üsleri kendi topraklarında konuşlandırmaya başlamıştır. Ermenilere göre, Ermenistan'ın güvenliğinin ve bağımsızlığının tek garantörü Rusya ve Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri birlikleridir. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış Baltık ülkeleri Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın önderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olmaktan kaçınırken Ermenistan tereddütsüz 21 Aralık 1991'de BDT'ye üye olmuştur.⁴⁴³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin aralarında ki sınır anlaşmazlıklarında da RF, çıkarları doğrultusunda taraf olmayı tercih etmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Dağlık Karabağ savaşında Rusya, Ermenistan yanlısı politikalar izlemiş, askeri açıdan da Ermenilere destek vermiştir. Hatta dönemin Rus Genel Kurmay Başkanı General Shaposhnikov, Türkiye'nin savaşa müdahale etmesi durumunda, Ermenistan lehine savaşa girebileceğini ima ederek, III. Dünya savaşını bile göze alabilecekleri yönündeki açıklaması, RF'nin Ermenistan'a verdiği desteği açıkça göstermiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Kamer Kasım, "Russian-Armenian Relations: A Strategic Partnership or Hegemonic Domination", *Review of Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, 2003, ss. 4-5.

⁴⁴² Sedat Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No. 5, 2002, ss. 9-12.

⁴⁴³ Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri"

⁴⁴⁴ Mustafa Aydın, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament*, Ankara: SAM Yayıncılık, 2000, ss. 16-17.

1996 yılında Ermenistan'ın asker sayısı 60.000'e ulaşmıştır. Robert Koçaryan seçimler sonucu başa geçtikten hemen sonra Ermenistan güçlü bir güvenlik sistemine ancak etkili ve disiplinli bir orduyla ulaşabileceği fikrini vurgulayarak, RF'nin desteğiyle Dağlık Karabağ savaşı sonrası kazanımlarını elde tutmayı hedeflemiştir.⁴⁴⁵ Halen günümüzde de RF'nin desteğini alan Ermenistan silahlanmakta ve bölgesel güvenliği tehdit etmektedir. Ermenistan'ın Haydat (Ermeni Davası) doktrinin uygulanması, RF'nin Kafkasya politikası ile bir anlamda örtüşmektedir. Ermenilerin "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmek için RF'den aldığı destek yadsınamaz.⁴⁴⁶

RF ise Ermenistan ile stratejik işbirliği sonucunda:⁴⁴⁷

- Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üsleri sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmuş,
- Kafkasya RF'nin siyasi ve askeri eliti tarafından özel bir bölge olarak tanımlanmakta ve yönde politika izlenmiş,
- Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslar arası piyasalara çıkarılmasında Kafkasya'nın mevcut Rus boru hatlarına alternatif konumunu zayıflatmaya çalışmış (Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa petrol boru hatları),
- 1990'lı yılların sonlarına doğru Azerbaycan ve Gürcistan'ın RF'yi dışarıda bırakarak yeni güvenlik mekanizmalarını kurmalarını engellemiş,
- Kafkasya'daki askeri ve siyasi varlığını koruyabilmiş,
- Ermenistan üzerinden Rusya bölgede daha etkili siyasi, ekonomik ve askeri politika uygulanmış ve bölgedeki etnik sorunları kontrol edebilmiştir.

⁴⁴⁵ Taline Papazian, "From Ter-Petrosian to Koçaryan: Explaining Continuity in Armenian Policy, 1991-2003", *Demokratizatsiya*, Vol. 14, No. 2, 2006, s. 238.

⁴⁴⁶ Laçiner, *op cit.*, s. 6-7.

⁴⁴⁷ *Ibid.*

RF ve Ermenistan iş birliği, Kafkasya bölgesinde ki diğer devletlerin toprak bütünlüklerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Gürcistan'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Cahaveti bölgesi bir anlamda sosyo-ekonomik ve güvenlik bağlamında RF'nin ve Ermenistan'ın garantörlüğü altındadır. Özellikle RF'nin Ahılkelek'te bulunan askeri üssü Cahaveti Ermenileri için güvenliklerinin teminatı olarak görülmüş, RF-Gürcistan arasında anlaşılan üssün boşaltılma planına Cahaveti Ermenilerinin yanı sıra Ermenistan'da tepki göstermiştir.⁴⁴⁸ Ermenistan'ın ve RF'nin birlikte hareket ettiği bir başka bölge ise Dağlık Karabağ'dır. Rusya Dağlık Karabağ bölgesinde de Ermenistan'ı destekleyerek Azerbaycan'ı baskı altında tutmaya çalışmaktadır.⁴⁴⁹

RF ve Ermenistan arasında 1995 yılında imzalanan anlaşmayla RF, Türkiye ve İran sınırlarına sayıları 12.000 ile 15.000 arasında tahmin edilen Rus askeri yerleştirilmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununda da Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteği düşündüğümüzde Ermenistan güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı hale getirilmiştir.⁴⁵⁰

Ermenistan jeopolitiğinde RF'nin rolü ve etkisi karşılıklı çıkarlar çerçevesinde bugünde devam etmektedir. Bu bağlamda 2000'lerden itibaren iki ülke ilişkilerinde daha fazla yakınlık gözlemlenmektedir. 27 Kasım 2005 tarihinde Ermenistan'da gerçekleştirilen anayasa referandumu ile getirilen yeni düzenlemeler RF-Ermenistan ilişkilerinin politik boyutunu ciddi bir şekilde derinleştirmiştir. Zira, artık yeni anayasa ile getirilen düzenlemelere göre "diaspora" Ermenileri çifte vatandaşlık hakkını elde etmiş, böylece önümüzdeki dönemde Ermenistan'da yapılacak seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir.

⁴⁴⁸ Hedvig Lohm, *Javakheti After Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia*, ECMI Working Paper 38, 2007, s. 13-14.

⁴⁴⁹ Kasım, *op cit.*, s. 3.

⁴⁵⁰ Rajan Menon, "After Empire: Russia and the Southern "Near Abroad"", Michael Mandelbaum, (ed), *The New Russian Foreign Policy*, Council on Foreign Relations Books, New York: 1998, s. 130.

RF’de yaşamakta olan yaklaşık 2 milyon Ermeni vatandaşını ve bunların Rusya ile olan sıcak ilişkilerin göz önüne aldığımız zaman önümüzdeki dönemde Moskova’nın Ermenistan’daki seçimlere dolaylı olarak etki edebileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca gerek Gürcistan gerekse de Ukrayna’da batı desteği ile gerçekleştirilen rejim değişikliklerini göz önüne aldığımız zaman “diaspora” Ermenilerine bu tür bir hak verilmesi Ermenistan’da olası bir iktidar değişiminde kimin yani “Batı”nın mı yoksa “Rusya”nın mı etkin rol oynayacağına ilişkin ciddi ipuçları içermektedir. Bu değişikliklerle Rusya fiilen Ermeni iç siyasetinde güçlü bir konum sağlamıştır.⁴⁵¹

Her ne kadar Ermenistan, Rusya’nın etkisi altında olsa da, “Barış Adına İşbirliği” programı çerçevesinde NATO ile işbirliği yapmaktan kaçınmamaktadır. Son dönemlerde Ermenistan Savunma Bakanlığından, 2015 yılına kadar Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’nin NATO standartlarına uyacağına dair yapılan açıklamaların sayısı artmıştır. Halkın da NATO’ya karşı görüşü olumlu yönde değişmektedir. 2004 yılında halkın büyük çoğunluğu Ermenistan’ın NATO üyeliğine karşı iken, 2005 yılında halkın %35’i üyelikten yana olmuştur. Bu değişimde, NATO çerçevesinde Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan askeri işbirliğinin oluşması ihtimali etkili olduğu kadar, ülke içinde faaliyet gösteren Amerikan sivil-toplum örgütlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda RF, Ermenistan’daki gelişmeleri yakından takip etmekte ve elindeki ekonomik baskı araçlarını kullanarak Ermenistan’da etkinliğini korumaya çalışmaktadır.⁴⁵²

Putin, 24 Ocak 2007 tarihinde Soçi’de Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan’la bir görüşme gerçekleştirmiş, söz konusu görüşmede Rus doğalgazının Güney Kafkasya’ya sevk edilmesi, Gürcistan’dan çıkarılan Rus askerlerinin ve teknik araç-gereçlerinin Erme-

⁴⁵¹ Ömer Kocaman, “Rusya’nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”, <http://www.turksam.org/tr/a797.html> (21.02.2009).

⁴⁵² Karabayram, *op cit.*, s. 288-289.

nistan'a kaydırılması ve Dağlık Karabağ'ın geleceği gibi konular ele alınmıştır. Rusya Devlet Başkanı, görüşme sırasında "Bana göre ülkelerimiz arasında şu ana kadar tartışma aşamasında bulunan veya çözülememiş hiçbir sorunumuz bulunmamaktadır." demiştir. Ermenistan Devlet Başkanı ise "Her yeni proje yeni olanaklar ortaya sunuyor. Bugün bunları görüşmek için buradayım" ifadesini kullanmıştır. Vladimir Putin, RF'nin Mart 2007'den itibaren Ermenistan ekonomisinin bir numaralı yatırımcısı konumuna geleceğini belirterek, şimdilik Rus şirketlerinin Ermenistan'da 800 milyon dolar yatırım yaptıklarını ve yakın gelecekte bu yatırımların iki katına çıkacağını ifade etmiştir.⁴⁵³

3.2. TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle dünya üzerinde yeni çatışma alanları oluşmuştur. Bu çatışma alanlarının başlıcaları Türkiye'yi çevreleyen Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslardır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle, Kafkaslar bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğu, Türkiye dahil birçok devletin dikkatini çekmiştir.

70 yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Sovyetler Birliği'nin bir gün yıkılabileceğini ön görerek Türkiye'nin bu duruma hazırlıklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya coğrafyasında yeni kurulacak devletlerle ilişkileri kuvvetlendirerek bölgede etkili olabileceğini belirtmek istemiştir. Gerçektende S.S.C.B'nin dağılmasıyla Türkiye böyle bir durumla beklenmedik bir şekilde karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği döneminde bu devletlerle birebir ilişkiler kurma fırsatı bulamayan Türkiye, Soğuk Savaş dönemi sonrası bu bölge üzerinde daha aktif politikalar üretme isteğini ortaya koymuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Karabayram, *op cit.*, s. 290.

⁴⁵⁴ Cengiz Çandar, Graham E. Fuller, "Grand Geopolitics for a New Turkey", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 12, No. 1, 2001, s. 22.

Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyasında oluşan güç boşluğunu doldurmak için RF, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler bir mücadeleye girmişlerdir. RF'nin "arka bahçesinde" yeniden egemenliğini sağlamak için uygulamaya çalıştığı "yakın çevre politikasına" ve İran'ın İslam dinini kullanarak bölge ülkelerini etkilemesine karşı Türkiye, batının desteğiyle birlikte, "Türk modelini" gerçekleştirmeye çalışmıştır. Batının laik ve demokratik "Türk Modelini" desteklemesinin öncelikle sebebi RF'nin bölge üzerinde tekrar egemen olmasını ve İran'ın İslam devrimini yaymasına karşı bir önlem olarak ele alınmalıdır.⁴⁵⁵ Bunun yanı sıra NATO'ya üye batılı devletler, NATO'nun genişlemesi ve egemenlik sahasını artırabilmesi için Türkiye'nin bu bölgede etkin politikalar üretmesinin faydalı olacağını düşünmüştür. Yine bazı NATO gözlemcilerine göre, Türkiye NATO içerisinde hiç olmadığı kadar önemli bir konuma gelmiş ve önümüzdeki yüzyıl da bu konumunu gittikçe güçlendirebileceği yönünde bazı çevrelerde bir kanaat hakim olmuştur. Ayrıca Hazar petrolünün Avrupa ve Amerika'ya taşınmasında Türkiye'nin himayesi altında bulunarak güvenliklerinin sağlanması da Batı'nın Türkiye'yi desteklemesinin bir başka sebebi olarak görülmüştür.⁴⁵⁶

Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik politikasının temel unsurlarını, bağımsız, egemen, toprak bütünlüğüne sahip, istikrarlı, kendi aralarında ve bölgesel planda barış ve işbirliği içinde yaşayan, çağdaş evrensel değerleri benimsemiş ve demokratik dönüşümü gerçekleştiren devletlerin varlığı ve bu ülkelere bu yönde siyasi ve ekonomik destek sağlanması oluşturmaktadır. Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesi ile köklü tarihi ve kültürel bağları mevcuttur. Bu bağ-

⁴⁵⁵ Mustafa Aydın, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, (ed), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, ss. 282-291.

⁴⁵⁶ Glen E. Howard, *NATO and Caucasus: The Caspian Axis*, Carlisle: SSI, 1998, ss. 170-171.

lamda, Güney Kafkasya bölgesinin istikrar, barış ve refahı Türkiye için özel önem taşımaktadır.⁴⁵⁷

Bu amaçla; Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek niyetiyle 1992 yılında Türk İş birliği ve Kalkındırma İdaresi Başkanlığını (TİKA) kurulmuştur.⁴⁵⁸

3.2.1. Türkiye-Gürcistan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 31 Mart 1991 referandumu ile başlayan ve 9 Nisan 1991 tarihindeki Yüksek Sovyet kararı ile ortaya çıkan bağımsızlık sürecinde çok karışık ve sancılı bir dönem geçiren Gürcistan, Eduard Şevardnadze'nin ülkede yönetimine ardından görel olarak normale dönmüş, 1992 yılında BM üyesi olmuştur. Başlangıçta Ankara'nın Müslüman Acarlar ve Abhazlar ile ilgilenme ihtimali nedeniyle Türkiye'ye biraz ihtiyatla yaklaşan Tiflis yönetimi, daha sonra gerek Ankara'nın böyle bir niyetinin olmadığını fark etmesi gerekse bu eğilimin esas olarak Moskova tarafından ortaya koyulduğunu görmesi nedeniyle Türkiye ile ilişkilere sıcak yaklaşıma başlamıştır.⁴⁵⁹

Türkiye'nin Aralık 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasının ardından tarihteki Türk-Gürcü çekişmesi kısa sürede bir kenara bırakılarak 21 Mayıs 1992'de dönemin Dışişleri bakanı Hikmet Çetin'in bu ülkeyi ziyareti sırasında imzalanan protokolle iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmuştur. Bunu takiben 30 Temmuz 1992'de Başbakan Süleyman Demirel beraberinde bir uçak dolusu ilaç ve gıdayla Gürcistan'ı Ziyaret ederek Devlet Başkanı Eduard

⁴⁵⁷ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (03.05.2009)

⁴⁵⁸ <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23> (03.05.2009)

⁴⁵⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s. 725.

Şevardnadze ile “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalamıştır. 15 maddeden oluşan bu anlaşmanın giriş bölümünde her iki ülkenin “birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı ile sınırların dokunulmazlığı ve iç işlerine karışmama ilkelerine dayanarak aralarındaki ilişkilerin daha da güçlendirilmesi” fikirleri benimsenmiştir.⁴⁶⁰

İki ülke arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesinde Gürcistan’ın bağımsızlıktan beri uğraşmakta olduğu toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması konusunda Türkiye’nin sürekli desteğini arkasında görmesinin önemli bir rolü olmuştur. Daha 30 Temmuz 1992 Antlaşmasıyla her iki taraf “kendi topraklarına karşı tarafın toprak bütünlüğünü ve yasal düzenini zor kullanarak değiştirmek isteyen örgüt, grup ve şahısların faaliyetlerine mani olmayı” taahhüt etmişlerdir. Böylece özellikle PKK’nın Gürcistan’da faaliyette bulunmasının önüne geçmeye çalışan Türkiye, karşılık olarak kendi topraklarında özellikle Abhaz ayrılıkçıların örgütlenmelerine müsaade etmemiştir. Türkiye’deki Abhaz kökenlilerin aksi taleplerine rağmen, Türkiye Gürcistan’ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu her düzeyde dile getirmenin ötesinde, Gürcistan’ın karşı karşıya olduğu ayrılıkçı sorunların barışçı yollardan çözümüne de yardımcı olmaya çalışmıştır. Özellikle Türkiye, RF’nin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu ve zaman zaman alevlendirdiği Abhazya sorununun, Gürcistan’ın uluslararası alanlarda tanınmış sınırlarının bütünlüğü korunarak çözülmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, öncelikle çatışmalar devam ederken, hem Gürcülere hem de Abhazlara insani yardım yaparak her iki tarafta güvenini kazanmıştır.⁴⁶¹

1990’ların ikinci yarısında, Rus-Gürcü ilişkilerindeki gerginliğin tırmanmasına paralel olarak Gürcistan yönetimi ulusal ordu kurulması

⁴⁶⁰ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, Baskın Oran, (ed), *Türk Dış Politikası Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 416.

⁴⁶¹ *Ibid.*, s. 417.

çalışmalarına dışarıdan destek arayışına girmiştir. Gürcistan'ın Rus askeri nüfuz alanından uzaklaşmasında ve Tiflis'te istikrarın sağlanması için iktidar mücadelesinin içinde yer almayan bir ordunun oluşturulmasında Ankara Tiflis'e destek vermiştir. Bu çerçevede Gürcistan'la 4 Nisan 1996'da imzalanan Askeri İşbirliği Anlaşmasını takiben 14 Temmuz 1997'de Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmış, Türkiye Gürcü subayların eğitiminin yanı sıra Gürcistan silahlı kuvvetlerinin tugay bazında NATO standartlarına çıkarılması üstlenilmiştir.⁴⁶² 2001 Mart ayında Gürcistan'ın Marneuli bölgesindeki askeri havaalanının Türkiye tarafından onarımı ve Gürcistan Silahlı Kuvvetlerinde Türk subaylarının eğitim programları, Türkiye tarafından Gürcistan'a yapılan askeri yardımlar iki ülke arasında askeri iş birliğinin daha fazla gelişmesini sağlamaktadır.⁴⁶³

8 Kasım 2001 tarihinde bu defa yeni Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Gürcistan'ı ziyaret etmiş, bir bakıma iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin sadece şahıslara bağlı olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. 2002 yılı Nisan ayında iki ülke liderleri Kafkas Zirvesi çerçevesinde Trabzon'da bir araya gelmiş, Azerbaycan lideri Aliyev'in de katılımıyla üç ülke arasında bir terör ve örgütlü suçlarla mücadele anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında, Dışişleri bakanlıkları düzeyindekiler hariç bu derecede yoğun bir diplomatik trafiğin bulunması, tarafların karşılıklı ilişkilere verdikleri önemi ile izah edilebilir.⁴⁶⁴

2003 sonrası Gürcistan'ın Batı yanlısı bir dış politika benimsemesi ile savunma alanında da ciddi bir işbirliği içine girilmeye başlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin sadece ticaret ile sınırlı kalmadığı, oldukça fazla sayıda üst düzey ziyaretin karşılıklı olarak gerçekleştiril-

⁴⁶² İdris Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 432

⁴⁶³ Elnur Eyvazov, "NATO ve Azerbaycan", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), s. 181-182.

⁴⁶⁴ Sönmezoğlu, *op cit.*, s. 727.

diği, bunun yanı sıra iki ülkenin, uluslararası örgütlerde de benzer politikaları izliyor olmasının ve karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı duymalarının yakınlaştırıcı etkenler olduğu söylenebilir.⁴⁶⁵

2003 yılı itibariyle atağa geçen Gürcistan ile Türkiye arasındaki ekonomik münasebetlerin yanı sıra, yeni işbirliği alanları yaratan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hatları ile de, Gürcistan ile Türkiye arasındaki stratejik ortaklık çok daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Azeri petrol ve doğalgazını Tiflis üzerinden taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum projeleri, bölge barışı ve istikrarının korunması açısından son derece önemlidir. İki ülke Azeri petrol ve doğalgazının dünyaya pazarlanması konusunda sürdürdüğü işbirliğini diğer alanlara da yaymaya çalışmakta; büyük ortak ekonomik girişimler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla olumsuz etkilenen Gürcistan'ın dış ticaretinde de meyvelerini vermektedir.⁴⁶⁶ Nitekim iki ülke arasında 1992 yılında 17,8 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2007 yılında 935.65 milyon dolara çıkmıştır.⁴⁶⁷

Gürcistan'da 2008 yılı Ağustos ayı içinde patlak veren savaşın sona erdirilmesi ve kalıcı istikrarın sağlanması amacıyla Başbakan Tayyip Erdoğan Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'a ziyarette bulunmuştur. Söz konusu ziyaretler esnasında Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne desteğini yinelemiş, savaş mağdurlarına her türlü insani yardımda bulunacağını beyan etmiştir. Ayrıca yine bu ziyaretler esnasında, Türkiye bölgede güven ortamının oluşturulabilmesi için "Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Platformu" oluşturulması önerisini gündeme

⁴⁶⁵ Selim M. Bölme, Türkiye-Gürcistan İlişkileri Çalıştay Raporu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009, s. 5.

⁴⁶⁶ http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2082 (11.11.2009)

⁴⁶⁷ DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, 2008

getirmiştir. Öneriyi sıcak yaklaşan Gürcistan, yinede Rusya'nın da bu oluşum içinde olmasından dolayı bu öneriyi gerçekçi görmemiştir.⁴⁶⁸

3.2.2. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ve Azerbaycan toplumları uzun yıllar boyunca aynı çatı altında yaşamışlardır. Fakat devletleşme sürecinde tarihin belli dönemlerinden itibaren bu iki toplum farklı devletler kurmuş, farklı siyasi hâkimiyetler altında yaşamaya başlamışlardır. Özellikle Osmanlı ve Safevi döneminde bu iki toplum arasında ciddi kopukluk, hatta toplumsal düzeyde değilse de devlet düzeyinde çatışma yaşanmıştır. 20. Yüzyılın başlarında, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilmiş ve Kuzey Azerbaycan topraklarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrünün kısa olması dolayısıyla bu iki devlet arasında ciddi bir ilişki gelişmemiştir. Ama Türkiye topraklarında Azerbaycan Türklerinin ideolojik anlamda, Azerbaycan topraklarında Türkiye Türklerinin, bağımsızlığın pekiştirilmesine ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına katkı anlamında önemli çalışmaları olmuştur. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin işgali altında bulunduğu 1991 yılına kadar, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler tamamen kopmasa da, çok sınırlı düzeyde olmuştur. Genellikle ilişkilerin temelini hasret duyguları ve gizli faaliyetler oluşturmuştur.⁴⁶⁹

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletler içinde Türkiye açısından en önemlisidir. Bunda Azerbaycan'ın coğrafi konum itibarıyla Türkiye'ye yakın olmasının dolayısıyla uygulayacağı politikaların Türkiye'nin çıkarlarını doğ-

⁴⁶⁸ <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=-1030099> (11.11.2009)

⁴⁶⁹ Araz Aslanlı, "Türkiye – Azerbaycan İlişkileri", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=93&sayfa=67> (20.02.2009)

rudan etkileyebilecek olmasının önemi fazladır.⁴⁷⁰ Bu sebeple Türkiye Azerbaycan'la ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁴⁷¹

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra, Dağlık Karabağ otonom bölgesinde ki Ermeni azınlığın Azerbaycan yerine Ermenistan'a bağlanmak istemesi sonucu çıkan çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Rusya destekli Ermenistan'ın da Karabağ'a müdahalesiyle Azerbaycan dış politikasını tamamen bu meseleye odaklamıştır. Savaş sonucunda Azerbaycan savaşı kaybetmiş ve topraklarının % 20 si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Türkiye'nin kısmi desteğini alan Azerbaycan'ın, RF destekli Ermenistan karşısında yenilmiş olması, Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde ki güç mücadelesinde yara almasına sebep olmuştur. 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalanmış fakat bu konuda günümüzde de nihai bir sonuca ulaşılmamıştır. Dağlık Karabağ sorunu halen Azerbaycan dış politikasının en önemli gündem maddesi olarak yerini korumaktadır.⁴⁷²

1991 yılında bağımsız olan Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Ayaz Mutallibov'dur. Mutallibov, RF ile ilişkileri dış politikasının en baş unsuru olarak görmüş ve Türkiye'yi ikinci plana itmiştir. Buna rağmen Mutallibov, Azerbaycan'a uluslar arası arenada bağımsız devlet olarak tanıyan ilk ülke olan Türkiye'yle de ilişkileri geliştirme yönünde çaba sarf etmiştir. Özellikle Mutallibov döneminde iki ülke arasında karşılıklı resmi ziyaretler yapılmıştır.⁴⁷³ Ayaz Mutallibov, 26 Şubat 1992 yılında Azerbaycan'ın Hocalı kasabasında Ermeniler tarafından

⁴⁷⁰ "Turkey's Relations With its Middle Eastern Neighbors", *Ankara Papers*, Vol.8, Issue.1, 2003.

⁴⁷¹ Michael B. Bishku, Turkey, Ethnicity and Oil In The Caucasus, *Journal of Third World Studies*, Vol. 18, No:2, 2001, s. 14.

⁴⁷² Anush Begoyan, "National Concepts Of Security And The Problem Of Integration In Transcaucasia", *Iran and the Caucasus*, Vol. 10, No. 2, 2006, s. 291-292.

⁴⁷³ Bal, 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, s. 383.

gerçekleştirilen katliam sonrası 6 Mart 1992 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁴

Mutallibov'un yerine 7 Haziran 1992 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Ebülfez Elçibey geçmiştir. Elçibey'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan dış politikasında bir stratejik değişim yaşanmış ve Türkiye Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştur.⁴⁷⁵ İdeolojik görüş itibarıyla Türk milliyetçisi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık sık dile getiren Devlet Başkanı Elçibey, "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır" diyerek Türkiye'ye atfettiği önemi ortaya koymuştur. Elçibey'in iktidara gelişi Türkiye için oldukça pozitif bir gelişme olurken, Rusya ve İran bu durumdan memnun olmamıştır. Elçibey görevine geldikten sonra 24-27 Haziran 1992'de ilk dış gezisini Türkiye'ye yaparak, Ankara'da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) zirve toplantısına katılmıştır.⁴⁷⁶

İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli dönemeçlerden biri Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihlerindeki 9 günlük Türkiye ziyareti olmuştur. Elçibey, Cumhuriyet bayramı kutlamalarına katılmış, 31 Ekim 1922'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri zirvesine katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır. 2 Kasım 1992'de Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır.⁴⁷⁷

Elçibey, Azerbaycan-Ermenistan savaşında başarılı olamamış daha da önemlisi Rusya ve İran'ın tepkisini çektiği için Haziran 1993'de RF'ye yakınlığı ile bilinen Suret Huseynov'un yaptığı darbeyle yerini Haydar Aliyev'e bırakmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Şihaliyev, *op cit.*, s. 54-57.

⁴⁷⁵ Ali Faik Demir, "Türkiye Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya", s. 95.

⁴⁷⁶ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, s. 123-124.

⁴⁷⁷ *Ibid.*

⁴⁷⁸ Oktay Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (ed), *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara, 2002, s. 393.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından Azerbaycan dış politikasında iki farklı dönemin varlığından söz edilebilir.⁴⁷⁹

1) Rusya'yı yatıştırma politikası (Haziran 1993-Şubat 1994)

2) Rusya, Batı ve Türkiye arasında denge politikası

Aliyev yönetiminin ilk döneminde Türkiye ile ilişkileri hem Elçibey dönemine nazaran hem de genel çizgi itibarıyla önemli ölçüde soğutulmuş, bunun yerine RF ile ilişkiler ön plana çıkartılmıştır. Aliyev iktidarının ikinci döneminde, Türkiye'nin girişimleri ve Aliyev'in Rusya'dan beklediğini bulamaması nedeniyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yakınlaşmalar başlamıştır. Fakat bu dönemde de Azerbaycan dış politikasında Türkiye'nin özel yeri olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Aliyev yönetimi dış politikada büyük ve bölgesel güçler arasında denge politikası izlemeyi tercih etmiştir.⁴⁸⁰

Yine Aliyev döneminde iki ülke ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olan bir olay meydana gelmiştir. 17 Mart 1995 yılında Haydar Aliyev bir darbe sonucu devrilmek istenmiştir. Bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanırken Haydar Aliyev darbe girişiminin Türkiye destekli yapıldığını ileri sürmüştü ve iki ülke ilişkileri sıkıntılı bir sürece girmiştir. Ne var ki Başbakan Çiller aynı yıl Bakü'ye giderek, Aliyev'in güvenini yeniden kazanmaya çalışmıştır.⁴⁸¹

2000'li yıllarla birlikte iki ülke ilişkilerinin daha da arttığı söylenebilir. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 11 Temmuz 2000'de ilk resmi ziyaretini Azerbaycan'a yapmış, Aliyev, Mart 2001'de Ankara'ya gelerek buna karşılık vermiştir. Aliyev bu görüşmelerde askeri işbirliğinin artmasını ve Azerbaycan'da Türk askerlerinin bulunmasını istemiştir. 21 Ekim'de de Dışişleri Bakanı İsmail

⁴⁷⁹ Ahmet SAPMAZ, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008, s. 169.

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ Bülent Aras, "Turkey's Policy in the Former Soviet South: Assets and Options", *Turkish Studies*, Vol. 1, No. 1, 2000, s. 43-44.

Cem Bakü'ye gitmiştir. Türkiye'nin Aliyev-Koçaryan görüşmeleri sürecini desteklediğini belirten Cem, Azerbaycan'ın KKTC ile daha sıkı ilişkiler kurmasını beklediklerini ifade etmiştir. Yine 6-8 Mayıs 2001'de Başbakan Yardımcı Devlet Bahçeli, 17-18 Eylül 2002 tarihlerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılışı için Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 7-9 Ocak 2003 tarihlerinde AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki bakanlar Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir.⁴⁸²

Haydar Aliyev'in ölümünden sonra yerine oğlu İlham Aliyev başa geçmiştir. İlham Aliyev, babasının ikinci döneminde uyguladığı denge politikasını devam ettirmeye çalışmaktadır. Yine de bu dönemde Azerbaycan'ın Rusya ve İran ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin, Türkiye'yle olan ilişkilerinden daha fazla olduğu söylenebilir. Uzun süre Haydar Aliyev'in dış politika danışmanlığını yapmış Vefa Guluzade'ye göre; İlham Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikasının önemli ölçüde değişmiş, Rusya ve İran karşısında tavizkar duruma dönüşmüştür.⁴⁸³

Yine de İlham Aliyev döneminde Türkiye ve Azerbaycan arasında siyasi, askeri, kültürel, ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. 2004 yılında Aliyev'in Türkiye'ye yaptığı ziyarette Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) tanıyacak ilk ülkelerden birinin Azerbaycan olacağını belirtmesi, Türk tarafında memnuniyet yaratmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın Kars Başkonsolosluğunun açılması siyasi ilişkiler bağlamında önemli bir adım olmuştur. 2006 yılı içerisinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, dönemin İçişleri bakanı Abdülkadir Aksu'nun Bakü ziyaretleri sonucunda birçok alanda iş birliğine yönelik adımlar atılmıştır. 2007 yılında ise Türkiye tek taraflı olarak Türk cumhuriyetlerine vize uygulamasını kaldırması ilişkilerde olum-

⁴⁸² Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, s. 386.

⁴⁸³ Araz Aslanlı, "Azerbaycan Dış Politika Çizgisini Değiştiriyor Mu", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=170&sayfa=63> (21.02.2009)

lu bir gelişme olarak görülmüştür. Aynı yıl Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında yapılan “Tiflis Deklarasyonu” ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu bağlantısına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸⁴

3.2.3. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Türkiye 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Ermenistan’ı 16 Aralık 1991’de hiçbir ön koşul ileri sürmeden tanımış ve bağımsızlığın ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan’a insani yardımda bulunmuştur. Hatta SSCB’nin çökmesinden önce Nisan 1991’de Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural ikili ilişkileri geliştirme yollarını görüşmek üzere Ermenistan’a ilk üst düzey ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında doğrudan sınır ticaretinin başlatılması, aradaki kara yolunun açılması ve direkt havayolu bağlantısının sağlanması kararlarının yanı sıra, iki ülke arasında imzalanan iyi komşuluk anlaşmasının taslağı hazırlanmıştır.⁴⁸⁵

Yine bu dönemde Türkiye bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik açıdan oldukça zor duruma düşen Ermenistan’a Batı’dan gelen yardımların ülkesinden geçerek bu ülkeye ulaşmasına yardımcı olmuş, bu çerçevede Trabzon limanının kapasitesinin geliştirilmesi konusu bile görüşülmüştür.⁴⁸⁶

Ermenistan’ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, 16 Ekim 1991 yılında iktidara geldiğinde üç dış politika hedefi ortaya koymuştur. Bunlar Ermenistan’ın dış ilişkilerinin normalleşmesi, Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılması ve Karabağ sorununa çözüm bulunmasıdır. Petrosyan’a göre, “Ermeniler tarihsel düşmanlıklarını unutup Türklerle ilişkilerini normalleştirmedikleri sürece Ermenistan’ın RF’den tam bağımsızlığını elde etmesi mümkün olmayacaktır, reel

⁴⁸⁴ Ziyadhan Hasanov, “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007), s. 63-70.

⁴⁸⁵ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, s. 407.

⁴⁸⁶ Sönmezoğlu, *op cit.*, s. 720.

politik bunu gerekli kılmaktadır.” Benzer şekilde, Türkiye’de Erivan’la ilişkilerini geliştirerek hem Orta Asya’ya doğrudan bağlantı sağlayabilir, hem de dış politikasında özellikle ABD’deki diaspora Ermenilerinin sürekli çıkarttıkları zorluklardan kurtulabilirdi.⁴⁸⁷

Ter-Petrosyan yönetimi, Ermenistan parlamentosunun 23 Ağustos 1991’de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirisinin 11. Maddesinde yer alan “Ermenistan Cumhuriyeti 1915’de Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da işlenen soykırımın uluslar arası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir” ifadesinin gereklerini yerine getirmeyerek konuyu uluslar arası arenada gündeme getirmekten kaçınmıştır. Ardından ülkedeki milliyetçilerden gelen baskılara direnerek aynı ifadenin 1995’te kabul edilen yeni Ermenistan Anayasasında yer almasını da önlemiştir. Ayrıca Ermenistan, 1992’de AGİT’e üye olurken, üyelik şartları arasında bulunan, sınırlarda değişiklik istenmeyecek şartını da kabul etmiştir. Ne var ki Petrosyan’ın bu olumlu politikaları hem ülke içindeki milliyetçi kesimlerce hem de diaspora Ermenilerince şiddetle eleştirilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye’de hem Ermenistan Bağımsızlık bildirgesinde Türk topraklarından “Batı Ermenistan” diye söz edilmesi, Ermenistan Parlamentosunun Şubat 1991’de Kars Anlaşmasıyla oluşturulmuş Türk-Ermeni sınırını tanımadığı açıklaması ve Karabağ savaşından dolayı kamuoyunda Ermenilere yönelik doğan tepki sebebiyle Türkiye Ermenistan’la diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁴⁸⁸ O dönemde Ermenilerin Nahçıvan topraklarına girme ihtimalinin belirmesi karşısında Başbakan Çiller, TBMM’den “Eğer Ermenistan Kars Antlaşmasını ihlal eder ve Nahçıvan’ı işgal ederse,” savaşa girme konusunda yetki isteyeceğini açıklamıştır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Bal, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, s. 414.

⁴⁸⁸ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, s. 407-408.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, s. 411.

1997 yılında da Dağlık Karabağ sorununun çözüm için AGİT adım adım çözüm önerisinde bulunmuştur. Bu öneri Ermeni kuvvetlerinin öncelikle Dağlık Karabağ dışında kalan işgal ettikleri topraklardan çekilmesini ve Karabağ'ın statüsü konusunun daha sonra ele alınmasını önermiştir. Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan da bu öneriye sıcak baktığı yönünde bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama üzerine muhalefetin sert eleştirilerine dayanamayan Petrosyan, istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴⁹⁰

Petrosyan'ın yerine Koçaryan'ın başa geçmesiyle Ermenistan Türkiye tehdidine daha fazla vurgu yapmaya başlamış ve dış ittifak çabalarını yoğunlaştırma stratejisi benimsemiştir. Bu amaçla Ermenistan ve Rusya arasında askeri ve politik anlaşmalara ağırlık verilmiştir. Türkiye sınırında bulunan askeri birlikler güçlendirilerek İran-Suriye-Yunanistan ve Lübnan gibi devletlerle Türkiye karşıtı ittifaklar kurulmaya çalışılmıştır.⁴⁹¹

Ankara'nın ilişkileri Karabağ sorununun çözümüne bağlamasına karşı, Koçaryan yönetimi soykırım konusunu ilişkilerde önkoşul yapabileceklerinin işaretini vermiş ve soykırım iddialarının Türkiye'ye kabul ettirilmesi için Batı başkentlerinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Aynı şekilde Erivan, Türkiye'nin kendisine uyguladığı ambargoların kaldırılması için de dünya genelinde çeşitli politikalar uygulamıştır. Koçaryan'ın 2000'lerde başlayan bu politikaları günümüzde de devam etmektedir. 12 Mart 2001'de Ermenistan Devlet Başkanlığı İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Poruyr Hayrikyan, Rusya'dan 1921 Moskova ve Kars Antlaşmalarını feshetmesini ve antlaşmalarla "Haksız şekilde Türkiye'ye bırakılan" Kars ve Ardahan'ın Ermenistan'a iadesini talep etmiştir.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Kamer Kasım, "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html> (20.02.2009)

⁴⁹¹ Hakob Chakrian, "The Armenian-Turkish Dialogue", *Journal of Iran & The Caucasus*, Vol. 5, 2001, s. 224.

⁴⁹² Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 408.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini bugüne kadar etkileyen, şekil veren ve bundan sonra da ilişkileri etkilemesi muhtemel temel faktörleri 4 bölümde özetleyebiliriz.⁴⁹³

- Ermenistan'ın ve Ermenilerin Türkiye'ye yönelik soykırım iddiaları ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaları
- Ermeni diasporası dünyadaki etkisini Türkiye'yi yıpratma, düşmanlıkları körükleme yönünde kullanıp ilişkileri baltalaması
- Ermenistan'ın Yukarı Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal etmesi
- Ermenistan'ın Türkiye'yi güvenlik bağlamında rahatsız edici atması, Türkiye'nin sorunlu olduğu komşularıyla Türkiye'ye yönelik ittifak arayışına girmesi.

Tüm bu sorunlara rağmen AKP'nin iktidara gelişi sadece Ermenistan ile ilişkilerde değil, genel olarak Türk dış politikasında ciddi değişimlerin habercisi olmuştur. Komşu ülkelerle sıfır problem sloganıyla dış politikaya eğilen AKP'nin çözmeyi hedeflediği öncelikli sorunlardan biri de Ermenistan ve Ermeni sorunudur. Başbakan Erdoğan'ın çeşitli defalar Ermeni sorununda tarafların daha yapıcı olması ve geçmişten çok geleceğe odaklanılması gerektiğini söylemesi, Ermenistan tarafından dikkate alınmamıştır.⁴⁹⁴

19 Ocak 2007 yılında Ermeni Asıllı Türkiye vatandaşı AGOS gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in İstanbul'da silahlı saldırı sonucu öldürülmesi iki ülke ilişkilerini hareketlendirmiştir. Türk hükümetinin Dink'in cenaze töreni için diasporadan ve Ermenistan hükümetinden yetkilileri davet etmesi, söz konusu olumlu havanın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Suikast sonrasında Türk halkının

⁴⁹³ İdris Bal, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri Ve Ermeni Sorunu", İdris Bal, Mustafa Çufalı, (ed), *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s. 617.

⁴⁹⁴ Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2004, s. 295.

olaya gösterdiği tepki ile taraflar arasında olumlu bir hava oluştuğu düşünülmüşse de Ermeni tarafı için böyle bir durumdan bahsedilemez. Suikastın ardından Erivan’da ve bazı Avrupa kentlerinde Ermenilerce Türkiye aleyhine gösteriler ve yürüyüşler düzenlenmiştir. Ayrıca Diaspora Ermenileri bu olayı kullanarak uluslar arası kamuoyu nezdinde Türkiye’yi zor duruma düşürmek istemiştir.⁴⁹⁵

Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, 7 Şubat 2007’de Ermenistan ulusal Güvenlik strateji Belgesini onaylamıştır. Bu belge ülkenin dış politikasının genel prensiplerini açıklayan ve komşularıyla ilişkileri ve izleyeceği strateji hakkında ipuçları veren önemli bir siyaset belgesidir. Strateji belgesinde Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde belirleyici olan sorunlar şunlardır:⁴⁹⁶

a) Türkiye, Dağlık Karabağ sorununu, müttefiki Azerbaycan lehine çözmeye çabası içindedir. Avrupa Birliği üyeliği aşamasında olan Türkiye, devasa askeri siyasi ve diplomatik gücüyle Azerbaycan’a yardımda bulunmaktadır. Bu durum Avrupa komşuluk politikasının katılımcısı olan Ermenistan’ın ablukaya alınmasına sebep olmaktadır.

b) Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere karşı yapılan “soykırım” diğer belirleyici bir sorundur. Batılı Ermeniler bu meseleye ilgili adaletin yerini bulması istemektedir. Bu güvenlik algılayışıdır. Çünkü uluslar arası toplum bunu kabul ettiği zaman ikinci bir vakanın yaşanmaması garantilenecektir. Bu meselenin çözümü aynı zamanda Türkiye-AB arasında bu meseleyle ilgili baş gösteren sorunlara çözüm olacaktır.

Bu görüşler dile getirildikten sonra, Ermenistan hiçbir koşul ileri sürmeden diyaloga başlamaya hazır olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Yıldız Deveci BOZKUŞ, “Hrant Dink Suikastı Sonrası Türkiye-Ermeni İlişkilerinde Olası Gelişmeler”, www.asam.org.tr/temp/temp339.pdf (20.02.2009)

⁴⁹⁶ Zaur Şiriyev, “Ermenistan’ın Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi ve Dış Politika Yansımaları”, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=269> (20.02.2009)

⁴⁹⁷ *Ibid.*

Cumhurbaşkanı Gül'ün 23–24 Temmuz 2008 tarihleri arasında Kars'ta gerçekleştirdiği ziyaret Ermenistan basınında yeniden bir hareketliliğe neden olmuştur. Ermeni basını Cumhurbaşkanı Gül'ün Kars ziyareti sırasında Ani Harabeleri'ni de ziyaret etmesini Türkiye tarafından Ermenistan'ın yeni bir başlangıç teklifine verilen olumlu bir yanıt olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Türk basınında, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun görev süresi uzatılmayarak yerine Prof. Dr. Ali Birinci'nin atanması konusunu da bir iyi niyet gösterisi olarak yorumlayanlar olmuştur.⁴⁹⁸

3.3. İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Sovyetler Birliğinin çöküşü İran'ın geleneksel Kafkasya politikaları açısından önemli değişikliklere sebep olmuştur. 18. Yüzyıldan itibaren kuzey sınırlarında önce Çarlık Rusya'sı daha sonra Sovyetler Birliğinden tehdit algılamaları yaşayan İran'ın güvenlik algılamalarında ciddi değişimler yaşanmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi bölgenin asimetrik güç dengesini değiştirmemiş sadece ideolojik bir yön katmıştır.⁴⁹⁹

Bu ideolojik yön doğrultusunda, İran Anayasasının 3. maddesinde dış politika konusundaki temel strateji de belirlenmiştir. Bu madde şu tespitini altını çizmektedir: “İslami değerler, tüm Müslümanlara karşı kardeşçe bir taahhüt ve dünyadaki tüm yoksul ve ezilenlerin kayıtsız şartsız korunup desteklenmesiyle” gelişir. Ayrıca 11. madde de, Enbiya suresi 92. ayete atıfla ümmetin birliğini vurgulamakta ve dış politika ile ilgili net bir ifade bulunmaktadır: “...İran İslam Cumhuriyeti Devleti, İslami devletlerin uyuşması ve birleşmesi temeline genel siyaseti yerleştirmekle ve İslam dünyasının siyasi, iktisadi ve kültürel birliğini gerçekleştirinceye değin sürekli çaba harcamakla ödevlidir.”

⁴⁹⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Son Gelişmeler”, [http://www.asam.org.tr /tr/yazigoster.asp?ID=2366&kat1=44&kat2=](http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2366&kat1=44&kat2=) (20.02.2009)

⁴⁹⁹ Nazrin Mehmediyeva, “Azerbaijan and Its Foreign Policy Dilemma”, *Asian Affairs*, Vol.34, No.3, 2003, s. 272.

İran bu maddelerle, İslam dininin ve ezilenlerin koruyuculuğunu yükleniyor, “ulusal çıkar” kavramının yerine “İslam aleminin çıkarlarını dış politika doktrininin merkezine oturtuyordu.”⁵⁰⁰

Bu bağlamda, İran her ne kadar kendini bütün Müslümanların haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak tanımlasa da, dış politika uygulamalarına bakıldığında, “dini” bir meşruiyet aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun anlaşılması için İran’ın farklı bölgelerdeki dış politika uygulamalarına bakmak yeterli olacaktır. İran’ın İslam devriminden sonra Orta Doğu’daki dış politika söylemi ve eylemi ile Kafkasya ve Orta Asya’daki söylemi ve eylemi birbirinden farklılık göstermektedir. Orta Doğu’da İran dini kimliğini ön planda tutan ve rejim ihracı politikasına uygun davranışlar sergilerken, Kafkasya ve Orta Asya’da ulusal çıkarlar ve stratejik hesaplar çerçevesinde dış politika yürütmektedir.⁵⁰¹

Sovyetler Birliği’nin çökmesi ve Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde bir güç boşluğu oluşmuştur. RF “yakın çevre” politikasıyla etkinliğini kaybettiği bu bölgelerde tekrar etkin olmaya çalışmıştır. Bu bölgede güç mücadelesi veren bir diğer devlette Türkiye’ydi. Batının da desteğini alan Türkiye, bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler için “Türkiye Modeli”ni ön plana çıkarmıştır. İran’da bu güç boşluğunu doldurmak isteyen ve bu doğrultuda politikalar izleyen bir devlettir. On yıllarca dini gereksinimleri Sovyetler tarafından baskılanan ve Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle bağımsızlıklarını kazanan Müslüman devletlere, İran kısmen de olsa kendi rejimini ihraç etme politikası gütmüştür.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Utku Yapıcı, *Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar Orta Asya ve Kafkasya*, İstanbul: Otopsi Yayıncılık, 2004, s. 141.

⁵⁰¹ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2008, s. 10.

⁵⁰² Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt 13, Sayı 3, s. 84.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB'ye bağlı yeni devletlerin sisteme girmesi İran'ın Güney Kafkasya'da 3 durumla yüz yüze gelmesini sağladı. Bunlardan ilki "Yeni jeopolitik gerçekliktir." Bölgenin artan önemi, bölgesel ve küresel güç mücadelelerinde ki yeri, çatışma alanları, doğal kaynaklarının zenginliği İran'ın bölgeyle yakından ilgilenmesine sebep olan olgulardır. Ortaya çıkan ikinci durum ise "değişen sosyo-ekonomik gerçekliklerdir. Uzun yıllar süren İran-İrak savaşının İran ekonomisinde yarattığı sorunlar, yeni kurulan devletlerle kurulacak olan ticaret anlaşmalarıyla giderilmesi hedeflenmiştir. Üçüncüsü ise İran'ın sahip olduğu azınlık nüfusedir. %51 nüfusla çoğunluğa sahip olan Pers kökenlilerin yanı sıra İran'da %24 Azerbaycanlı, %8 Mazandarani, %7 Kürt, ve %10 diğer milletlerden insan yaşamaktadır.⁵⁰³

Bu yeni ortamda İran'ın Kafkasya ve Hazar bölgesine yönelik hedeflerini 5 başlıkta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki; İran, ABD'nin Kafkasya bölgesinde hakim olmasını istememektedir. İkinci bölgesel rakip olarak gördüğü Türkiye'nin Kafkasya'da etkin politikalar yürütmesi İran'ın zararına olabilecek bir durumdur. Üçüncüsü, İran Azerbaycan'ın ekonomik anlamda büyük bir atılım yaparak kendi topraklarında yaşayan yaklaşık 30 milyon Azeri vatandaşı için Azerbaycan'ın bir çekim alanı olmasını istememektedir. Bir diğeri, İran'ın Kafkasya ve Hazar denizi coğrafyasında çeşitli ekonomik kazanımlar elde etme arzusudur. Son olarak da İran, Kafkas devletleriyle iyi ilişkiler kurarak ABD'nin İran'ın bölgede izole etme politikasını başarısızlığa uğratmak istemektedir.⁵⁰⁴

İran'ın sahip olduğu İslam, tarih ve kültürel miras gibi kavramların yanı sıra coğrafi konumu İran'ın Kafkasya'da etkin olabilmesi için

⁵⁰³ Kaweh Sadegh-Zadeh, "Iran's Strategy In The Caucasus", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1, 2008, s. 36.

⁵⁰⁴ Houman Sadri, Elements of Azerbaijan Foreign Policy, *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, No. 1, 2003, s. 187.

avantaj gibi görülmüştür. Komünizmin iflası bölgede ideolojik boşluk doğurmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan Müslüman toplumlarda İslam dininin bu boşluğu dolduracağı kanaati hem İran’da hem de Batı’da gerçekleşmesi zor olarak görülmüştür.⁵⁰⁵

İran’ın Güney Kafkasya’da etkin olmasına yol açabilecek bir diğer etkende coğrafi konumudur. İran’ın coğrafi konumu üç açıdan avantajlıdır. Birincisi, ikili ticari ilişkiler için sunduğu fırsatlardır. Bağımsızlık sonrası Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği’nde merkezi planlama ve cumhuriyetler arası bağımlılığa dayanan ekonomik bir sistem mevcuttu. Bu nedenle SSCB’nin çöküşüyle sistem felç olmuştu. İran, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerini geliştirerek bölgede etkili olmayı hedeflemişti. İkincisi, coğrafi konumunun İran’a bu cumhuriyetlerin dünyaya açılması için sunduğu köprü olma fırsatıydı. Nitekim Gürcistan hariç, diğer iki Kafkasya cumhuriyeti karasal sınırlara sıkışmış bir jeopolitiğe sahiptir. Fakat İran bu avantajını da kullanamamıştır. Türkistan’a uzanan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan güzergâhı Kafkasya ve Orta Asya’nın dünyaya açılmasını sağlayan başlıca güzergâha dönüşmektedir. Üçüncü olarak İran, Hazar havzası enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınmasında coğrafi konumdan faydalanmak istemiştir. Hazar havzası enerji kaynaklarının İran üzerinden Basra Körfezine taşınmasını bazı petrol şirketleri de desteklemiştir. Özellikle İran’ın kendisinin de enerji kaynaklarına sahip olması, değiş-tokuş olanağı sağlayarak taşınma maliyetlerini önemli ölçüde düşürebilirdi. Fakat ABD’nin karşı çıkması nedeniyle İran hem Hazar havzası enerji konsorsiyumlarında yeterince kendisine yer bulamadı hem de güzergâh olma fırsatını kaçırdı.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Kamil Ağacan, “İran’ın Kafkasya Politikası”, <http://www.asam.org.tr/temp/temp433.pdf>, (20.02.2009)

⁵⁰⁶ *Ibid.*

3.3.1. İnan-Azerbaycan İlişkileri

İnan Azerbaycan ilişkilerinin tarihi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Azerbaycan'da 7 milyon civarında Azeri vatandaşı yaşarken, İnan'da bu sayı 25-30 milyon arasında değişmektedir. İnanlı bazı tarihçilere göre Azerbaycanlılar Moğol saldırıları sırasında Türkleşen, aslında kökenleri Farslara dayanan bir toplumdur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla bu bağlamda iki durum ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki aslında 1828 yılında Rusya'ya kaybedilen Kuzey Azerbaycan'ın, Fars imparatorluğunun bir parçası olduğu ve Kuzey Azerbaycan'ın isterse İnan'la birleşebileceğidir. Bir diğer durumsa İnan'ın tehdit algılaması üzerine kurulmuştur. İnan iki Azerbaycan'ın birleşerek büyümesinden çekinmektedir.⁵⁰⁷

SSCB'nin dağılması ve bağımsız devletlerin ortaya çıkması İnan dış politikası için yeni fırsatlar doğursa da beraberinde yeni tehlikeler de getirmiştir. Özellikle Kafkasya bölgesinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan İnan için tehdit oluşturmaktaydı. Bu tehdidin öncelikli sebebi, İnan'ın 1813 ve 1828 anlaşmalarıyla Azerbaycan'ı Rusya ile paylaşması ve İnan'ın kendi içinde yirmi beş-otuz milyon civarında Azerbaycan Türkünün yaşamakta olmasıdır. Bu nedenle İnan, Azerbaycan'ı tanıyıp tanımamakta kararsız kalmıştır.⁵⁰⁸

Azerbaycan'ın bağımsızlığının tüm dünyaca tanınmasının ardından başka bir seçeneği kalmayan Tahran, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır.⁵⁰⁹

Azerbaycan Devlet Başkanı Mütellibov ilk resmi ziyaretini 1991 yılı sonunda İnan'a yapmıştır. Ziyaret sırasında yapılan görüşmeler iki taraf arasında Ermenilerin ambargo uyguladıkları Nahçıvan bölgesi ile

⁵⁰⁷ Sedat Laçiner, Turgut Demirtepe, "Nationalism as an Instrument in a Socialist Foreign Policy: The Southern Azerbaijan Problem in Soviet-Iran Relations", *The Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3, 2004, s. 453.

⁵⁰⁸ Hikmet Erdoğan, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İnan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 423-426.

⁵⁰⁹ Şihaliyev, *op cit.*, s. 224.

bağlantı kurmak için Azerbaycan'ın İran topraklarını kullanması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca, Nahçıvan'ın serbest ekonomik bölge ilan edilmesi ve iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini öngören anlaşmalar da imzalanmıştır.⁵¹⁰ Bu ziyaretin hemen ardından Şubat ayında İran İslam Devrimi'nin yıldönümü kutlamalarına katılan Muttalibov, İran'a Azerbaycan'dan hiçbir tehdidin gelmesine izin vermeyeceğini vurgulamıştır. Muttalibov'un heyetindeki bir Azeri bakan "Doğu ve Batı Azerbaycan'ın (İran'daki Azeri illerin) İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan kurulmasının imkansız olduğunu" söylemesi Muttalibov'un misyonunun temel amacını ortaya koymuştur.⁵¹¹

Azerbaycan'ın Azeri milliyetçiliğine dayanan resmi ideolojisinde köklü bir değişiklik yapmanın kısa vadede mümkün olmadığını gören İran, uzun vadede İslami ideolojinin güç kazanmasına ortam hazırlamaya çalışmış, Azerbaycan'ı tanımalarının ardından bu ülkede İslam inancının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Öncelikle İran'ın finanse ettiği din öğretimi kampanyaları çerçevesinde din adamları ve kitapları Azerbaycan vatandaşı olan bazı dergi ve gazetelere maddi katkıda bulunularak karşılığında genelde İslami rejimleri ve özelde de İran rejimini öven yazıların çıkması sağlanmıştır.⁵¹²

İran'ın bölgede etkin olma bağlamındaki girişimlerinden biri de Karabağ sorununda arabuluculuk misyonu üstlenme girişimidir. Bu çerçevede, 25 Şubat 1992'de Dışişleri bakanı Velayeti Bakü'yü ziyaret ederek arabuluculuk önerisinde bulunmuştur. İran'ın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri 15 Mart 1992'de Tahran'da ateşkes memorandumunu imzalamıştır. Ardından Nisan'da İran Dışişleri Bakanı yardımcısı Mahmud Vaezi ateşkes ve savaş tutsakla-

⁵¹⁰ Cafersoy, "Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası", s. 113.

⁵¹¹ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası (1)", http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html (22.02.2009)

⁵¹² *Ibid.*

rının değişimi konusunda ayrıntıları görüşmek üzere Bakü'y ve Eri-
van'ı ziyaret etmiştir. 7–8 Mayıs'ta İnan Devlet Başkanı Rafsanca-
ni'nini Ermenistan ve Azerbaycan yöneticilerinin görüşmelerinde ara-
buluculuk yaparak ateşkes anlaşmasını imzalatmasının ardından, 9
Mayıs'ta şuşa Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Vaezi yaptığı
açıklamada ülkesinin bu işgali kınadığını, Dağlık Karabağ'ın Azer-
baycan'ın bölünmez bir parçası olduğunu ve bölgede sınırların değişi-
rilmesine karşı olduklarını açıklamıştır. Fakat İnan'ın bu tepkisi sonuç
vermemiş, ardından 17 Mayıs'ta Laçin Ermeniler tarafından işgal
edilmiştir. Böylece İnan'ın arabuluculuk girişimi başarısızlıkla sona
ermiştir.⁵¹³

İnan'ın Azerbaycan'da etkinliğini arttırma çabaları yoğunlaştırdığı
bir dönemde iktidara gelen Elçibey'in başında olduğu Azerbaycan
Halk Cephesi, İnan'a yönelik iki temel esasa dayanan aktif bir politika
uygulamaya başlamıştır. Bunlardan ilki, ilişkilerde önceki dönemde
bozulmuş olan karşılıklılık ve eşitlik esasında kurulması ve ikincisi
İnan'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığının tanıtılmasıdır.⁵¹⁴ Elçi-
bey'in İnan'ın bölgesel rakibi Türkiye'yi dış politikasının merkezine
alması ve Güney Azerbaycan konusunda devam ettirdiği irredentist
söylemleri, İnan'ın ise Elçibey'e karşı iki yol izlemesine sebep olmuş-
tur; Birincisi, savaşta el altından Ermenistan'a destek vermeyi sr-
drmek, fakat reorikte tümüyle Azerbaycan'ın yanında görünmektir.
İkinci yol ise daha etkilidir; İnan Azerbaycan'da Rusya'nın organize
etmeye çalıştığı Halk Cephesi muhaliflerine destek vermeye başla-
mış,⁵¹⁵ Bununla yetinmeyerek Elçibey'in Trklk faaliyetlerinden
rahatsız olan Azerbaycan'daki Taliş azınlığı kışkırtmaya çalışmıştır.
Bunun sonucunda Alikram Gumbatov liderliğinde 1993 yılında kuru-

⁵¹³ Cafersoy, "Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası", ss. 114-115.

⁵¹⁴ *Ibid.*, s. 15.

⁵¹⁵ Erdoğdu, *op cit.*, ss. 444-445.

lan otonom Taliş-Mughan cumhuriyeti İran'ın desteğiyle kısa bir süre ayakta kalabilmiştir.⁵¹⁶

1993 yılında Elçibey'in darbe sonucu görevi bırakmasıyla, Azerbaycan'da Haydar Aliyev dönemi başlamıştır. Aliyev'in hem söylemde hem de pratikte, İran'a karşı uygulanan milliyetçi politikaları terk etmesiyle, İran-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir.⁵¹⁷ Aliyev'in uyguladığı statükocu politikalarda bunda etkili olmuştur. Ama daha önemli ve köklü iki neden daha vardı. Öncelikle Azerbaycan'ın büyük hidrokarbür rezervlerine rağmen orta vadede bile ekonomik bakımdan dikkate değer bir atılım yapamayacak olmasının anlaşılması belirleyici olmuştur. Azerbaycan'ın Rusya ve İran'a ekonomik bağımlılığı sürdüğü müddetçe İran'ın bu devletten çekinmesine gerek yoktur. Bu nedenle Hazar'ın statüsü konusunda ve Azeri petrolünün Batı'ya nakledilmesinde İran daima çözümü engelleyen bir tutum takınmıştır. İkinci neden ise, İran'ın İran ile Azerbaycan arasında büyük bir "kültür eşiğinin" varlığını fark etmiş olmasıdır. Bu eşik, İran vatandaşı Azerilerin atlamak istemeyeceği kadar yüksektir. İranlı Azerilere göre, Kuzeyli Azeriler "ahlaksızdır, kültürsüzdür, bayağıdır" ama en önemlisi dinden çok uzaktır. Kültür eşiğini ikame edecek bir "Demokrasi Eşiği"nin Azerbaycan lehine İran ile Azerbaycan arasında olması durumunda, İranlı Azerilerin fikirlerini değiştirmeleri olasılığı vardır ama demokrasi eşiğinde de Azerbaycan'ın İran'ın üstünde yer alması mümkün olmamıştır. İran kendine özgü bir biçimde geliştirdiği demokrasi yorumuyla, bu konuda Azerbaycan'a göre daha tatminkâr bir niteliğe sahiptir. Sonuçta: Türkçenin lehçelerini konuşan İran vatandaşlarının "İranlılık kimliği" daha fazla güçlenmiş ve İran'ın bütünlüğü konusunda SSCB sonrasında çıkan milliyetçilik rüzgârına rağmen, gönüllü birliktelikten yana oldukları anlaşılmıştır. Bu nokta-

⁵¹⁶ Mehmediyeva, *op cit.*, s. 281.

⁵¹⁷ Erdoğdu, *op cit.*, s. 445.

nin anlaşılmasıyla, İran'ın Azerbaycan'a karşı politikası daha da yumuşamıştır.⁵¹⁸

2003 yılında İlham Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte İran-Azerbaycan ilişkileri yeniden bir yumuşama dönemine girmiştir. Bu konuda iki etken önemli rol oynamıştır. Birincisi Bakü'deki olası bir "renkli devrim"ın İran için yaratacağı tedirginliktir. İkincisi ise Aliyev yönetiminin uyguladığı denge politikasıdır. İran, Azerbaycan'la yaşanan gerginliğin Bakü'yü daha fazla Batı'ya itmemesi için ihtiyatlı bir tutum takınmaktadır.⁵¹⁹

ABD'nin BM Güvenlik Konseyinden İran'a yönelik yaptırım kararı çıkarmayı planladığı bir dönemde Azerbaycan İran'la elektrik ve doğalgaz anlaşması imzalamıştır. İlham Aliyev ise 30 Ekim 2006'da İnterfax haber ajansına verdiği demeçte "Azerbaycan'ın İran'a karşı uluslar arası yaptırımı desteklemediğini" açıklamış aynı zamanda Azerbaycan, ABD'nin Azerbaycan topraklarını İran'a karşı kullanma baskılarını da sürekli olarak reddetmiştir. Bununla da yetinmeyip iki ülke arasında 6 Mayıs 2005'te İran'ı ziyaret eden Azerbaycan Savunma bakanı Sefer Abiyev, İran savunma Bakanı Ali Şamhani ile karşılıklı saldırmazlık anlaşması imzalamıştır.⁵²⁰

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın Eylül 2007'de Azerbaycan'a yapmış olduğu resmi ziyarette iki ülke ilişkileri açısından önemlidir. Bu ziyaret esnasında; iki ülke arasında ulaştırma işbirliği alanları, Orta Asya doğalgazının İran üzerinden Azerbaycan'a taşınması, İran'ın BTC'ye Katılması, Güney-Kuzey ulaştırma koridoru, Nahcivan'ın İran üzerinden Azerbaycan anakarasıyla karasal bağlantısının sağlanması, Gebele üssü ile ilgili ABD-Rusya-Azerbaycan görüşmelerinin içeriği, İran-ABD krizi ve Azerbaycan'ın tutumu görüşülmüştür.⁵²¹

⁵¹⁸ Erdoğan, *op cit.*, s. 446.

⁵¹⁹ Ağacan, "İran'ın Kafkasya Politikası"

⁵²⁰ *Ibid.*

⁵²¹ *Ibid.*

İki cumhurbaşkanı arasında imzalanan ortak bildiride ise taraflar önemli dış politika sorunlarının çözümünde karşılıklı desteklerini ifade etmişlerdir. İran, işgal altındaki Azerbaycan toprakları sorununun BM ve İslam konferansı Örgütü'nün kararları doğrultusunda ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesini desteklediğini yinelemiştir. Ayrıca ortak bildiride sorunun çözümü için Minsk Grubu'nun daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği vurgulanarak Minsk Grubu bu konu üzerinde yeterli derecede çalışmamakla eleştirilmiştir. Azerbaycan ise ortak bildirideki "taraflar bütün devletlerin aynı zamanda İran'ın, uluslar arası Atom Enerji Ajansı ve yasaları ve Nükleer Silahların yayılmasının önlenmesi Anlaşması çerçevesinde barışçıl amaçlı nükleer enerjiyi kullanımını destekliyor" ifadesinin altına imza atarak, İran'ın şimdiki nükleer politikasına destek verdiğini açıkça ifade etmiştir.⁵²²

İran Azerbaycan arasında çözülememiş sorunlardan biri de Hazar Denizinin statüsüyle ilgilidir. Azerbaycan'ın Hazar deniz tezinin aksine, İran'a göre Hazar bir deniz değil, sınır gölüdür. Bu yüzden Hazar üzerindeki hakimiyet 5 sınır devleti tarafından su yüzeyi ve deniz yatağı kaynakları dahil olmak üzere, her devlete %20 pay düşecek şekilde eşit olarak paylaşılmalıdır.⁵²³

3.3.2. İran-Ermenistan İlişkileri

İran-Ermenistan ilişkilerinin temelinde ortak tarih ve jeopolitik unsurlar önemli yer tutmaktadır. Ne kadar İran bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Ermenistan'ı 1992 yılında tanımış olsa da, iki toplumun ilişkileri yüzyıllar öncesine gitmektedir. Hatta 18.yy'da Kaçkar Hanedanlığı döneminde (İran Kafkas coğrafyasını Rusya'ya bırakmadan önce) birçok Ermeni, Pers imparatorluğu egemenliği altında yaşamıştır.⁵²⁴

⁵²² *Ibid.*

⁵²³ Kaveh Afrasiabi, Abbas Maleki, "Iran's Foreign Policy After 11 September", *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 9, No. 2, 2003, ss. 261-263.

⁵²⁴ Mohammad-Reza Djalili, "Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism", *The Quarterly Journal*, No. 3, 2002, s. 49.

İran, Soğuk Savaş döneminde kuzeyinde SSCB ile komşuyken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kuzeyinde birden bire üç devletle (Azerbaycan, Türkmenistan, Ermenistan) sınır komşusu olmuştur. Ayrıca Kafkasya'da ortaya çıkan istikrarsız durum, İran'ın tehdit algılamalarını arttırmıştır. Bağımsızlıklarını kazanarak Güney Kafkasya'da İran'la komşu olan bu üç devlet arasında, İran en az güvenlik tehdidini Ermenistan'dan almaktadır.

Ermenistan ise bağımsızlığını kazandıktan sonra İran hariç diğer komşularıyla (Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan) ciddi sorunlar yaşamıştır. Ermenistan açısından İran güvenilir ve sorunsuz tek komşudur. Ayrıca Ermenistan, İran üzerinden körfeze çıkış bulabilmekte ve Türkiye ile ilişkilerindeki soğukluktan kaynaklanan açığı bu yolla kısmen de olsa kapatmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Ermenistan, İran'ı Orta Asya'ya giden yolda bir köprü olarak görmektedir.⁵²⁵

İran'ın Ermenistan'a yönelik politikalarını belirlemede 3 unsur üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, "stratejik" boyuttur. İran, Ermenistan'ı kendisi gibi komşuları tarafından izolasyona tabi tutulmuş olarak algılamaktadır. İkinci olarak "coğrafi" boyuttan bahsedilebilir. İran'a göre Ermenistan mücadeleden çok iş birliğine gidilmesi gereken komşu devlettir. Üçüncü unsur ise "jeopolitik"tir. İran, Ermenistan'la ilişkileri geliştirerek, Batı'nın ve ABD'nin bölgede ki gücünü kırmayı hedeflemektedir.⁵²⁶

Ermenistan'ın İran'la olan ilişkilerinde; İran'da yaşayan yaklaşık 300.000 civarında Ermeni'nin olması, RF'ye karşı İran'ı alternatif olarak görmesi, İki ülke arasında ticari ilişkiler ve Erivan yönetiminin bundan elde edeceği ekonomik kar belirleyici olmaktadır. Ayrıca Erivan yönetimi, İran'dan Dağlık Karabağ sorununda kendi lehine destek

⁵²⁵ Araz Aslanlı, "İran-Ermenistan İlişkileri ve Doğalgaz Etkeni", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=106&sayfa=66> (20.02.2009)

⁵²⁶ Richard Giragosian, "Armenian-Iranian Relations", http://www.iras.ir/English/Default_view.asp?@=1804 (30.04.2009)

aramaktadır.⁵²⁷ İki ülke arasında oluşturulan enerji boru hatları, elektrik alışverişi ve Araz Nehri üzerine ortak kurulacak hidroelektrik santral ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemlidir.⁵²⁸

İran'ın önemli kaygılarından biri de "Türk tehlikesi"dir. Çok uluslu bir devlet olan İran'da nüfuzun yaklaşık olarak 28 milyonunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Ayrıca Türkler geçmişte uzunca bir dönem ülkeyi yöneten grup olmuştur.⁵²⁹ Soğuk savaş döneminden sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve Azerbaycan'ın birleşmesi konusu gündeme girince İran, Azerbaycan'ın düşman olan Ermenistan'la yakınlaşma sürecine girmiştir.⁵³⁰

2000'li yıllardan itibaren iki ülke ilişkilerinde diplomatik temasların yoğunlaştığı görülmektedir. 12 Nisan 2001'de Ermenistan Anayasa Mahkemesi Başkanı Gayik Arutyunyan'ın Tahran ziyaretinde açıklamada bulunan İran Devlet Başkanı Muhammed Hatemi, İran doğalgazının Avrupa'ya ulaşması için en iyi yolun Ermenistan olduğunu belirtmiştir. 2001 yazında Hazar Denizindeki sektörlerin dağılımı yüzünden İran ve Azerbaycan arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştır. ABD ve Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması İran-Ermenistan ilişkilerinin de yakınlaşmasına sebep olmuştur. 16 Temmuz 2001'deki İran Ulusal Güvenlik Konseyi sekreteri Hasan Ruhani başkanlığındaki heyet Ermenistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sonrasında Ermenistan Başbakanı Andranik Margaryan İran'ın Karabağ konusundaki tavrını överek, İran'ın bölge barışı için önemini vurgulamıştır. Ayrıca Margaryan, Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan AGİK Minsk grubuna İran'ın da girmesi gerektiğini söy-

⁵²⁷ *Ibid.*

⁵²⁸ Geoffrey Gresh, "Coddling teh Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", *Caucasus Review of International Affairs*, Vol. 1, No. 1, 2006, s. 8-9.

⁵²⁹ Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-Sosyal Yapı", *Avrasya Dosyası*, Vol. 7, No. 1, 2001, ss. 220-232.

⁵³⁰ Nazmi Gül, Gökçen Ekici, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 22, 2002, s. 40.

ledi. 25-27 Aralık 2001 yılında gerçekleşen ve Ermenistan- İran ilişkilerinde önemli bir kilometre taşı olan gelişme de Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın 25-27 Aralık tarihleri arasında İran'a yaptığı resmi ziyaretidir. Bu ziyaret iki ülke arasında stratejik ittifak tartışmasını yeniden gündeme taşımıştır.⁵³¹

2004 yılı itibariyle Ermenistan-İran ilişkilerinin özellikle iki ayrı alanda geliştiği söylenebilir. Bunlar enerji-ekonomi ve siyasi-askeri alanlardır. Enerji-ekonomi alanında en önemli sorunlar sermaye eksikliği, ölçek ve verimlilik sorunu ve ulaşım'dır. Buna rağmen enerji alanında yedi ayrı İran-Ermenistan ortak çalışması bulunmaktadır ve bunlardan en önemlileri Aras nehri üzerinde ortak enerji üretimi için ayrı santralin kurulmasıdır. Siyasi-askeri alanda ise Ermenistan ve İran'ın Azerbaycan'ı ortak tehdit olarak görmesidir. Bölgede Ermenistan-Azerbaycan dengesi konuşulmaktadır.⁵³²

26 Mayıs 2005 tarihinde Ermenistan Parlamentosu'nda basın mensuplarına açıklamalarda bulunan Başbakan Andranik Markaryan, 'Bakü-Tiflis-Ceyhan' Petrol boru hattının bölgenin güç dengelerini bozduğunu ve Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da bu gücü dengelemek için alternatif yollar arayışında olduğunu bildirmiş ve bu bağlamda İran-Ermenistan doğalgaz boru hattını alternatif proje olarak değerlendireceklerini ifade etmiştir.⁵³³

Son dönemdeyse, İran nükleer enerji programı ve Ermenistan'ın bu konuya bakışı ilişkilerde yeni bir başlık daha açmıştır. Hatta İran'ın Kitle İmha Silahı (WMD) üretimi için Ermenistan'dan iki şirketin malzeme sağladığının belirlenmesi, ABD'nin Ermenistan'ı uyarmasına ve bu iki şirkete yönelik yaptırım uygulamasına sebep olmuştur.⁵³⁴

⁵³¹ Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, ss. 277-278.

⁵³² *Ibid.*, s. 282.

⁵³³ Veliev, *op cit.*, s. 88.

⁵³⁴ Brenda Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europa", <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/shaffer.pdf> (30.04.2009)

3.3.3. İran-Gürcistan İlişkileri

Sahip olduğu jeostaretejik ve jeopolitik konumu gereği Gürcistan, tarihin birçok döneminde İran'dan gelen kavimlerin hedefi olmuştur. Pers imparatorluğu döneminde başlayan bu akınlar, daha sonra İran'da egemenlik kuran Safavi hanedanlığı döneminde devam etmiştir. Şah İsmail ve *Şah Tahmasb* döneminde Gürcistan'a yapılan seferler sonucunda 1540 yılında Tiflis işgal edilmiştir. Bu dönemde birçok Gürcü, İran ordusunda ve yerel yönetimlerde görevlendirilmiş, bu durum da İran-Gürcü ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlamıştır.⁵³⁵ 15. ve 16.yy'da İran Safavileri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında geçen mücadele neticesinde, 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşmasıyla Batı Gürcistan Osmanlı İmparatorluğu, Gürcistan'ın güney kısımları da İranlıların egemenliği altına girmiştir. 18.yy'dan itibaren Ruslar da katılmıştır. Rusların, Güney Kafkasya bölgesinde etkisini artırması İran'ı özellikle Gürcistan'la ilişkiler konusunda geri düşmesine sebep olmuştur.⁵³⁶

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, Güney Kafkasya bölgesinde bağımsızlığını kazanan bir diğer devlet de Gürcistan olmuştur. Gürcistan ile İran arasında ortak sınır olmaması, iki ülke ilişkilerinin düşük yoğunlukta gelişmesine sebep olmuştur.⁵³⁷

İran ile Gürcistan arasında diplomatik ilişkiler 15 Mayıs 1992 yılında başlamıştır.⁵³⁸ Fakat iki ülke ilişkileri 2000 yıllardan itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu ilişkiler özellikle ticaret, nakliye ve çatışmaların çözülmesi konuları çerçevesinde gelişmektedir. İki ülke ekonomik ilişkilerinin en önemli maddesi doğalgaz ve enerji ticaretidir. 2003 yılında Gürcistan'da iktidara gelen Saakaşvili'nin Batı yanlı-

⁵³⁵ Keith Hitchins, History of Georgian-Iranian Relations, <http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/GeorPersRelations.htm> (17.09.2009)

⁵³⁶ <http://www.persian-doc.org.ge/relations.html> (17.09.2009)

⁵³⁷ Kaweh Sadegh-Zadeh, *op cit.*, s. 39.

⁵³⁸ http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=306&lang_id=ENG (22.09.2009)

sı politikalar izlemesi ve Abhazya ile Güney Osetya sorununa getirdiği çözüm yöntemleri, Rusya'nın Gürcistan'a karşı uyguladığı politikalarda sertleşmesine sebep olmuş ve bu çerçevede Rusya Gürcistan yönetimine karşı doğalgaz kozunu kullanma yoluna gitmiştir. Rusya'nın Gürcistan'a karşı doğalgazı bir baskı unsuru olarak kullanmaya başlaması, Gürcistan'ı doğalgaz temin edebileceği İran gibi alternatif arayışlar içine itmiştir.⁵³⁹ İran-Ermenistan arasında bulunan enerji hatlarının Ermenistan-Gürcistan sınırına kadar uzatılarak İran doğalgazının Gürcistan'a getirilmesi hatta söz konusu hattın Gürcistan'dan da Karadeniz yoluyla Avrupa'ya taşınması düşünülmektedir.⁵⁴⁰

2005 yılı içerisinde İran; Gürcistan'a 20 milyon Euro (25,7 milyon dolar) tutarında mali yardım yapacağını ve bu yardımın Gürcistan'daki birtakım ekonomik projelerin gerçekleştirilmesinde kullanacağını, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te daimi bir ticaret merkezi ya da misyonu kuracağını açıklamıştır. Ayrıca, Gürcistan'ın İran'a olan 12 milyon dolarlık borcunu ödemesi için 2025 yılına kadar süre vereceklerini açıklaması, iki ülke yaklaşması açısından önem teşkil etmektedir.⁵⁴¹

Ayrıca 2006 yılında varılan anlaşmayla, İran Gürcistan'a Ermenistan üzerinden 50 megavat elektrik satmayı kabul etmiş olup, ileride bu rakamın 300 megavat kapasiteye çıkarılması da planlanmıştır.⁵⁴²

İkili ilişkiler çerçevesinde 2006 yılında, Gürcistan Dış İşleri Bakanı Gela Bezhuashvili ve İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad 23 Ekim'de Tahran'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmede Ahmedinejad; ticari, yatırım, nakliye ve enerji sektörü konularında daha yakın iş birliğine girilmesinin önemini vurgulamıştır.⁵⁴³

⁵³⁹ Kaweh Sadegh-Zadeh, *op cit.*, ss. 39-40.

⁵⁴⁰ Sedat Laçiner, İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı, <http://www.usakgundem.com/yazar/640/iran-ermenistan-dogalgaz-boru-hatti.html> (Erişim Tarihi: 16.10.2009)

⁵⁴¹ Fikret Ertan, İran, Gürcistan'la Yakınlaşıyor, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=171105> (Erişim Tarihi: 16.10.2009)

⁵⁴² <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13929> (Erişim Tarihi: 19.10.2009)

⁵⁴³ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13930> (Erişim Tarihi: 20.10.2009)

İran ve Gürcistan arasında son dönemde görülen yakınlaşma, Gürcistan'ın en önemli müttefiklerinden biri olan ABD'yi rahatsız etmiştir. ABD'nin Gürcistan Büyükelçisi John F. Tefft yaptığı açıklamada; "Gürcistan'ın yaşadığı doğalgaz sıkıntısını ve İran'la yapılan anlaşmaları anladıklarını fakat iki ülke arasında yapılacak uzun vadeli stratejik bir anlaşmaya karşı olduklarını" ifade etmiştir.⁵⁴⁴

Bölgesel bir güç olan İran'ın Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan çatışmaların, çözümünde arabuluculuk rolünü dönem dönem gündeme getirmektedir. Gürcistan'ın yaşamış olduğu etnik çatışmalara yönelik de İran'ın çeşitli girişimleri olmuştur.

2003 yılında İran'ın Gürcistan Büyükelçisi Hussein Aminian Tusi, Abhazy sorununun çözümüne yönelik İran'ın yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁴⁵ 2004 yılında yapılan bir başka açıklama da ise; İran, Acaristan sorununda Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini fakat sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği belirtmiş ve İran'ın arabuluculuğa hazır olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁶ İran Dış İşleri Bakanı Muttaki 22 Ekim 2006'da yaptığı açıklamada; "İran'ın bölgesel barış adına, Rusya ve Gürcistan arasında arabuluculuk rolünü üslenebileceğini belirtmiştir.⁵⁴⁷

2008 yılında patlak veren ve Rusya'nın da müdahil olduğu, Gürcü-Oset ve Gürcü-Abhaz savaşları sonrasında BM Genel Kurulunda konuşma yapan İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad; "Gürcistan'ın Batı'nın ve NATO'nun kışkırtması neticesinde savaşa zorlandığını ve bu tahrikin altında Sionist düşüncenin olduğunu" söylemiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Michael Schwartz, "U.S. Warns Georgia On Continuing Deals With Iran", <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1DB113EF93BA15752C1A9609C8B63> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

⁵⁴⁵ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=4274> (Erişim Tarihi: 19.10.2009)

⁵⁴⁶ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=6946> (Erişim Tarihi: 19.10.2009)

⁵⁴⁷ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13922> (Erişim Tarihi: 19.10.2009)

⁵⁴⁸ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=19585> (Erişim Tarihi: 20.10.2009)

Gürcistan ve İran ilişkilerinde önemli bir faktör de ABD unsuru'dur. İran'ın son dönemde yürüttüğü nükleer program ve ABD'nin İran'a yönelik düzenleyebileceği bir askeri hareketin sinyalini zaman zaman vermesi, Gürcistan açısından farklı değerlendirilebilir.

Bazı görüşlere göre; İran'a karşı yapılacak askeri bir müdahalede ABD'nin Gürcistan topraklarını da kullanmayı planladığı iddia edilmektedir.⁵⁴⁹ Böyle bir durumun gerçekleşmesi, Gürcü-İran ilişkilerine ciddi bir zarar vermekle birlikte, İran'ın Gürcistan'a yönelik karşılık verme olasılığı da bulunmaktadır.

⁵⁴⁹ Ian Brockwell, "US Want Russia to Leave Quickly-Georgia Needed For Iran Attack", <http://www.americanchronicle.com/articles/view/71849> (Erişim Tarihi: 20.10.2009)

SONUÇ

Kafkasya Bölgesi, kuzey-güney ve doğu-batı yollarının birleştiği bir coğrafyada, Asya ile Avrupa arasında transit ticaret yollarının kesiştiği bir konumdadır. Brezinski'nin "Büyük Oyun" ve Mackinder'in "Kara Hakimiyet Teorisi" içerisinde önemi vurgulanan bu coğrafya, dünya güç politikalarının kilit bölgesi olarak görülmektedir. Ayrıca özellikle son dönemde Kafkasya'nın sahip olduğu hidrokarbon yatakları (petrol ve doğalgaz) ve bölgenin enerji koridoru üzerindeki konumu, bölgenin jeopolitik önemini artıran önemli bir unsur olmuştur.

Kafkasya bölgesinin, dağlık yapısı bir çok kültürün birbirine karışıp asimile olmadan varlıklarını sürdürmesine imkân tanımıştır. Bölgenin sahip olduğu farklı dil, din ve millet vb. gibi unsurların bir arada yaşaması, bu küçük coğrafyada devamlı çatışmaların çıkmasına sebep olmaktadır.

Tarihi öneme sahip İpek Yolu'nun önemli kollarından birisi olan Kafkasya Bölgesi tarih boyunca kavimlerin göç ve istila hareketlerine de tanık olmuştur. Birçok Türk kavmi, Roma ve Bizans İmparatorlukları, Selçuklular, Sasaniler, Osmanlılar, İranlılar ve Ruslar bu bölgeyi egemenliği altına alabilmek için mücadeleye girişmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu, Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan ve Kafkas Sıradağlarının kuzeyinde yer alan bölge Kuzey Kafkasya olarak adlandırılırken, Kafkas Sıradağlarının güneyinde ve birliğin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanarak uluslararası sistemde aktör haline gelen Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ın yer aldığı bölge Güney Kafkasya olarak nitelendirilmektedir.

SSCB döneminde Güney Kafkasya Bölgesinde dondurulan etnik temelli sorunlar, Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışma alanlarından ilki Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölgesel bir savaşa dönüşen Dağlık Karabağ meselesidir. Dünyanın en eski yerleşim birimlerinden biri olarak kabul edilen

Karabağ Bölgesi, tarihsel süreç içinde: Sakalar, Urartular, Hürriiler, Araplar, Bizanslılar, Selçuklular tarafından işgal edilmiştir. Bölge, sonrasında Osmanlı-İran mücadelesine tanıklık etmiş, Osmanlı'nın güç kaybetmeye başlamasıyla da, 1724 yılında Nadir Şah kontrolüne geçmiştir. 1747'de Nadir Şah'ın ölümüyle bölgede kaos ortamı hakim olmuştur. Bunun neticesinde "Hanlıklar Dönemi" adı verilen yeni bir dönem başlamıştır.

19. yüzyılın başında başlayan Rusya-İran savaşı ve akabinde 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşmasıyla Karabağ Bölgesi Rusların kontrolü altına girmiştir. Bundan sonra da Rusların göç politikaları çerçevesinde, Anadolu'dan ve İran'dan binlerce Ermeni bölgeye göç ettirilerek burada iskân edilmiştir. Bölgedeki nüfus yapısının değiştirilmesi, etnik temelli sorunları da beraberinde getirmiştir. Karabağ'da, Azeriler ve Ermeniler arasında ilk kanlı çatışmalar 1905 yılında çıkmıştır.

Çarlık Rusyası'nın yerine kurulan Sovyet Rusya döneminde, Karabağ Bölgesi Azerbaycan'a bırakılmıştır. SSCB tarafından uygulanan sert politikalar, Karabağ sorununun dondurulmasına sebep olmuş fakat Dağlık Karabağ Ermenileri, Ermenistan'a bağlanma yönündeki iddialarından ve taleplerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Moskova yönetimi tarafından Ermeniler'in bu taleplerine, 1977 yılında oluşturulan SSCB Anayasası'nın 78. maddesinde yer alan "Birlik Cumhuriyetleri arazileri, onların rızası olmadan değiştirilemez. Sınırlar ancak Birlik Cumhuriyetlerinin mutabık kalması ve alınan kararın SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanması neticesinde değiştirilebilir" hususu gerekçe gösterilerek, her defasında olumsuz cevap verilmiştir.

SSCB'nin başına 1985 yılında Komünist parti genel sekreteri olarak geçen Mihail Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu Perestroika ve Glastnost politikaları, birlik içerisinde milliyetçilik hareketlerinin te-

tiklenmesini beraberinde getirmiştir. Bu hareketlerin en önemlisi Dağlık Karabağ Bölgesinde ortaya çıkmıştır.

Ermeniler özellikle düzenledikleri büyük çaplı mitinglerle Dağlık Karabağ Bölgesinin Ermenistan'a bağlanması taleplerini yinelemişlerdir. Dağlık Karabağ Sovyeti, 22 Şubat 1988'de bölgenin Ermenistan'a bağlanması ile ilgili bir kararı kabul etmiş fakat bu karar SSCB Yüksek Sovyeti tarafından reddedilmiştir. Buna benzer bir karar da Ermenistan Meclisi tarafından 15 Haziran 1988'de Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde almıştır. Bu kararı da Azerbaycan Meclisi 17 Haziran'da aldığı başka bir kararla kınamıştır.

Karabağ meselesinin büyümesi üzerine, 12 Ocak 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti DKÖB'nin yönetimini Azerbaycan'dan alarak doğrudan Moskova'ya bağlamış ve yönetimini Özel Karabağ Komitesine vermiştir. 28 Kasım 1989'da, SSCB Yüksek Sovyeti, aldığı bir başka kararla, Dağlık Karabağ Bölgesinde Azerbaycan yönetiminin yeniden kurulmasına karar vermiş, bunun üzerine Ermenistan, 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlayan bir karar alarak çatışmaların başlamasına sebep olmuştur.

Yaşanan çatışmalar, Azeri-Ermeni sorununu kısa bir sürede Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölgesel bir savaşa dönüştürmüş ve Rusya'nın girişimleriyle 12 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasına kadar devam eden çatışmalar neticesinde: Dağlık Karabağ bölgesinin de içinde bulunduğu Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Azerbaycan-Ermenistan arasında Dağlık Karabağ yüzünden başlayan çatışmalar için ilk arabuluculuk girişimleri Ruslar tarafından başlatılmıştır. İran, Türkiye gibi ülkelerde çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da yapılan görüşmelerde hâlihazırda somut adımlar atılamamıştır.

Savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği 1993 yılında BM sorunun çözümlüne yönelik, 822, 853, 874 ve 884 numaralı kararları almış fakat

bu kararlar uygulanamamıştır. Sorunun çözüme kavuşturulması için ciddi şekilde uğraşan uluslararası kurumlardan biri de, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 1992 yılında kurmuş olduğu Minsk Grubu'dur. Amerika, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan bu grup, sorunun çözümü için 1997 ve 1998 yıllarında taraflara "Paket Çözüm", "Aşamalı Çözüm" ve "Ortak Devlet Projesi" olmak üzere üç öneri sunmuş olup, bu öneriler de taraflarca kabul görmemiştir. AGİT'in çözüme yönelik çabaları günümüzde de devam etmektedir. 2000'li yılların başından itibaren, Fransa'nın Paris, ABD'nin Key-West ve Rusya'nın Moskova görüşmeleriyle arabuluculuk girişimleri olmuş fakat nihai çözüme yönelik somut ilerlemeler sağlanamamıştır.

Dağlık Karabağ Ermeni Yönetimi, 2006 yılı Aralık ayı içinde bağımsızlığa da vurgu yapan bir anayasa kabul etmiş fakat; bir nevi bağımsızlık anlamına gelen bu anayasa uluslararası aktörler tarafından bağımsızlık ilanı olarak algılanarak, tanınmamıştır. Günümüzde, sorunun çözümüne yönelik taraflar arasında görüşmeler devam etmekte olup, önümüzdeki süreçte sınır bölgelerinde yaşanabilecek lokal çatışmaların bölgesel bir savaşa dönüşme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Güney Kafkasya Bölgesinde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte çatışmaya dönüşen bir başka etnik temelli sorun da Gürcü-Abhaz meselesidir. Hem Abhazların hem Gürcülerin bölgedeki varlığı çok eski dönemlere dayanmaktadır. Herodot ve Strabon gibi antik Yunan araştırmacıları, eserlerinde Abhazlar'ın Karadeniz'in kıyısında yaşayan eski halklardan biri olduğunu vurgulamaktadırlar.

Bizans İmparatorluğu'nun Gürcistan'da etkili olmasıyla birlikte Hıristiyanlık bölgede yayılmaya başlamış ve Abhazlar bu dönemde Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun zayıflama

dönemindeyse, 8. yy.da II. Leon'un önderliğinde bağımsız bir Abhaz Krallığı kurulmuştur. Bir dönem Selçukluların egemenliğine giren bu bölgede daha sonra Osmanlılar ve Ruslar etkili olmuştur. Özellikle Abhazların bir kısmı, Osmanlı egemenliği altında İslamiyet'le tanışmıştır.

19.yy'da Osmanlı-Rus mücadelesi sonucunda Abhazlar, Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Osmanlı-Rus savaşları sonucunda binlerce Müslüman Abhaz da Osmanlı'nın yenilmesi üzerine Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, 31 Mart 1921 yılında Abhazyaya Bağımsız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Aynı yıl Gürcistan ve Abhazyaya SSR'leri kendi aralarında birlik antlaşması imzalayarak Sovyetler Birliğinin kurulma sürecine eşit statü ile katılmışlardır. Gürcistan –Abhazyaya Federasyonu 1931 yılına kadar Transkafkasya Birliği'nin üyesi olarak kalmıştır. SSCB yönetimi tarafından 1931'de Abhazyaya'nın bağımsız cumhuriyet statüsü kaldırılmış ve Abhazyaya, Gürcistan içinde özerk bir cumhuriyet haline getirilmiştir. Abhazlar arasında öfkeyle karşılanan bu karar, günümüzde yaşanan Abhaz-Gürcü çatışmasının temellerinden birini oluşturmaktadır.

Gürcistan içerisinde özerk bir cumhuriyet haline gelen Abhazyaya üzerinde Gürcüleştirme politikaları ağırlık kazanmıştır. Gürcüleştirme politikaları birçok kez Abhazlar tarafından protesto edilmiş ve Moskova yönetimine Gürcistan Hükümetleri şikâyet edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin son döneminde Gürcistan'da yönetime gelen Gamsahurdiya iktidarı esnasında azınlıklara yönelik artan baskılar sonucu, Gürcü-Abhaz ilişkileri çatışma noktasına gelmiştir.

14 Ağustos 1992'de Gürcü kuvvetlerinin Abhazyaya'nın başkenti Sohum'a girmesi ve buna Abhaz kuvvetlerinin cevap vermesiyle patlak veren Gürcistan-Abhazyaya ihtilafı topyekûn savaşa dönüşmüştür. Rusya'nın çabaları sonucu taraflar arasında 3 Eylül 1992'de Mosko-

va'da ateşkes anlaşmasına imzalanmış fakat buna rağmen çatışmalar devam etmiştir. Bu sefer BM'nin de devreye girmesiyle Gürcistan ve Abhazya arasında Cenevre'de yapılan görüşmeler sonucunda 1 Aralık 1993'de yeni bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Sorunun nihai çözümlüne yönelik, taraflar arasında devam eden görüşmeler hâlihazırda devam etmekte olup, ufak çaplı çatışmalar da yer yer yaşanmaktadır.

Güney Kafkasya Bölgesinde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte çatışmaya dönüşen bir başka etnik temelli sorun da Gürcü-Oset meselesidir. Günümüzde Oset Toplumunu, Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunan Kuzey Osetya ve Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Güney Osetya'da yaşamaktadır. Yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan Osetler, birçok milletin egemenliği altına girmiştir. Oset-Rus ilişkilerinin başlaması ise 18'yy'ın sonlarında gerçekleşmiştir.

Oset sorununun ortaya çıkması, 20.yy'ın ilk yarısında olmuştur. Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla Osetler bağımsızlığını ilan etmiş fakat Kızıl Ordu'nun Gürcistan'ı işgal etmesi ve ardından Osetlerin Sovyet egemenliği altına girmesiyle son bulmuştur. Sovyet iktidarı, Osetya'yı ikiye ayırarak bir bölümünü Güney Osetya Özerk Bölgesi adıyla 20 Nisan 1922'de Gürcistan'a, diğer bölümünü Kuzey Oset Bölgesi adıyla 7 Temmuz 1925'te Moskova'ya bağlamıştır. Osetlerin suni bir idari yapıyla birbirinden ayrılması, sorunun temelini oluşturmaktadır.

SSCB'nin uyguladığı sert politikalar ve birlik içerisinde Kuzey-Güney Osetya bölünmüşlüğü'nün fazlaca hissedilmemesi, Osetler arasında çok fazla ayrılıkçı hareketlere sebep olmamıştır. Fakat Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, farklı devletler içerisinde kalan Osetler'de, "Birleşik Osetya Projesi" adı verilen güneyde ve kuzeyde yaşayan Osetleri bir çatı altında toplama fikri önem kazanmaya başlamıştır.

Gürcistan'da iktidara gelen Gürcü milliyetçisi Gamsakurdia'nın, uyguladığı Gürcüleştirme politikaları sebebiyle, Gürcü-Oset gerginliği

1990'lı yılların başında çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmalar sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiş, binlercesi de yaşadığı bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. 4 Temmuz 1992'de Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in çabalarıyla, taraflar ateşkes antlaşması imzalayarak, çatışmalara son vermişlerdir. Rusya'nın bu sorunu Gürcistan'ın iç işlerine karışmak için araç olarak kullandığını düşünen Gürcü lider Şevardnadze, savaş boyunca arabuluculuk girişimlerindeki Rus tekeli ni kırarak etnik çatışmayı uluslararasılaştırmaya çalışmış; NATO, AGİT ve BM'ye başvurarak ülkesinin toprak bütünlüğünün korunması ve barışçı çözüm bulunması için tüm imkanların kullanılmasını istemiştir. Sorunun çözümüne yönelik, uluslararası kuruluşların ve arabulucu devletlerin girişimleri neticesinde taraflar arasında birçok görüşme yapılmasına karşın somut adımlar atılamamıştır

2004 yılında Gürcistan Devlet Başkanı olan Saakaşvili, temel hedefinin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bu amaçla öncelikle Acaristan sorununu ele alan Saakaşvili, daha sonra Abhazya ve Güney Osetya sorununu çözmek için politikalar üretmeye başlamıştır. 2008 yılı içinde Batının desteğini alan Kosova'nın Rusya'nın engelleme çabalarına rağmen Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmesi, Gürcistan için sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

2008 Ağustos ayına kadar, Gürcistan ve Güney Osetya sınırında ufak çaplı çatışmalar devam etmiştir. 08 Ağustos 2008 tarihinde ise Gürcistan'dan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'ye kapsamlı bir askeri harekat düzenlenmiştir. Abhazya'ya da yayılan bu harekat karşısında Rusya, Abhazya ve Güney Osetya'ya yardım edebilmek için bölgeye müdahale etmiştir.

Güney Kafkasya Bölgesinde çatışmaya dönüşen etnik temelli sorunları etkileyen unsurlardan biri de bölgesel güç olarak kabul edilen RF, Türkiye ve İran'ın Güney Kafkasya politikalarıdır. RF "arka bahçesi" olarak nitelediği Güney Kafkasya Bölgesinde bir başka gücün

etkili olmasını yaşam alanına müdahale olarak algılamaktadır. Bu amaçla etnik çatışmaları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmakta ve Güney Kafkasya Devletleri ile olan ilişkilerini yakın çevre doktrini çerçevesinde sürdürmektedir. Türkiye'nin Güney Kafkasya politikaları daha çok Azerbaycan ve Gürcistan odaklı gelişmekteyken, son dönemde Ermenistan ile ilişkilerde de ilerlemeler yaşanmıştır. Türkiye, yaşanan etnik sorunlar çerçevesinde; Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklerken, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın uluslararası alandaki önemli destekçilerinden biri olmuştur. İran'ın Gürcistan ile sınırının olmaması, iki ülke ilişkilerinin düşük seviyede seyretmesine sebep olmuştur. İran'ın, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinde dini kriterlerden çok, ülke çıkarları etkindir. Özellikle İran'ın Dağlık Karabağ savaşında Müslüman Azerbaycan'a karşı, Hıristiyan Ermenistan'a daha yakın görülmesi uyguladığı pragmatist politikanın bir sonucudur.

Sonuç olarak, Güney Kafkasya bölgesinin çok çeşitli etnik ve dini yapısı, bu yapılar arasında tarihten gelen husumetlerin bulunması, sorunların çatışmaya dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Kafkasya Bölgesinin sahip olduğu coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik konum, son yıllarda enerji kaynaklarının dünya siyasetinde artan önemi, küresel ve bölgesel güçlerin bölgeye hakim olma mücadelesine dönüşmüştür. Bu güçler, Kafkasya'da bulunan ülkelerle ittifak çabalarına girerek, kendi çıkarları doğrultusunda Güney Kafkas coğrafyası ülkelerini etkilemektedir. Bu sebeplerden dolayı, Güney Kafkasya bölgesindeki çatışma alanlarına yönelik çözüm arayışlarında başarıya ulaşılamamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABASOV Ali, KHACHATRIAN Haroutiun, *The Karabakh Conflict, Variants Of Settlement: Concepts And Reality*, Baku-Yerevan: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2006.
- AFRASIABI Kaveh, MALEKI Abbas, "Iran's Foreign Policy After 11 September", *Brown Journal of World Affairs*, Vol.9, No.2, 2003.
- AĞACAN Kamil, "İran'ın Kafkasya Politikası", <http://www.asam.org.tr/temp/temp433.pdf>, s. 2. (20.02.2009)
- AĞACAN Kamil, "Gürcistan'da Barışın Önündeki En Büyük Engel: Barış Gücü", <http://www.asam.org.tr/temp/temp165.pdf> (21.02.2009)
- AKARSLAN Mediha, *Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Ezgi Yayıncılık, 1989.
- AKDEVELİOĞLU Atay, "İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası (1)", http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html (22.02.2009)
- AKTAŞ Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.
- ALİYAROV Süleyman, "Ermeni Genişleme Siyaseti ve Dağlık Karabağ", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 60, 1989.
- ALİYEV İğrar, *Dağlık Karabağ*, Bakü: Elm Yayınları, 1989.
- ALLEN William Adward David, MURATOFF Paul, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- AMBROSIO Thomas, "Congressional Perceptions of Ethnic Cleansing: Reactions to the Nagorno-Karabakh War and the Influence of Ethnic Interest Groups", *The Review of International Affairs*, Vol.2, No.1, 2002.
- Ana-Britanica, "Kafkaslar", 12. Cilt, 1993.
- ANNAN Kofi, "Abhazya'da Son Durum", çev. Nesij Huvaj, http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_11/abhazyada_son_durum.htm (Erişim Tarihi: 03.10.2009)
- ANTONENKO Oksana, "Self-regulating Ceasefire", <http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/self-regulating-ceasefire.php> (Erişim Tarihi: 11.11.2009)

- ARAS Bülent, "Turkey's Policy in the Former Soviet South: Assets and Options", *Turkish Studies*, Vol. 1, No. 1, 2000.
- ARSLAN Ahmet Ali, *Dar Geçit: Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi*, Ankara: Yeni Düşünce Yayınları, 1991.
- ASLAN Cahit, "Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya", [http:// www.akademikbakis.org/16/8abhazya.htm](http://www.akademikbakis.org/16/8abhazya.htm) (Erişim Tarihi: 06.10.2009)
- ASLANLI Araz, "Hazar'a Ortak Güç Önerisi", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=425&sayfa=51> (21.02.2009)
- ASLANLI Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, 2001.
- ASLANLI Araz, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu; Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=68> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)
- ASLANLI Araz, "Azerbaycan Dış Politika Çizgisini Değiştiriyor Mu", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=170&sayfa=63> (21.02.2009)
- ASLANLI Araz, "İran-Ermenistan İlişkileri ve Doğalgaz Etkeni", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=106&sayfa=66> (20.02.2009)
- ATTAR Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- AYDIN Mustafa, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus: Causes of Instability and Predicament*, Ankara: SAM Yayıncılık, 2000.
- AYDIN Mustafa, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, (ed), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- AYDIN Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Bişkek Protokolü (1994), çev. Zaur Şiriyev, <http://www.tumgazeteler.com/?a=2483923> (24.11.2009)

- BAEV K. Pavel, "Russia's Policies in Southern Caucasus and the Caspian Area", *European Security*, Vol.10, No.2, 2001.
- BAEV K. Pavel, *Russia's Policies in the Caucasus*, Washington D.C: Brookings Inst Pr, 1997.
- BAGUIROV Adil, "Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet-Era Legal and Economic Claims Used to Justify the Armenia-Azerbaijan War", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.1, 2008.
- BAHGAT Gawdat, "Oil and Terrorism: Central Asia and Caucasus", *Journal of Social, Political and Economic Studies*, Vol. 30, No. 3, 2005.
- BAL İdris, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- BAL İdris , "Türkiye-Ermenistan İlişkileri Ve Ermeni Sorunu", İdris Bal, Mustafa Çufalı, (ed), *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006.
- BDT Ülkeleri Enstitüsü, "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığı Dünü, Bugünü, Çözüm Perspektifleri", *Nart Dergisi*, Sayı:25, Temmuz-Ağustos 2001.
- BEDİRHAN Yaşar, "Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1999)
- BEGOYAN Anush, "National Concepts Of Security And The Problem Of Integration In Transcaucasia", *Iran and the Caucasus*, Vol. 10, No. 2, 2006.
- BENET Sula, *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1994.
- BERJE Adolf, *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasfiri*, , çev. Murat Paşşu, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.
- BİSHKU Michael B., Turkey, Ethnicity and Oil In The Caucasus, *Journal of Third World Studies*, Vol. 18, No.2, 2001.
- BLAUVELT Timothy, "Abkhazia: Patronage and Power in the Stalin Era", *Nationalist Papers*, Vol.35, No.2, 2007.
- BLOED Arie, "Dispute Concerning Nagorno-Karabakh Continues", *Helsinki Monitor*, No.4, 2006.

- BOZKUŞ Yıldız Deveci, “Hrant Dink Suikastı Sonrası Türkiye-Ermeni İlişkilerinde Olası Gelişmeler”, www.asam.org.tr/temp/temp339.pdf (20.02.2009)
- BOZKUŞ Yıldız Deveci, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Son Gelişmeler”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2366&kat1=44&kat2=> (20.02.2009)
- BÖLME Selim M., Türkiye-Gürcistan İlişkileri Çalıştay Raporu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009.
- BRAUND David, *Georgia In Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia (550 Bc - Ad. 562)*, New York: Oxford University Press, 2003.
- BROCKWELL Ian, “US Want Russia to Leave Quickly-Georgia Needed For Iran Attack”, <http://www.americanchronicle.com/articles/view/71849> (Erişim Tarihi: 20.10.2009)
- BZARTI Ruslan, “Dünden Bugüne Osetler’in Tarihi”, http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_5/osestlerin_tarihi.htm (Erişim Tarihi: 04.10.2009)
- CABBARLI Hatem, “Dağlık Karabağ Savaşı: Kaçgın ve Mecburi Göçmen Sorunu”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hk-hcabbarli.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2009)
- CABBARLI Hatem, “Geçmişten Günümüze Ermenistan’da Azerbaycan Türkleri”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=274> (Erişim Tarihi: 04.10.2009)
- CABBARLI Hatem, “Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=253> (Erişim Tarihi: 16.09.2009)
- CABBARLI Hatem, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc

- CABBARLI Hatem, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=88> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)
- CABBARLI Hatem, *Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları, 2004.
- CAFERSOY Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- CAFERSOY Nazım, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel*, Cilt.7, Sayı.1, 2001.
- CORNELL Svante E., "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance", *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.1, 1998.
- CHRYSANTHOPOULOS Leonidas T., *Caucasus Chronicles: Nation-Building and Diplomacy in Armenia 1993-1994*, Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2002.
- CHERVONNAYA Svetlana, *Conflict In The Caucasus: Georgia, Abkhazia and the Russian Shadow*, çev. Ariane Chanturia, Somerset: Gothic Image Publication, 1994.
- CERGENİA Anri, "Abhazya-Gürcistan İlişkileri", <http://www.abhazya.org/komite/makaleler/cergenia.html> (Erişim Tarihi: 02.09.2009)
- CERGENİA Anri, "Abhazya-Gürcistan İlişkileri Hukuksal Yapısı Ve Gelişimi", <http://www.abhazya.org/komite/makaleler/cergenia.html> (Erişim Tarihi: 06.06.2009)
- CUTST Noelle M. Shanahan, "Enemies Through The Gates: Russian Violations of International Law in the Georgia/Abkhazia Conflict", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 40, 2007-2008.
- CHAKRİAN Hakob, "The Armenian-Turkish Dialogue", *Journal of Iran & The Caucasus*, Vol. 5, 2001.
- ÇANDAR Cengiz, Graham E. Fuller, "Grand Geopolitics for a New Turkey", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 12, No. 1, 2001.
- ÇAY Abdulhaluk, *Hayaller ve Gerçekler*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989.

- ÇİLOĞLU Fahrettin, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1993.
- ÇİLOVDARLI Abbas, Şehla ABBASKIZI, *Türk Yurdu Karabağ-Yüzyıl Muharebe*, Bakü: Nergiz Neşriyatı, 2000.
- DAVID William Edward, *A History of the Georgian People From the Beginning Down To The Russian Conquest In The Nineteenth Century*, London: Routledge & Kegan Paul PLC, 1971.
- DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, 2008.
- DEMİR Ali Faik, *Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya-En Önemli Çatışma Noktaları ve Çözüm Önerileri, Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar-Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü*, Ankara: Konrad Adeauer-Stiftung Yayını, 2007.
- DEMİR Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- DEMİRRAĞ Yelda, "The Role of Turco-Russian Rapprochement in the Resolution of Ethnic Conflicts in Georgia", *Turkish Review of Eurasian Studies*, 2006.
- DEVDARİANİ Jaba, "South Ossetia: Activism Of The Georgian Government Tests International Efforts", <http://www.cacianalyst.org/?q=node/2193> (Erişim Tarihi: 03.09.2009)
- DJALILI Mohammad-Reza, "Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism", *The Quarterly Journal*, No. 3, 2002.
- DONABEDİAN Patrick, "The History of Karabagh from Antiquity to the Twentieth Century", *The Caucasian Knot: The History & Geopolitics of Nagorno-Karabagh*, Levon Chorbaijan, Patrick Donabedian, Claude Mutaflan (ed), London: Zed Books, 1994.
- DRAGADZE Tamara, "The Armenian-Azerbaijani Conflict: Structure and Sentiment", *Third World Quarterly*, Taylor&Francis Group, Vol.17, No.2, 1999.
- "Dünya Basınında Hocalı Katliamı", *Azerbaycan Türk-Kültür Dergisi*, sayı 370, 2007.

- EDWARDS Matthew, "The New Great Game and The New Great Gamers: disciples of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey*,: Vol. 22, No. 1, 2003.
- ERKAN Aydın Osman, *Tarih Boyunca Kafkasya*, İstanbul: Çivi Yayınları, 1999.
- ERKAN Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1905)*, Trabzon: KATÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.
- ERTAN Fikret, "NATO ve Gürcistan", *Zaman Gazetesi*, 23 Mart 2008.
- ERTAN Fikret, İran, Gürcistan'la Yakınlaşıyor,
<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=171105> (Erişim Tarihi: 16.10.2009)
- ERDOĞDU Hikmet, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- EYVAZOV Elnur, "NATO ve Azerbaycan", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004)
- FALL Sir Brian, "Conflict in the South Caucasus", *Asian Affairs*, Vol.37, No.2, 2006.
- FAWN Rick, CUMMINGS Sally N., "Interests Over Norms in Western Policy towards the Caucasus: How Abkhazia in No One's Kosovo", *European Security*, Vol.10, No.3, 2001.
- GACHECHILADZE Revaz, "Geopolitics In The South Caucasus: Local and External Players", *Geopolitics*, Vol. 7, No. 1, 2002.
- GAMAGHELYAN Philip, "Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A Myth or A Reality",
<http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf> (Erişim Tarihi: 16.09.2009)
- GARİBOV Mahir, "I. Dünya Savaşından Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006)
- GERMAN Tracey C., "The Pankisi Gorge: Georgia's Achilles' Heel in Its relations with Russia?", *Central Asian Survey*, Vol. 23, No. 1, 2004.

- GEUKJIAN Ohannes, "The Politicization of the Environmental Issue in Armenia and Nagorno-Karabakh's Nationalist Movement in the South Caucasus 1985-1991", *Nationalist Papers*, Vol.35, No.2, 2007.
- GIRAGOSIAN Richard, "Armenian-Iranian Relations", http://www.iras.ir/English/Default_view.asp?@=1804 (30.04.2009)
- GOLDENBERG Suzanne, *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, London: Zed Books Publication, 1994.
- GOLTZ Thomas, *Azerbaijan Diary*, New York: M.E. Sharp Publication, 1998, s. 84
- GRESH Geoffrey, "Coddling teh Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", *Caucasus Review of International Affairs*, Vol. 1, No. 1, 2006.
- GÜL Murat, "Russian and Azerbaijan: Relations after 1989", *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 7, No. 2-3, 2008.
- GÜL Nazmi, EKİCİ Gökçen, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 22, 2002.
- Gürcistan-Abhazya Görüşmeleri Yalta Bildirisi, *Nart Dergisi*, Sayı.23, 2001.
- HASANOV Ziyadhan, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007)
- HATİPOĞLU Esra, "After Empire: Georgia-Russia Relations And the Prospects For Stability in The South Caucasus", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2004-4.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1995.
- HENZE Mary L., *19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkaslar'da Din*, çev. Ahmet Edip Uysal, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1984.
- HENZE Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1985.
- HENZE Paul B., "Russia and the Caucasus", *Perceptions*, Vol. 1, No. 2, 1996.

- HERZIG Edmund, *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan, Georgia*, London: The Royal Institute of International Affairs, , 1998.
- HEWITT George, “Abkhazia, Georgia and the Circassian (NW Caucasus)”, *Central Asia Survey*, Vol.18, No.4, 1999.
- HITCHINS Keith, History of Georgian-Iranian Relations, <http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/GeorPersRelations.htm> (17.09.2009)
- HIZAL Ahmet Hazar, *Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961.
- HOWARD Glen E., *NATO and Caucasus: The Caspian Axis*, Carlisle: SSI, 1998.
- HUNTER Shireen T., “The Transcaucasus in the Transition Nation-Building and Conflict”, *Center for Strategic and International Studies*, Vol.XVI, No.7, 1994.
- Human Rights Watch, *Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*, Helsinki Watch Publication, New York, 1994.
- HUSEYNOV Tabib, “Mountainous Karabakh: Conflict Resolution Through Power-Sharing and Regional Integration”, <http://www.peacestudiesjournal.org.uk/dl/Mountainous%20Karabakh%20final%20version%20edited%203.pdf> (Erişim Tarihi: 04.08.2009)
- International Crisis Group Europe Report No: 159, “Georgia: Avoiding War in South Ossetia”, Tiflis/Brüksel, 2004.
- İSLAMİYOV Elder, KENGERLİ Ziya, “Küreselleşen Dünya’da Kafkasya”, *Avrasya Dosyası*, Vol.9, No. 3, 2003.
- İBRAHİMOV Rovshan, “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=291> (Erişim Tarihi: 01.10.2009)
- İLHAN Suat, *Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği*, Ankara: Türk Kültürünü Enstitüsü Vakfı, Seri 8, Sayı:3, 1999.

- İŞYAR Ömer Göksel, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- İŞYAR Ömer Göksel, "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları 1992-2004", *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Yelda Demirağ, Cem Karadeli (ed), Ankara: Palme Yayıncılık, 2006.
- İSMAİLZADE Fariz, "Azerbaijan Celebrates Diplomatic Victory, But What Next For Karabakh?", [http://www.jamestown.org/sing-le/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27461](http://www.jamestown.org/sing-le/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27461) (Erişim Tarihi: 02.09.2009)
- İSMAİLZADE Fariz, "Moscow Declaration On Nagorno-Karabakh: A View From Baku", *Turkish Policy Quarterly*, Vol:7, No: 3.
- JIBLADZE Kakha, "Tensions Rise Over Sanakoyev's Alternative Government in South Ossetia", *Central Asia-Caucasus Analyst*, Vol.9, No.10, 2007.
- KALAFAT Yaşar, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-Sosyal Yapı", *Avrasya Dosyası*, Vol. 7, No. 1, 2001.
- KANTARCI Hakan, *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2006.
- KANPOLAT Hasan, "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir mi?", *Stratejik Analiz*, Haziran 2008.
- KANPOLAT Hasan, "Tek Kutupluluktan, Çok Kutupluluğa Mı?", *Nart Dergisi*, Sayı 48, Mart-Nisan 2005.
- KANPOLAT Hasan, "Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı: 60, 2005.
- KANTARCI Şenol, "Karabağ Sorunu Diplomasi ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/a216.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2009)
- KARABAYRAM Fırat, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007.

- KASAYEV Alan, Olga Serova, Ella Taranova, "South Ossetian Tragedy August: 2008, Svetlana Mironyuk (ed), Facts and Testimony of Genocide Commentaries, Moscow: Ria Novosti, 2008.
- KASIM Kamer, "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html> (20.02.2009)
- KASIM Kamer, "Başlangıçtan Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=217> (Erişim Tarihi: 24.10.2009)
- KASIM Kamer, "Russian-Armenian Relations: A Strategic Partnership or Hegemonic Domination", *Review of Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, 2003.
- KAŞIKÇI Nihat, YILMAZ Hasan, *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Birakanlar)*, Ankara: Türkar Yayınları, 1999.
- KESKİN Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007.
- KIRIMLI Hakan, "AGİT Dağlık Karabağ Temas Grubu Ermeni Tezine Yaklaşıyor", <http://arsiv.zaman.com.tr/1998/11/22/yazarlar/2.html> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)
- KIRZIOĞLU Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- KOCAMAN Ömer, "Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru", <http://www.turksam.org/tr/a797.html> (21.02.2009).
- KONIG Marietta, "The Georgian-South Ossetian Conflict", <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/04/K%F6nig.pdf> (Erişim Tarihi: 14.09.2009)
- KÜRKÇÜOĞLU Erol, "Ermenistan'ın Kafkasya'daki Siyasi Rolü", *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sayı:1, 1996.
- LACOSTE Yves, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik Bugünün Uzun Tarihi*, çev. İsmet Akça, İstanbul: NTV Yayınları, 2007.

- LAÇİNER Sedat, "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991–2002", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No. 5, 2002.
- LAÇİNER Sedat, *Türkler ve Ermeniler*, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2004.
- LAÇİNER Sedat, DEMİRTEPE Turgut, "Nationalism as an Instrument in a Socialist Foreign Policy: The Southern Azerbaijan Problem in Soviet-Iran Relations", *The Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3, 2004.
- LAÇİNER Sedat, İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı, <http://www.usakgundem.com/yazar/640/iran-ermenistan-dogalgaz-boru-hatti.html> (Erişim Tarihi: 16.10.2009)
- LAITIN David D., SUNY Ronald Grigor, "Armenia and Azerbaijan: Thinking a Way Out of Karabakh", *Middle East Policy*, Vol. 7, No. 1, 1999.
- LARSSON Robert L., "The Enemy Within: Russia's Military Withdrawal from Georgia", *Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 17, No. 3, 2004.
- LUDWIKOWSKI Rett R., *Constitution-Making in Region of Former Soviet Dominance*, London: Duke University Press, 1996.
- LOHM Hedvig, *Javakheti After Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia*, ECMI Working Paper 38, 2007.
- LUXEMBOURG Norman, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1998.
- LÜTEM Ömer Engin, "Karabağ Sorunu", http://www.eraren.org/bilgiban-kasi/tr/index3_1_2.htm (Erişim Tarihi: 01.09.2009)
- LYNCH Dov, *The Conflict in Abkhazia: Dilemmas in Russian 'Peacekeeping' Policy*, London: Royal Institute of International Affairs, 1998.
- MACDOUGALL Jim, "Russian Policy In The Transcaucasian Nera Abroad: The Case Of Azerbaijan", *Demokratizatsiya*, Vol. 5, No. 1, 1997.
- MANUTSCHARJAN Aschot, "Abkhazia and South Ossetia- Russia'a Intervention in Georgia (August 2008)", http://www.kas.de/wf/doc/kas_15189-544-2-30.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2009)
- MARESCA John, "OSCE Role in the Caucasus, Security Dialogue", *SAGE Publications*, Vol.3, No.21, 1996.

- MASTRO David, CHRISTENSEN Kyle, "Power and Policy Making: The Case of Azerbaijan", <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Mastro.pdf> (30.04.2009)
- MEHMEDİYEVA Nazrın, "Azerbaijan and Its Foreign Policy Dilemma", *Asian Affairs*, Vol. 34, No. 3, 2003.
- MELANDER Erik, "The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable", *Journal of Cold War Studies*, Vol.3, No.2, 2001.
- MENON Rajan, "After Empire: Russia and teh Southern "Near Abroad"", Michael Mandelbaum, (ed), *The New Russian Foreign Policy*, Council on Foreign Relations Books, New York: 1998.
- MERT Okan, *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2004.
- MILANOVA Nadia, "The Territory-Identity Nexus in the Conflict Over Nagorno Karabakh: Implications for OSCE Peace Efforts", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europa*, Issue.2, 2003.
- NICHOL Jim, "Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests", <http://fpc.state.gov/documents/organization/110841.pdf> (Erişim Tarihi: 03.10.2009)
- NICHOL Jim, "Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S Interests", <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf> (Erişim Tarihi: 04.10.2009)
- OĞAN Sinan, Kamil Ağacan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13, 2001.
- OĞAN Sinan, "Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, 2003.
15. Yılında Hocalı Soykırımı Üzerine Yapılan Panel, Azerbaycan Türk-Kültür Dergisi, sayı:370, 1997.
- OTYRBA Gueorgui, "War In Abkhazia: The Regional Significance of the Georgian-Abkhazian Conflict", Roman Szporluk (ed), *National Identity And Ethnicity In Russia And The New States of Eurasia*, London: Sharpe Publication, 1994.

- OZHIGANOV Edward, "The Republic of Georgia: Conflict In Abkhazia and South Ossetia", Alexei Arbatov, Abram Chayes, Antonia Handler Chayes, Lara Olson (ed), *Managing Conflict In The Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*, London: The MIT Press, 1997.
- ÖKE Mim Kemal, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914-1923)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- ÖZBAY Fatih, Tarihsel Süreç İçerisinde Güney Osetya Sorunu, http://www.bilge-sam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=153 (Erişim Tarihi: 15.09.2009)
- ÖZBAY Özdemir, "Dünden Bugüne Abhazya", http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_3/dunden_bugune_abhazya.htm (Erişim Tarihi: 04.08.2009)
- ÖZBAY Özdemir, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.
- ÖZKAN Güner, "Gürcistan'da Yeni Yönetim, Etnik Ayrılıkçı Bölgeler ve Güvenlik", M. Turgut Demirtepe (ed), *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*, Ankara: Usak Yayınları,.....
- ÖZKAN Güner, "Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse", *OAKA*, Cilt.1, No.1, 2006.
- PAMUK Mustafa, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995.
- PARSEGHIAN Seepan V., "Why IDP's Matter in the Nagorno-Karabakh Conflict", *Stanford's Student Journal of Russian, East European and Eurasian Studies*, Vol.2, 2006.
- PAPAZIAN Taline, "From Ter-Petrosian to Koçaryan: Explaining Continuity in Armenian Policy, 1991-2003", *Demokratizatsiya*, Vol. 14, No. 2, 2006.
- PHILIPS David L., *Restoring Georgia's Sovereignty in Abkhazia*, Policy Paper, The Atlantic Council of The United States, 2008.
- PORKHOMOVSKY Viktor, "Historical Origins of Interethnic Conflicts in Central Asia and Transcaucasia", Vitaly Naumkin (ed), *Central Asia and Transcaucasia Ethnicity and Conflict*, Westport: Greenwood Press, 1994.

- PUTKARADZE Tariel, "Linguistic Situations in Conflict Regions – The Abkhazia Border within Russia according to 1989 Census Data and Politicized Linguistic Maps", *SKASE Journal of Theoretic Linguistics*, Vol. 5, No. 1, 2008.
- QASIMLI Musa, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, çev. Ekber Necef, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- REEVE Roy, "The OSCE Mission to Georgia and the Georgian-Ossetian Conflict: An Overview of Activities", *Helsinki Monitor*, No. 1, 2006.
- RIEFF David, "Nagorno Karabakh Case Study in Ethnic Strife", *Foreign Affairs*, March/April 1997.
- SADEGH-ZADEH Kaweh, "Iran's Strategy In The Caucasus", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1, 2008.
- SADRI Houman, Elements of Azerbaijan Foreign Policy, *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, No. 1, 2003.
- SAPMAZ Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları. 2008.
- SARAY Mehmet, *Kafkas Araştırmalarının Türkiye için Önemi*, İstanbul: Kafkas Araştırmaları I, 1988.
- SCHWIRTZ Michael, "U.S. Warns Georgia On Continuing Deals With Iran", <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1DB113EF93BA15752C1A9609C8B63> (Erişim Tarihi: 21.10.2009)
- SEITLINGER Jean, "Conflicts in Transcaucasia", <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc97/EDOC7793.htm>
- SHAFFER Brenda, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europa", <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/shaffer.pdf> (30.04.2009)
- SHAHNAZARYAN David, "The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security", *Demokratizatsiya*, Vol:14, No:3, 2006.
- SIMONIAN Hovann H., "Geopolitics of the Caucasus", *Geopolitics*, Vol.7, No.1, 2002.

- SİSAV, *Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye*, İstanbul: SİSAV Yayınları, 2000.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- SWIETOCHOWSKI Tadeusz, *Russia and Azerbaijan*, New York: Colombia University Press, 1995.
- ŞAHİN Mehmet, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2008.
- ŞİHALİYEV Emin Arif, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabeti ve Ermeni Faktörü*, Ankara: Naturel Yayınları, 2004.
- ŞİRİYEV Zaur, “Ermenistan’ın Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi ve Dış Politika Yansımaları”, <http://www.usakgudem.com/makale.php?id=269> (20.02.2009)
- TANRISEVER Oktay F., “Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyaloğu Mu?”, http://www.stradigma.com/turkce/agus-tos2003/08_2003_08.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2009)
- TANRISEVER Oktay F., “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (ed), *Türkiye’nin Komşuları*, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara, 2002.
- TAŞKIRAN Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995.
- TAVKUL Ufuk, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002.
- TAVKUL Ufuk, “Kafkasya Denklemi”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-utavkul.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2009)
- TAVKUL Ufuk, “Kafkasya Denklemi”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-utavkul.pdf (Erişim Tarihi: 04.09.2009)
- TAVKUL Ufuk, “Abhazya Meselesinde Rus-Gürcü Gerginliği”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/mayis2008/080531_kok_hk-utavkul.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2009)
- TAVKUL Ufuk, “Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası”, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_hk_utavkul_gom.html
- TAVKUL Ufuk, *Kafkasya’da Hıristiyanlığın İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 128, Ekim 2000.

- TAVKUL Ufuk, "Kosova'nın Bağımsızlığının Kafkasya'ya Etkisi", http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hkutavkul.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2009)
- TOFT Monica Duffy, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, And The Indivisibility of Territory*, Princeton: Princeton University Press, 2003.
- TOPAL Coşkun, Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu, *Turkish Studies*, Vol: 3/7, 2008.
- Turkey's Relations With its Middle Eastern Neighbors", *Ankara Papers*, Vol. 8, Issue 1, 2003.
- URAL Engin, "Hazar Bölgesi Petrolleri ve Boğazlardaki Kirlilik Tehdidi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt. 23, Sayı. 216.
- Mark A. Uhlig, "The Karabakh War", *World Policy Journal*, Vol.10, No.1, 1993-1994.
- VASERMAN Arie, Rami Ginat, "National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno-Karabakh", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol.17, 1994.
- VORONOV Yuri N., P. V. Florenski, T. A. Şutova, *Abhazya'nın Beyaz Kitabı 1992-1993*, çev. Billur Behman, Kayhan Yükseler, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 2002, s. 39.
- VELİEV Cavid, Azerbaycan Yol Ayrımında, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=7958&im=yhs> (21.02.2009)
- VELİYEV Emil, "Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007)
- WAAL Thomas De, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York and London: New York University Press, 2003.
- WALKER Edward, "No War, No Peace in the Caucasus, Crossroads and Conflicts", Gary K. Bertsch, Cassidy Craft, Scott A. Jones, Michael Beck (ed), *Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge Published, 2000.

- WINES Michael, "Copter Downed In Caucasus; 5 From U.N Among 9 Dead", <http://www.nytimes.com/2001/10/09/world/copter-downed-in-caucasus-5-from-un-among-9-dead.html> (Erişim Tarihi: 07.10.2009)
- WINES Michael, "World Briefing, Europa: Abkhazia: Withdrawal Offer By Putin", <http://www.nytimes.com/2001/10/13/world/world-briefing-europe-abkhazia-withdrawal-offer-by-putin.html> (Erişim Tarihi: 08.10.2009)
- YILDIZ Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- YILDIRIM Dursun, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, Seri: 3, Sayı: A 31.
- YILMAZ Hasan, Nihat Kaşıkçı, *Kafkasya Raporu*, Ankara: Çankaya Vakfı Yayınları.
- YILMAZ Reha, "BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek", <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=286>
- YAPICI Merve İrem, "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.3, 2007.
- YAPICI Utku, *Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar Orta Asya ve Kafkasya*, İstanbul: Otopsi Yayıncılık, 2004.
- YILMAZ Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sınır İçi Etnik Çatışmalar", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt.2, No.6, 2006.
- ZVEREV Alexei, "Ethnic Conflicts in the Caucasus 1988-1994", Bruno Coppieters (ed), *Contested Borders in the Caucasus*, Brussels: Vubpress, 1996.

İNTERNET

- <http://www.traceca.org.tr/tra/menu-sss> (06.10.2009)
- <http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt> (17.09.2009)
- <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/katliamlar/azerbaycan.html> (22.09.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=224&Yil=1991&Ay=11>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/ocak1992.htm>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/mayis1992.htm>
(16.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/temmuz1992.htm>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/subat1993.htm>(0
1.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/temmuz1993.htm>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1993/agustos1993.htm>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1992/mayis1992.htm>
(01.10.2009)

<http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts9.php>
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/mayis1993.htm> (0
1.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/agustos1993.htm>
(01.09.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1993/eylul1993.htm>
(01.09.2009)

<http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts13.php>
(06.10.2009)

<http://www.c-r.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts15.php>
(24.10.2009)

http://www.osce.org/documents/mcs/1992/03/4150_en.pdf (03.09.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=306329> (01.09.2009)

http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html (27.10.2009)

<http://www.tercuman.com/v1/haber.asp?id=35280> (04.09.2009)

<http://www.rusya.ru/tur/index/news/print?id=1376> (04.09.2009)
<http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=13.07.2009&i=198222> (04.09.2009)
<http://www.samanyoluhaber.com/haber-106990.html> (05.09.2009)
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=85109> (11.09.2009)
<http://www.kapba.de/AbhazKralligi.html> (16.09.2009)
<http://www.un.org/Depts/dpko/missions/unomig/background.html>
(09.09.2009)
http://www.unomig.org/data/moscow_agreement.pdf (11.09.2009)
<http://www.c-r.org/our-work/accord/georgia-abkhazia/keytext10.php>
(07.09.2009)
http://www.unomig.org/data/PR_2001_4.pdf (12.10.2009)
<http://www.russijournal.com/node/8256> (08.09.2009)
<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13863> (17.09.2009)
<http://www.russijournal.com/node/19121> (17.09.2009)
<http://www.russijournal.com/node/19012> (17.09.2009)
<http://www.haberler.com/gurcistan-abhazya-arasinda-gazeteci-krizi-haberi/>
(14.09.2009)
<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2008/mart2008.htm>
(17.08.2009)
http://www.ajanskafkas.com/haber.18683.saakasvili8217den_abhazya8217ya_ozerklik_teklifi_.htm (17.09.2009)
<http://yenisafak.com.tr/Dunya/default.aspx?t=09.08.2008&c=4&i=133740>
(17.08.2009)
<http://www.usak.org.tr//dosyalar/rapor/AVMYX1b29JpCV8h2PdSRFSBJc&f8d.pdf> (01.10.2009)
http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2008/09/080904_nicaragua_osseti_a.shtml (16.10.2009)
http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1674 (12.10.2009)
http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6465/is_200006/ai_n25753592/
(01.10.2009)

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2002/mayis2002.htm>
(11.10.2009)

<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2003/Aralik/01/d02.html> (06.10.2009)

http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1674 (12.10.2009)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/south-ossetia-2.htm>
(17.10.2009)

<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13443> (11.10.2009)

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5429856> (03.09.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=68174> (03.10.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=81129> (05.10.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=81004> (01.10.2009)

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=7704940> (11.10.2009)

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/8240590.asp?m=1> (23.10.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=659348> (23.10.2009)

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9612242> (21.10.2009)

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=2&ArticleID=976448> (21.10.2009)

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=2&ArticleID=976750> (21.10.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=724363> (21.10.2009)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=726831> (22.10.2009)

<http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=524089> (19.10.2009)

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1518
(22.02.2009)

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa
(03.05.2009)

<http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23> (03.05.2009)

<http://www.persian-doc.org.ge/relations.html> (17.09.2009)

http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=306&lang_id=ENG (22.09.2009)

<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13929> (19.10.2009)

<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13930> (20.10.2009)

<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=6946> (19.10.2009)
<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=13922> (19.10.2009)
<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=19585> (20.10.2009)
<http://media3.washingtonpost.com/wp-dyn/content/graphic/2008/08/16/GR2008081600154.gif> (15.12.2009)

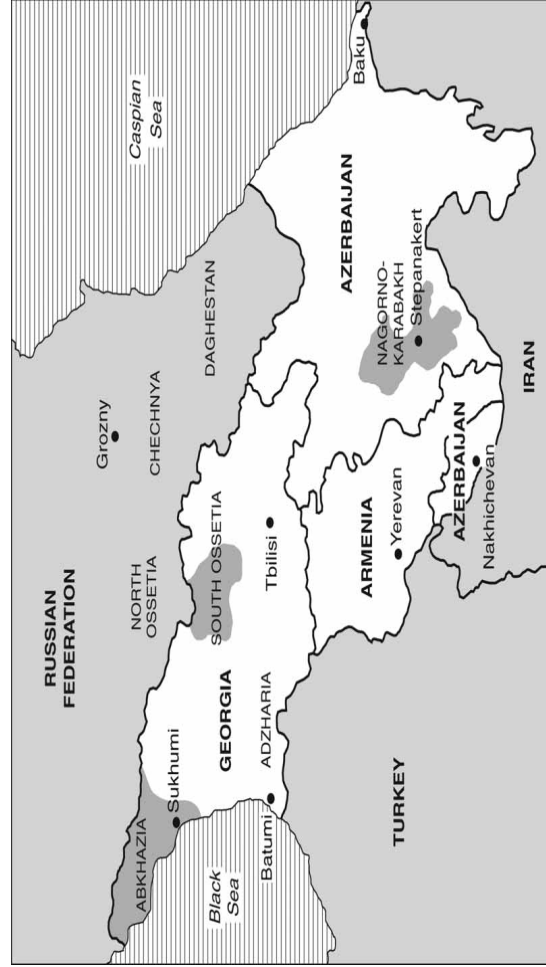
http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2082 (11.11.2009)

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1030099> (11.11.2009)

GAZETE

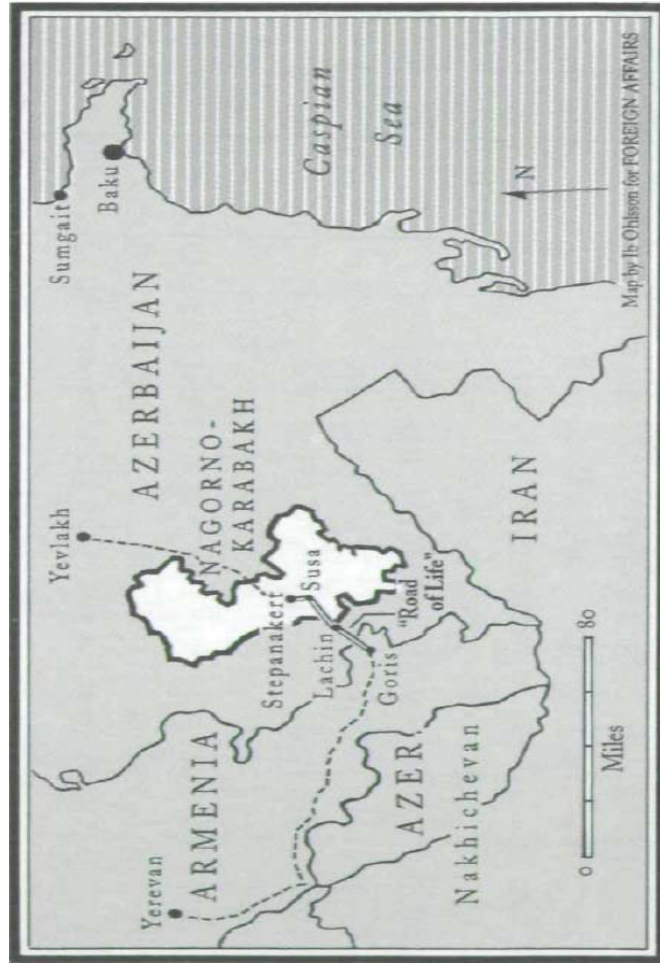
Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1992
Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1993
Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1996
Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1997
Zaman Gazetesi, 3 Mart 1995
Zaman Gazetesi, 7 Şubat 1995
Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1994
Milliyet Gazetesi, 4 Nisan 1996
Hürriyet Gazetesi, 22 Ekim 1997
Radikal Gazetesi, 20 Haziran 2005
Radikal Gazetesi, 12 Ağustos 2008
Radikal Gazetesi, 21 Ağustos 2008
Radikal Gazetesi, 2 Ekim 1998

EKLER
EK-1 GÜNEY KAFKASYA

Kaynak: Sir Brian Fall, "Conflict in the South Caucasus", *Asian Affairs*, Vol.37, No.2, 2006, s. 199.

EK-2 DAĞLIK KARABAĞ BÖLGESİ ÇATIŞMA ALANI

Kaynak: David Rieff, "Nagorno Karabakh Case Study in Ethnic Strife", Foreign Affairs, March/April 1997, s. 123.

EK-3 ABHAZYA/GÜNEY OSETYA ÇATIŞMA ALANLARI

Kaynak: <http://media3.washingtonpost.com/wp-dyn/content/graphic/2008/08/16/GR2008081600154.gif>